Szabadság és biztonság egy összetett világban

Dirk Holemans

GEF GREEN EUROPEAN FOUNDATION

oikos
DENKTANK VOOR SOCIAAL-ECOLOGISCHE VERANDERING

Szabadság és biztonság egy összetett világban

Dirk Holemans

A szerzőről

Dirk Holemans a társadalmi-ökológiai változásért fellépő flamand zöld szakértő, az Oikos koordinátora, valamint a Green European Foundation (Zöld Európai Alapítvány) társelnöke. Előadó, és olyan témákban publikál, mint az ökológiai gazdaság, a zöld városok, a közjavak és a politikai ökológia.

Dirk Holemans
Átdolgozott kiadás, 2021. március

A kiadványt a Green European Foundation az Európai Parlament pénzügyi támogatásával jelentette meg. Az Európai Parlament nem felelős a projekt tartalmáért.

Kutatás és társszerkesztés: Andreas Novy
Tervezés: Miriam Hempel
Koordinálás: Carlotta Weber
Az eredeti angol szöveg olvasószerkesztése: Ashley Sherwood
A magyar változat olvasószerkesztése: Trombitás Gábor

Green European Foundation
3 Rue du Fossé – 1536 Luxemburg
Brüsszeli iroda: Mundo Madou, Avenue des Arts 7-8 1210 Brüsszel – Belgium
Tel.: +32 2 329 00 50
E-mail: info@gef.eu
www.gef.eu

A tanulmány a Green European Foundation (Zöld Európai Alapítvány – GEF) nemzetközi projektjének eredménye. A kezdeményezés célja az alternatív termelési modellek feltérképezése, a zöldgazdaságra vonatkozó javaslatokról és a változó XXI. századi munkakörülményekről szóló vita előmozdítása. A GEF 2014 óta partneralapítványok közreműködésével rendezvényeket szervez és kutatást folytat Európa-szerte, hogy fenntarthatóságon és méltányosságon alapuló perspektívákat kínáljon a termelés és fogyasztás jövőjére vonatkozóan.

Inhaltsverzeichnis

Előszó 6
Bevezetés 7

1. Szabadság és biztonság a XX. században: a jóléti állam 9
1.1 Szabadság biztonság révén 9
1.2 A jóléti állam alapjainak megteremtése 10
1.3 A déli területek és a Föld elhanyagolása 10

2. Bizonytalan harc a szabadságért: a neoliberalizmus állama 11
2.1 Az emancipáció projekt 11
2.2 A szabadság neoliberális fogalma 12
2.3 Radikális újítók 13
2.4 A harmadik út: a baloldal üressége 13
2.5 Józan egyensúly 14
2.6 A neoliberális növekedés megszegett ígérete 15
2.7 Európa – a tető nélküli ház 16

3. Európa válaszúthoz érkezett 17
3.1 A történelem vége vagy jövője 17
3.2 Két áramlat földje 17

4. A nagy átalakulás 19
4.1 Polányi Károly történelmi látásmódja 19
4.2 Az avantgárd és a nagy átalakulás 22

5. Szabadság és biztonság a XXI. században: a szocioökológiai társadalom felé vezető út 22
5.1 Az ökológia, mint a szenvedélyes elvek narratívája 23
5.2 Ökológiai ember és világnézet 25
5.3 Forradalmi reformizmus 26
5.4 Az önmagát újra feltaláló város 27
5.5 A kapcsolódó önállóság, mint szervezőelv 28
5.6 A közszféra és magánszféra partnerségétől a közszféra és civil szféra közötti partnerségig | A partnerállam 29
5.7 Egy új gazdaság felvázolása 30
5.8 A rugalmasság elve, egy új szocio-ökológiai szabályozás részeként 33

6. Jó életet mindenkinek 36
6.1 Felszabadult idő 36
6.2 Robotok határozzák meg az értékünket 37
6.3 Munkavégzés másként egy jobb világért 38
6.4 Biztonság: több, mint alapjövedelem 38
6.5 Robotok munkahelyek helyett? 40
6.6 Bizonytalan munkahelyek: rugalmasság és digitalizálás 40
6.7 Új biztonsági csomag a XXI. századra 43

7. Összegzés: Európa – a szabadság és biztonság új tere 44

Irodalomjegyzék 47
Jegyzetek 48
Partnerszervezetek leírása 49

Előszó

Az emberek világszerte ismét saját kezükbe veszik jövőjüket. Közös kezdeményezéseket indítanak a megújuló energia, a helyi élelmiszertermelés, az eszközmegosztás és egyebek terén. Ez korunk legígéretesebb mozgalma. Ahol a piac és az állam kudarcot vall, az emberek cselekszenek. Szabad polgárokként újra feltalálják a nyitott partnerségen alapuló kollektívát, amelyben a személyes fejlődés és a társadalmi szerepvállalás kéz a kézben jár. Ez a megfigyelés ellentmondani látszik mindennapos tapasztalatainknak. Társadalmi modellünk rendszerhibáival vannak tele az újságok: klímaválság, instabil bankok, menekültáradatok. Az elfogadott vélekedés szerint nő a bizonytalanság. Azonban a két folyamat egyszerre zajlik, ami nem a véletlen műve.

Ideje felébredni! Harminc évig hittünk abban az elképzelésben, hogy a nagy narratívák korszaka véget ért. A berlini fal leomlása hasztalanná tette az ideológiákat. Pedig nagyon jól tudjuk, hogy ez nem így van. A gazdasági globalizáció három évtizede után több a vesztes, mint a nyertes. A jövőről szóló szenvedélyes mese nélküli progresszív politika a veszteseket a jobboldali nacionalisták karjaiba űzte, akik azt az illúziót táplálják, hogy az önmagunkra hagyatkozás az együttműködés gyümölcsöző formája lehet.

Mernünk kell újraírni a történelmet! A XX. században a jóléti állam az iparosított szabadpiaci gazdaságra adott progresszív válaszból alakult ki. Az 1950-es évektől kezdve a nyugati országok polgárai nagyobb szabadságot élveztek, miközben a kormány megteremtette a szociális biztonságot. Harminc évvel később a gazdaság motorja elromlott, ami a következő nagyjából harminc évnyi neoliberális időszakhoz vezetett. Ebben az időszakban egy sajátos „szabadság alkotmánya” (Hayek, 1978) valósult meg, melyben a piac ismét a szerveződés meghatározó tényezőjévé vált. Ez rendkívüli egyenlőtlenséggel és mélyülő ökológiai válsággal terhelt, bizonytalanabb világhoz vezetett. A XXI. században kialakítandó válasz a szocioökologikus társadalom: egy olyan projekt, mely arra törekszik, hogy minden ember egyenlő szabadságban boldogulhasson biztonságban, a bolygó korlátain belül.

Nem egyszerű projekt, mert korunk paradoxonját célozza meg. A bizonyossággnak nem sok köze van jelenlegi világunk megőrzéséhez. A biztos jövő felépítéséhez mindent meg kell változtatnunk. A szabad fejlődéshez fenntartható rendszerekre van szükségünk. A jövőben másként fogunk élelmiszert és energiát előállítani, dolgozni és pénzt keresni is. Új társadalmi intézményekre és kulturális változásra van szükség azzal kapcsolatban, hogy mit tartunk „jó életnek”. Szerencsére mindez nem egy távoli jövőről szőtt álom. Miközben a kormányok többsége alvajáróként lépdel a katasztrófa felé, egyre több polgár veszi saját kezébe a hatalmat. Bár ritkán szerepelnek a hírekben, ők képezik társadalmunk növekvő és pozitív ellenáramlatát. Haladó szellemű önkormányzatokkal karöltve új szocioökologikus társadalmat hoznak létre. Tanulmányom arról szól, hogy miként valósítható ez meg a szabadság és biztonság középpontba állításával.

Azt bizton állíthatjuk, hogy a szabadság és a biztonság közötti kapcsolat érdeklődésre tart számot. Hannah Arendt filozófus azt írta, hogy a szabadság a jövő nyitottságához kapcsolódik: minden cselekedet váratlan és kiszámíthatatlan hatások láncreakcióját idézi elő. Ez logikus és szinte magától értetődő. Ha minden állandó volna, akkor nem lenne választási lehetőség, mozgástér. Nem vágyunk olyan életre, amelyben minden annyira biztos, hogy semmi sem változik. Ön mennyire szabad? Tényleg mindennek bizonytalannak kell lennie? A teljes bizonytalanságban élt élet nem vezet-e mély félelemérzethez?

Zygmunt Bauman szociológus 85 éves korában, hatvan esztendőnyi kutatómunka után azt állította, hogy mindenkinek két dologra van szüksége az életben: szabadságra és biztonságra. E két fogalom sziámi ikerpárként jár együtt: egy kiegyensúlyozott társadalomban mindig kapcsolódnak egymáshoz. Bauman mai világunkat a „folyékony modernség” kifejezéssel írta le. A biztonságunkról gondoskodó összes intézmény (nemzetállam, család stb.) feloldódott a folyékonyan áramló emberekből (a turistáktól a menekültekig), valamint tőkéből és árukból álló társadalomban, amely alig vagy egyáltalán nem nyújt támogatást.

Ki kell lépnünk ebből az időszakból, és újat kell építenünk világunk szocioökologikus társadalommá alakításával. Minden embernek egyenlő szabadság jár a fejlődéshez, olyan gazdasággal és életmóddal összekapcsolódva, mely tizedére csökkenti bolygónk terhelését. Természetesen a jelenlegi ingatag időkben egy ilyen hatalmas kihívás kezdetben sok bizonytalanságot és ellenállást szül. Ezért fontos, hogy a szükséges változtatásokat konstruktív társadalmi projektként fogalmazzuk meg a jövő számára; a remény olyan politizáló üzeneteként, amelyet bizonyossággá tehetünk a megvalósítás hosszú folyamata során. A zöld mozgalmon, valamint annak politikai képviseletén múlik, hogy kulcsszerepet játszik-e az előttünk álló folyamatban. A jelen időszak nem csupán az okos elemzésekről és inspiráló ötletekről szól, hanem az emberek jövőjük érdekében történő mozgósításáról is.

Bevezetés

Ennek az esszének az első verzióját még 2017-ben írtam, amit akkor „az összekapcsolódó stresszek, sokkok és rendszerszintű kockázatok hátttereként” aposztrofáltam. Mindezek a folyamatok az elmúlt néhány év alatt erősödtek meg. A globális felmelegedés következtében 2020 tekinthető a valaha volt legforróbb évnek – soha nem látott erdőtüzekkel, valamint a rendkívüli szárazság miatt elveszett termésekkel. Az egyenlőtlenségek tovább nőttek, egyidejűleg a bizonytalan munkahelyek számának növekedésével az úgynevezett platform gazdaságban. Eközben az extraktív, nyersanyag-kitermelő gazdaságok tovább rabolták a déli országok forrásait. Végül, de nem utolsósorban, az autoriter populisták idáig elképzelhetetlennek hitt módokon mutatták meg demokráciáink sebezhetőségét. Ami mindezeken felül történt, teljes mértékben meghaladta a képzeletünket. Egy globális járvány világszerte leállította a gazdaságok egy részét, túlterhelte az egészségügyi rendszereket és rengeteg ember számára súlyos testi és lelki szenvedéseket okozott. Egyben megmutatta a globális ellátási láncoktól függő gazdaságunk rugalmatlanságát. Például a Covid-19 válság előtt ki gondolta volna, hogy Európa elsősorban Indiából kapja a fájdalomcsillapítókat, Kínából pedig a védőmaszkokat? A válság egy rendkívül kemény és kegyetlen tükröt tartott elénk, felnagyítva mindazt, ami már korábban is rosszul működött. A növekedésfüggő gazdaságunk, amely a mindenkit egymással versenyeztető, mindennapos létharcra épül, mindinkább felgyorsuló ökológiai pusztításhoz és növekvő egyenlőtlenségekhez vezet. Ez a gazdaság már nem vezet a jólét növekedéséhez, és nincs megfelelő ellenállóképessége vagy rugalmassága.

Természetesen a zöld és progresszív szereplők már jóval a válság előtt rámutattak gazdasági rendszerünk hibáira. De újabban mainstream intézmények is elismerték, hogy a jövő nem lehet egyszerűen csak a jelen egyenes folytatása. Például a „Növekedésen túl: Egy új gazdasági megközelítés felé” (Beyond Growth: Towards a New Economic Approach) című jelentés, amelyet az egykori OECD-főtitkár tanácsadócsoportja írt, kimondja, hogy a gazdasági fejlődés új koncepciójára van szükség, amely annak elismerésére épül, hogy az ember alapvetően egy szociális lény. [1] Az Európai Unió is megváltoztatta irányvonalait. 2017-ben a közpolitikája még teljesen elmerült a neoliberális elgondolásokban, az Európai Bizottság például támogatta az úgynevezett washingtoni konszenzust: ez az a meggyőződés, miszerint a liberalizált piacok lennének a legjobb eszközök a társadalmi kihívások kezelésére – ezzel egyidőben a konszenzus képviselői szkeptikusak a kormányzati beavatkozásokkal szemben, és nem elég erősek az éghajlat- és biológiai sokféleséggel kapcsolatos politikák terén. A 2019-es európai választásokat követően megalakult új Európai Bizottság valóban megváltoztatta az irányvonalat, amikor elindította az Európai Zöld Megállapodást (European Green Deal). Ennek világos céljai vannak, mint például az üvegházhatású gázkibocsátás mértékének nettó nullára csökkentése 2050-re, a körkörös gazdaságra való áttérés és Európa természeti tőkéjének megőrzése. Ezt csak üdvözölni lehet, bár közben kritikus támogatásra van szükség. Még mindig nagy hangsúlyt fektet ugyanis a versenyképességre és a növekedésre. Valamint azt hiszi, ez utóbbi elválasztható az erőforrások felhasználásától. De amint arra az Európai Környezetvédelmi Ügynökség „Növekedés gazdasági növekedés nélkül” című jelentése is rámutat: mindez csak illúzió.

A Covid-19 válság felrázhatja végre a diszfunkcionális gazdaságunkat. Bár tisztában kell lennünk azzal is, hogy a jelenlegi helyzet nem vezet automatikusan egy olyan gazdaság létrejöttéhez, amely tiszteletben tartja az erőforrások szűkösségét és bolygónk tűrőképességét, ezzel egyidőben pedig mindenki számára jó életet biztosít. Éppen ellenkezőleg, a járvány következtében sok munkahely megszűnt, és emberek még nagyobb számban szenvednek. Ezzel egyidőben nagyon is tisztában vagyunk azzal is, hogy az úgynevezett zoonózisok (a gerinces állatokról emberekre átterjedő, kórokozó mikroorganizmusok által okozott fertőző betegségek) terjedése összefügg az erdők és a gerincesek (köztük a denevérek) egyéb élőhelyeinek a pusztulásával.

Ezek a felismerések nem vezetnek automatikusan gazdasági modellünk szükséges változásához. Még mindig arról szól a domináns diskurzus, hogy a piacok gyorsabban, többet és olcsóbban termeljenek; a hajtóerő a profit és a globalizált gazdaságon belüli növekedés vágya. Például, ha a mezőgazdasági modellünket nézzük, az európai szarvasmarhák takarmánya továbbra is Dél-Amerikából származik, ahol a fajokban gazdag esőerdőket még mindig irtják, hogy a helyükön lelketlen monokultúrákat hozzanak létre – tele kizsákmányolással és növényvédő szerekkel. És mindezt azért, mert logikusnak tartjuk, hogy a gazdák világszerte versenyezzenek egymással, miközben a szociális és ökológiai védelem mellékes kérdéssé válik. A csirkehús legalacsonyabb áron való elérhetősége viszont a rendszerben hatalmas hozzáadott értéket jelent. Talán mindez helytelen. A közgazdászok globális értékláncokról beszélnek. Nem kellene inkább globális leértékelődési láncokról beszélnünk? A befektetők kis csoportjainak profitja érdekében kitermeljük vagy megsemmisítjük mindazt, ami Brazíliában értékes, miközben az európai agrárvállalkozások keveset fizetnek a gazdálkodóknak, de szennyezik a folyókat és a talajt. Ez egy olyan gazdaság, amely még mindig távol van attól, hogy dekolonizálni tudja önmagát.

A mezőgazdaság ezen lelketlen globalizációja komoly hasonlóságot mutat a házhoz szállított csomagok cunamijával, amely egyben nagyon jól szemlélteti azt a világméretű fogyasztói palotát, amelyben élünk. Az online vásárlás mértéke már ezelőtt is egyre csak növekedett; de a nemzetközi lezárások újabb löketet adtak a folyamatnak. Az Amazon multinacionális technológiai óriáscég kitűnően szemlélteti a jelenlegi internetes gazdaság őrült mivoltát: vezérigazgatója, Jeff Bezos ma a világ leggazdagabb embere, míg raktárai dolgozóinak világszerte sztrájkokat kell szervezniük, hogy tisztességes munkakörülményeket követelhessenek maguknak. Csak Ausztriában az Amazon több mint egymillió visszaküldött csomagot semmisített meg tavaly. Tudjuk, hogy az Amazon szisztematikusan pusztítja az új árukat: ez az úgynevezett globális „értéklánc" újabb példája. Az a rendszer, ami egykor a társadalombiztosítási rendszert, és azokat az egyetemes jogokat jelentette, amelyek megvédik a munkavállalókat és családjaikat a munkaerőpiaccal összefüggő kockázatokkal szemben, mostanra teljesen felfordult. Nem véletlen, hogy olyan kétes megítélésű csoportok, mint a sárgamellényesek, Franciaországban azért szervezkednek, hogy tiltakozzanak az úgynevezett öko-adók ellen. Azaz a gépkocsik üzemanyagárának csökkentését szeretnék – hiszen azzal járnak munkába, tisztességes tömegközlekedés hiányában. Eközben az elit a vagyonadó eltörlése felett ujjong és adómentesen repülhet mindenfelé a világban. Ez azt mutatja, hogy a nagyon is szükséges transzformatív változások csak akkor kapnak elegendő társadalmi támogatást, ha biztosítjuk, hogy senki sem fog lemaradni. Az átmenet vagy igazságos lesz, vagy semmilyen.

Az igazságos átmenet megvalósításához rendszerszintű megközelítésre van szükségünk – a látszólag összekapcsolt események és evolúciók közötti összefüggések és kölcsönhatások megértése édekében. Ez egy történelmi képből indul ki, amely lehetővé teszi számunkra a jövőorientált perspektívát. Nyugat-Európában a jóléti állam az 1980-as évek óta átalakult a neoliberalizmus államává. Ebben a kormányt, mint a társadalom irányításának és szervezésének központi elvét felváltotta a versenyen alapuló piac elve. Ebben az egyre növekvő, globalizált gazdaságban – miközben továbbra is elhanyagolja a környezetet – a lakosság egyre nagyobb része érzi elhagyatottnak magát. Ez lassanként egyre több embert tesz haragossá a demokratikus rendszerre; így válaszul olyan populista vezetőkre szavaznak, akik nem törődnek se az éghajlat-politikával, se sok minden mással. Az európai országokban ez mindig magában foglalja azt a populista retorikát, miszerint minden probléma „Brüsszelből" származik. Ez aztán még nagyobb bizonytalansághoz vezet a jövővel kapcsolatban. És bár Európa küzd a migrációval, alig folyik vita a fosszilis üzemanyagok iránti éhségünk, a Közel-Kelet instabilitása, az éghajlatváltozás és a menekültek közötti összefüggésekről. Egy új narratívára van szükségünk ehhez az új korszakhoz: egy osztozkodásra épülő társadalom narratívájára, amely szabadságot és biztonságot nyújt. Valamint egy jó életet kínál mindenkinek. Szükségünk van egy olyan jövőképre, amelyben a partnerállam kéz a kézben dolgozik a társadalomért elkötelezett polgárok jelenlegi hullámával, újjáteremtve a közjavakat, és a piac vagy az állam egyeduralkodóságának elvén túllépve a helyi közösségekre a társadalom szerveződésének harmadik alapvető módjaként tekint.

Eközben három kulcsfontosságú tanulságot vonhatunk le a Covid-19 válságból. Először: meg kell hallgatnunk, amit a tudomány mond nekünk, ugyanakkor tudatában kell lennünk annak is, hogy a tudományos életben rendszeresek a viták, és rengeteg új ismeret kerül napvilágra. Ha a tudósok az éghajlati problémák kezelésére ösztönöznek minket, akkor jobb, ha sürgősen és radikálisan cselekszünk. Másodszor: a politika és a közszolgáltatások nagyon is számítanak (miközben a washingtoni konszenzus a nyomort jelenti). A kormányok irányíthatják és kötelesek is irányítani a társadalmat, illetve bolygónk tűrőképességét és erőforrásaink szűkösségét tiszteletben tartva szervezhetik újjá a gazdaságot. Harmadszor: a válságban egyre fontosabbá vált a polgári szerepvállalás. A védőmaszkokat varró emberektől, azon szolidaritási csoportokig, amelyek a városokban lemaradókról gondoskodnak, egyértelmű jelei vannak annak, hogy – míg demokráciáinkat a csúcson populista pártok fenyegetik – a helyi szinten az állampolgári szerepvállalás fontosabbá vált, mint valaha..

1. Szabadság és biztonság a XX. században: a jóléti állam

A jelenlegi „jóléti állam” felépítése, ami a nyugati, iparosodott országok 20. századi társadalmi projektje volt, két szakaszból állt: nagyjából a második világháború előtti és utáni időszakból. A második világháború idején a brit kormány arra kérte Lord Beveridge közgazdászt, hogy dolgozza ki egy olyan *nemzeti* társadalombiztosítási rendszer tervét, mely nagyobb biztonságot nyújt, mint akkoriban a kis ágazati támogatási alapok összetákolt rendszere. Beveridge 1944-es *Teljes foglalkoztatás egy szabad társadalomban* című jelentése megalapozta a szociális biztonság államát, és először mutatta meg a nemzeti kormány központi szerepét az új jóléti állam megteremtésében. Mivel a kontinentális Európából sok politikus a háború alatt Londonba menekült, a harcok befejezését követően hazavitték magukkal Beveridge elképzeléseit.

Belgium példájával alátámasztható, hogy a biztonság célja központi szerepet játszott a jóléti állam megteremtésében. A jóléti államot bevezető törvény a „szociális biztonság mindenki számára” elképzelést helyezi a középpontba. Az 1944-es törvény sok területen jelentett megoldást: megfelelő nyugdíj („az idősek gondozása érdekében”); kötelező munkanélküliségi biztosítás („a munkahiány miatti munkanélküliségtől való félelem”); gyermekek után járó támogatások emelése; a betegség és a fogyatékosság elleni kötelező biztosítás („balesettől vagy betegségtől való félelem”). A szó szoros értelmében a félelem, vagyis az alapvető bizonytalanság megszüntetése volt a cél. A történelem keserű fintora, hogy az újfajta futárcég, a Deliveroo alkalmazottai a szakszervezetek támogatásával éppen a jelen értekezés írása idején tiltakoznak az ellen, hogy nincs balesetbiztosításuk, pedig a balesetek bekövetkezése nagyon is valószínű, hiszen egész nap a városi forgalomban közlekednek. [2]

Az 1944-es törvény a szakszervezetek képviselői, a munkaadói szervezetek és egyes magas rangú tisztviselők munkájára épült, és *a vagyon elosztásának közös elképzelését* tükrözte. A munkáltatók elkötelezték magukat a szociális biztonsághoz való hozzájárulás mellett – a munkavállalók és családjaik életminőségének javítása érdekében. A dolgozók bérkilátásai javultak. Másrészt a szakszervezetek vállalták a társadalmi rend fenntartását, ami megnyugtatóan hatott a munkaadókra, akiket aggasztott a kommunizmus növekvő vonzereje. A kormányok olyan méltányos adózási rendszert vezettek be, amely hivatalos keretet adott a vagyonelosztásnak. A rendszer részét képezték a magas, progresszív tőkeadók is.

A következő három évtizedben (1945-1975) a társadalombiztosítási rendszer fejlődése a társadalmi kockázatok elleni biztosítás irányából a tisztes megélhetés garantálása felé mutatott. A cél már nem pusztán az volt, hogy az emberek támogatást kapjanak bizonyos problémás helyzetekben. Minden polgárnak egyenlő joga van a tisztességes élethez, és a kormány feladata erről gondoskodni. E szociális biztonság alapvető dimenziója az egyetemes jellege volt, amely társadalomtudósok szerint igazolta érvényességét: *„A nyugati jóléti demokráciák tapasztalata azt mutatja, hogy a szegénység alacsony szintje az egyetemes jelleggel párosul, ami nem csupán a szegényeket, hanem a népesség minden szintjét megcélozza. Azokban az országokban a legmagasabb a szegénység szintje, ahol a kormány csak a rászorulókkal kíván törődni. Erre jó példa az Egyesült Államok. A magyarázat egyszerű: az egyetemes megközelítés megelőző módon működik – nem várunk a beavatkozással, míg valaki elszegényedik.”* [3]

Ez volt a háború utáni projekt lényege: a megtermelt vagyon méltányos elosztása, hogy mindenki élvezhesse annak előnyeit. Napjaink politikai vitáit figyelve egyértelmű, hogy nagymértékben lejjebb adtunk társadalmi egyenlőségre törekvésünkből. Melyik nyugat-európai kormány engedheti meg magának, hogy több egyenlőségre (és ezzel újraelosztást szolgáló adókra) törekedjen az egyetemes rendszereknél, a korlátozott szegénységenyhítő intézkedések helyett, amelyeket a jobboldali pártok bevezetnek?

1.1 Szabadság biztonság révén

A jóléti állam létrehozása a növekvő biztonság korszakához vezetett a munka, az egészségügy, a lakhatás és a nyugdíj területén. Ebben az időszakban az emberek nagyobb szabadságra is szert tettek. Ez részben a megnövekedett vásárlóerőnek volt köszönhető, de a politikai projekt, nevezetesen a szocializmus ideológiai újrafogalmazása részét is képezte. Ahogyan az akkori holland politikai vezető, Joop den Uyl kifejezte: *„A szocializmus mindvégig olyan mozgalom volt, amely az egyén felszabadítását célozta meg.”* Ez a szemlélet tükröződött az 1951-es „A szabadság útja” című jelentésében, hivatkozva Hayek szabadságról vallott antiegalitárius nézőpontjára (Hayek 1944). Marcel ten Hooven újságíró így foglalja össze ezt a háború utáni politikát: *„Den Uyl olyan programot fogalmazott meg, amely lehetőséget ad az embereknek arra, hogy jobban megragadják saját létezésüket és nagyobb szabadságot élvezzenek. Több állami beruházással a jólétet, a kultúrát, a jó oktatást, a méltányos gondoskodást és színvonalas lakhatást mindenkinek biztosítani kívánta, hogy növelje az önfejlesztés esélyeit. A kezdeményezés alapjául az a gondolat szolgált, hogy az emberek nagyobb szabadságot*

élveznének a fejlődésben, ha a jóléti állam megszabadítaná őket az élet gazdasági bizonytalanságaitól...''[4]

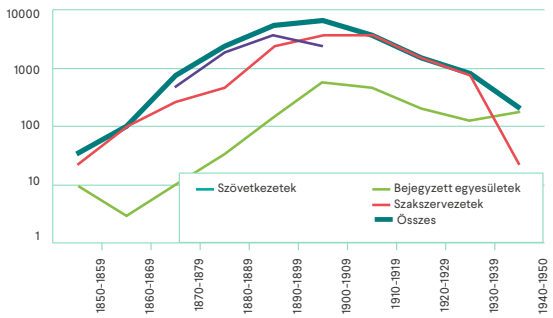

A kollektív fellépés új intézményei (szövetkezetek – köztük a kétoldalú waarborgfonds-ok –, szakszervezetek és bejegyzett egyesületek) számának változása Hollandiában évtizedenként, 1850-1950 (logaritmikus skála).
Forrás: De Moor, T, 2013: 17.

Az élet biztonsága és az emancipáció volt a jóléti állam klasszikus célja. A személyes fejlődés nagyobb szabadsághoz kapcsolódott. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a látomás megelőzte a szocializmust. Ahogy Martha Nussbaum filozófus bemutatja a Creating Capabilities (Képességek teremtése) című művében, ez a liberális gondolkodásnak is szerves részét képezi. Thomas Paine-re, az amerikai alkotmány egyik szerzőjére hivatkozik. Paine progresszív adókat kívánt bevezetni, a legmagasabb jövedelmek esetében 100 százalékos kulccsal, a munkanélküliség csökkentése érdekében pedig közfoglalkoztatás bevezetésével.

1.2 A jóléti állam alapjainak megteremtése

A második világháború után a nemzeti társadalombiztosítási rendszer nem a semmiből fejlődött ki. A kormányok nyilvánvalóan úgy érezték, hogy meg kell jutalmazniuk a lakosságot a háború alatt hozott hatalmas áldozatokért. Emellett tartottak attól, hogy a kommunista pártok túlságosan megerősödnek. Ahogyan azonban arra a Beveridge-jelentés rámutatott, a helyi rendszerek egyetemes nemzeti rendszerrel való felváltási folyamatának volt előzménye. Az ipari forradalom kezdetétől az emberek összeszerveződtek az embertelen munka- és életkörülmények bírálatára. Ez néha erőszakos utcai tiltakozásokat és új politikai mozgalmakat eredményezett. Az ilyen folyamatok rávilágítottak arra, hogy az ipari forradalom vadkapitalizmusa következtében elszegényedett a munkásosztály és elköltöztek a földművesek, ezért a városi területek szánalmas, egészségtelen gettókká alakultak. Elfogadnánk-e ma a napi tizenkét órás munkát egy gyárban, miközben alig kapunk fizetést érte, és nyomornegyedben élünk, a gyermekeink pedig tanulás helyett dolgoznak?

Már évtizedekkel a nemzeti biztosítási rendszerek megszületése előtt a polgárok két, egymással összefüggő cél köré szerveződtek. Az egyik a jobb politizálásért folyó társadalmi küzdelem volt, amely nyomást gyakorolt a politikusokra, hogy vezessenek be a munkaidő korlátozására, a munkakörülményekre és a gyermekmunka megszüntetésére vonatkozó törvényeket. Ugyanakkor az önszerveződés rendkívül széles skálája rajzolódott ki. A munkavállalók saját helyi takarékpénztárakat, megfizethető kenyeret árusító szövetkezeteket, az egészségbiztosítás helyi formáit (betegbiztosítási pénztárakat), szakszervezeteket és a kölcsönös segítség egyéb formáit hozták létre. A kutatások azt mutatják, hogy a jóléti állam megszületése előtt több mint száz évig ilyen polgári kezdeményezések hulláma söpört végig. Tine De Moor történészprofesszor magyarázata szerint ez a kormányzat és a piac közös kudarca miatti bizonytalanságra adott lakossági válasz. A kormányok nem szabályozták kellőképpen a munkaerő és az életkörülmények újonnan megjelenő formáit, amik az élet rendkívül egyenlőtlen változásához vezettek, mivel a piacok kiváltak a társadalom szövetéből, amelytől függtek.

A kutatások azt mutatják, hogy a jóléti állam megszületése előtt több mint száz évig ilyen polgári kezdeményezések hulláma söpört végig.

1.3 A déli területek és a Föld elhanyagolása

A háború után három évtizedben széles körű egyetértés volt a tekintetben, hogy a kormány és a közszféra központi szerepet játszik az ország jövőjének meghatározásában. A piacokat – így a pénzügyi piacokat is – szigorúan szabályozták. Miközben folyamatos gazdasági növekedésre összpontosítottak, a kormányok bűnrészesek és mégis vakok voltak két alapvető rendszerhiba, a déli területek és a Föld kizsákmányolása vonatkozásában. Nem véletlen, hogy ennek az időszaknak a végén, 1972-ben jelent meg a Római Klub első, „A növekedés határai” című jelentése. A tanulmány bemutatta, hogy a Föld szemellenzős kihasználása és szennyezése súlyos környezeti és közegészségügyi problémákat idézett elő. Megfogalmazta továbbá azt a világos üzenetet, hogy gyökeres változás nélkül az emberiség a jövőben nem lesz képes bolygónk korlátain belül élni. Ráadásul az északi félteke fejlett országainak gazdasági fejlődése a déli félteke fejlődő országainak kizsákmányolásán alapult, a múltbéli imperializmustól a mai időkre jellemző egyenlőtlen központ-periféria kapcsolatokig. Csakúgy, mint a korábbi évszázadok során, a délről érkező termékekhez vér tapad. A nyugati termelés hatalmas mértékű bővülése a déli országok és közösségek rovására zajlott, egyre több természeti erőforrást termelt ki, és ezáltal hatalmas ökológiai adósságot hagyott hátra.

A jóléti kapitalizmus idején a nyugati világon a bizonyosság különleges érzése uralkodott el. Nem mintha mindenki azonmód jobb életet élt volna, de az emberek számítottak arra, hogy előreléphetnek az életben, vagy legalább a gyermekeiknek jobb jövőt tudnak kínálni. A jó jövő érzete a 40/40-es életpályában testesült meg. A nagyobb gyárak – gondoljunk az autóiparra – biztos állást kínáltak különféle végzettségű munkavállalóknak. Az a lehetőség, hogy negyven éven át heti negyven órában, ugyanazzal a főnökkel, ugyanazokkal a munkatársakkal dolgozhatunk, vonzó ajánlatot jelentett az 1930-as és 1940-es évek roszszemlékű, bizonytalan munkahelyei után. Napjainkban nehéz ezt elképzelni. Ki akarna 25 évesen egy életre szóló szerződést aláírni?

Ez a harminc éves időszak, amelyet haladás fémjelzett, a hetvenes években véget ért. A túltermelés, az energia drágulásához vezető két olajválság, a régi iparágak megszűnése és az új termelőterületek – például Japán – miatti fokozott verseny következtében az iparosodott országok súlyos válságba kerültek.

2. Bizonytalan harc a szabadságért: a neoliberalizmus állama

A hetvenes évek végén a hagyományos baloldali politika rossz állapotban volt, nem tudott innovatív választ adni a mély gazdasági válságra. Ez új vezetők megválasztását eredményezte, akik gyökeresen másképp vélekedtek a társadalom szervezéséről. Az Egyesült Államokban a republikánus Ronald Reagan nyerte meg a választásokat azzal a jövőképpel, hogy *„a kormány nem megoldás a problémákra – a kormány maga a probléma”*. Nagy-Britanniában a konzervatív Margaret Thatchert választották miniszterelnöknek, aki azt a világos nézetet hangoztatta, hogy *„Társadalom, mint olyan nem létezik. Csak egyes férfiak és nők léteznek és családok. … és az embereknek magukról kell gondoskodniuk elsősorban”*.

Ezek az irányzatok az új, neoliberális időszak két kulcsfontosságú elemét képezték, ez a korszak pedig legalább a következő harminc éven át tartott. Mostanra magától értetődő, hogy a piaci elv (verseny) a legjobb módja a különböző társadalmi területek szervezésének, ami a korábbi állami szektorok liberalizációját, deregulációját és privatizációját jelentette. Így például Hollandiában az állami egészségbiztosítást olyan rendszer váltotta fel, amelyben magán biztosítótársaságok központi szerepet játszanak. A szabadság és a biztonság is egyéni feladattá vált, hiszen mindenkinek a saját életére kell vállalkoznia. Ebben az időszakban a két szabadságfogalom harcát figyelhetjük meg. Pontosabban a szabadság és biztonság két különböző kombinációjának harcát, amit „emancipációnak” és „neoliberalizmusnak” hívunk.

2.1 Az emancipáció projekt

Az első szabadságprojekt – jóllehet a gyökerei sokkal régebbre nyúlnak vissza – a szimbolikus 1968-as évben válik láthatóvá az Egyesült Államok polgári jogi mozgalmával, a világszerte zajló diáktiltakozásokkal és a prágai tavasszal. Ezek az események elősegítették az emancipációt, és a béke-, a környezetvédelmi és a nőjogi társadalmi mozgalmakban teljesedtek ki. A szabadságról alkotott fogalmuk egyértelmű volt: mindenkinek joga van önirányításhoz, saját döntései meghozatalához, egyház és állam igájától függetlenül. Horizontálisabb és másféle hatalmi kapcsolatok alakultak ki olyan intézmények révén, mint az iskolák, egészségügyi központok és maga a demokrácia. Az 1980-as évektől kezdődően a zöld pártok képviselték a nagyobb autonómiáért és általános jólétért vívott küzdelmet a politikában. Az új emancipálódási hullám fontos követeléseit le tudták fordítani jól elkülönülő szakpolitikákra, egyebek mellett társadalombiztosítási és szabadságjogi (a szülői szabadnapokhoz való jog, időjóváírás, jogegyenlőség, a melegek házasságkötési joga), továbbá környezetbiztonsági (környezetvédelmi, egészségügyi előírások és klímapolitikák) innovációkra.

A szociológus Blühdorn ezt a szabadságprojektet „elsőrendű emancipációnak” nevezte, amelyet a következőképpen határozott meg: *„Az 1970-es és 1980-as évekre visszatekintve, amikor az egyre magabiztosabb állampolgárok, akik a megbízható értelem tárgyaként tekintettek magukra, a hagyományos elitek gondnoksága alóli felszabadulásért küzdöttek, és eltökélten vállalták a felelősséget a közjóért, amelyet részvételi-demokratikus módon kívántak megtárgyalni és megvalósítani.”* [5]

Ez összhangban van az ökológiai gondolkodás egyik alapítója, André Gorz elemzésével, aki azt hangsúlyozza, hogy az ökológiai mozgalom kezdettől fogva több volt puszta környezetvédelemnél vagy természetvédelemnél. Gorz szerint az egyének vagy csoportok autonómiájának megsemmisítésével szembeni ellenállásban gyökerezik az ökológiai mozgalom eredete: *„A mögöttes motiváció minden esetben az »életvilág« védelme a szakértők tekintélyével szemben, a számszerűsítéssel és a monetáris értékeléssel*

szemben, az egyén autonómiájának és önmeghatározó képességének kereskedői, függő ügyfélkapcsolatokra váltása ellen." [6] Nem tagadva óriási eredményeit, az ökológiai mozgalom kezdettől fogva bírálta a jóléti állam paternalista vetületét, amely feltételezi, hogy a család alapegységében a férfi a kenyérkereső. Alapvetően megkérdőjelezi a munkaerkölcsöt egy olyan növekedésvezérelt gazdaságban, amely a termelés és fogyasztás végtelen körforgásán alapul.

2.2 A szabadság neoliberális fogalma

Ha a kormány maga a probléma, és társadalomhoz nem lehet kötődni, akkor az autonómia fogalma teljesen más értelmet nyer. Ilyenkor mindenki magára marad egy versengő környezetben, és az élet állandó versennyé válik. A legjobb kép, amely megragadja ezt az emberiségről kialakított nézetet, az egyéni vitorlásverseny. Ahhoz, hogy kis hajóval gyorsan tudjunk haladni, két dolog szükséges: először meg kell találni a legjobb szelet, másodsorban pedig nem szabad hagyni, hogy a versenytársak szelet fogjanak. Az életben az ilyen *stratégiai/opportunista navigáció* nem hagy teret empátia vagy együttműködés számára. Olyan szerzők, mint Richard Sennett, leírták, hogy milyen hatással jár ennek a képnek a megjelenése vállalatokban, iskolákban és emberi kapcsolatokban stb. Ami korábban biztos állás volt, ott most rugalmasságot várnak el tőlünk. Sennett felteszi a kérdést, hogy vajon mit jelent, ha a leválás és a felszínes együttműködési készség jobban alkalmas a jelenlegi helyzet kezelésére, mint a hűség és szolgálat értékein alapuló viselkedés. [7]

A neoliberalizmus nem csupán háttérbe vonuló kormányokról vagy *laissez faire*-ről szól, hanem annak az olyan aktív politikák is részei, amelyeknek célja az állami szektorok gyengítése és a magánszektor kezdeményezéseinek fenntartása. A neoliberális politika most olyan jogi rendszereket alakít ki, amelyek maximális teret engednek a nemzetközi vállalatoknak (erre egyértelmű példaként szolgálnak a szabadkereskedelmi megállapodások, valamint ezen egyezményeknek a befektetők és államok közötti vitarendezési rendszerei). Ez különösen igaz a pénzügyi szektorra, ahol a bankok számára jelenleg megengedett a spekuláció az állampolgárok megtakarításaival, és a spekulatív termékek soha véget nem érő palettájának kialakítása. A szabadság neoliberális fogalma nem arra irányul, hogy a polgárok megerősödve hozhassanak saját döntéseket; a legnagyobb szabadságot a vállalatoknak szánja a verseny elvének érvényesítése érdekében.

Ez a piaci megközelítés az Európai Unió szerkezetébe is bele van ágyazva. 1992 februárjában, nem sokkal a berlini fal leomlása után, a Maastrichti Szerződés az Európai Unió megalapításával további integrációhoz vezetett. A tagállamoknak ettől kezdve az úgynevezett „maastrichti normákat" kell követniük a monetáris politikában, míg a társadalompolitikai normák teljes mértékben hiányoztak. Patrick Deboosere professzor biztonsági háló nélküli neoliberális kísérletként írja le ezt: *„... különböző elemzők rámutattak arra a veszélyre, hogy a jóléti államot szisztematikusan bontja le a szociális Európa egyértelmű normáinak hiánya nyomán fellépő szükségszerű kiegyenlítődés."* 2004-ben és 2007-ben az európai gazdasági tér 27 országra bővült, melyek jelentős mértékben különböztek a bérek és a társadalombiztosítási rendszerek tekintetében. Deboosere az alábbi következtetésre jut: *„A nagy európai vállalatok megnyerték a csatát: a tőke, az áruk és a szolgáltatások szabad mozgása, különösen pedig egy nagy munkaerőtöbblettel bíró munkaerőpiac lett a szabad verseny játéktere."* [8]

A derűlátóbb elemzők rámutatnak a határok nélküli, egységes uniós piac előnyeire. Azt állítják, hogy a nagyobb piacból eredő gazdasági ösztönzés fokozni fogja a gazdasági növekedést, ami viszont lehetővé teszi az újonnan belépő országok számára, hogy béreiket és életszínvonalukat olyan országok szintjére emeljék, mint Németország. Ugyanez igaz a környezetvédelmi előírásokra is, ahol az uniós normák szigorúbb nemzeti szakpolitikákat eredményeztek.

Egyéni szinten a piaci megközelítés felveti a túlzott fogyasztás fontosságát személyiségünk megmutatása érdekében. Uralkodó fogyasztói kultúránk azt mondja, hogy csak két dolog számít az életben: te és a vásárlóerőd. Ha keményen dolgozol és elég pénzt keresel, bármit megvásárolhatsz. Ha rossz napod van, tárt karokkal vár a wellness központ. *Mert megérdemled* – búgja fülünkbe a reklám. Egyéniségünk a megvásárolt árucikkekben nyilvánul meg. A fogyasztói hitel feltalálásának köszönhetően pedig a vágyaknak várakozniuk sem kell: mindent akarok, mégpedig most azonnal. Ami napjainkban nyilvánvaló, hogy nem pulóvert viselünk, hanem egy márkát, az az újítás ennek az időszaknak köszönhető. A fogyasztói kultúra azt mondja, hogy már nem sportcipőt vásárolunk, hanem új Nike-ra vágyunk.

Ez az új valóság újfajta bizonytalanságot is okoz: ha nem tudjuk megvásárolni a legkifejezőbb márkákat, nem vagyunk képesek meghozni a megfelelő döntéseket, akkor úgy érezzük, rosszul teljesítünk. Identitásunk forrásaként a fogyasztói javak és rögeszmék kiszorították az egymáshoz és a környezethez fűződő kapcsolatainkat. A szeretetet, ami azt tükrözi, amihez kapcsolódunk, félreállította egy folyton-folyvást reklámozott éhség az után, amit még nem birtoklunk. Jelenleg az új szavak és rövidítések korát éljük, melyek már a játszótéren hallhatók: *lúzer* (ha nem nyered meg a versenyt) és *YOLO* (you only live once – csak egyszer élünk).

Blühdorn ezt a folyamatot másodrendű vagy reflexív emancipációként határozza meg. A megnevezés vonatkozik *„egy, az 1990-es évektől érzékelhető irányzatra, melynek során részlegesen felszabadulunk azon felelősségek alól, amikért a polgárok korábban lelkesen harcoltak. Különösen arra törekszik ez az irányzat, hogy felszabadítson az erkölcsi és intellektuális túlterheltség alól, és a korlátozó*

társadalmi vagy ökológiai követelmények átértékelésére szólít fel."[9] Megkérdőjelezhető, hogy a „reflexív" jelző a legmegfelelőbb-e; lehetne „megzavart" is a neoliberalizmus megszegett ígéretei alapján, amelyeket később tárgyalunk.

2.3 Radikális újítók

Ennek a domináns fejlődésnek nem szabadna háttérbe szorítania azt a tényt, hogy az aktív állampolgárok ebben az időszakban kulcsfontosságú újításokkal álltak elő. Ki építette például az első modernkori szélturbinát megújuló energiatermelésre, vagy ki tette ismét népszerűvé a használt cikkeket árusító üzleteket, a helyi „körkörös gazdaság" előfutárait? Különböző országok elkötelezett polgárai, akik már egy új Európát építettek. Ezenkívül a megosztáson alapuló gazdaságot akkoriban újraértelmezték az olyan megoldásokért kampányoló polgárok, amelyek segítségével lakóhelyükön helyreállítható a levegőminőség: jóval azt megelőzően, hogy vállalatok vagy kormányok elgondolkodtak ezen, a *provokátorok* vezették be a mindenki által ingyen használható, úgynevezett *fehér kerékpárokat* Amszterdamban.

Mindez fontos tanulságokkal szolgál: alapvető társadalmi innovációk nem kizárólag egyetemi intézetekben vagy nagyvállalatoknál születnek. Soha nem szabad alábecsülnünk, hogy mire képesek az együttműködő polgárok. Továbbá a politikai kampányaik veszélyes terveket akadályoztak meg – például Európa teleszórását atomerőművekkel. Dániában és Írországban a tiltakozások miatt a kormány felhagyott az építési tervekkel. Belgiumban a tervezett húsz nukleáris létesítmény több mint fele soha nem épült meg, így az első tengerparti sem, amit Brugge közelébe terveztek.

Más szóval, a neoliberális uralomtól megszabadulni igyekvő polgárok nemcsak tiltakoztak, hanem ezzel együtt alternatívákat is kidolgoztak. Aktívan kísérleteztek egész sor társadalmi újítással. Tiltakoztak az atomerőművek ellen, s közben lerakták az *Energiewende* (megújuló energia átmenet terv németül) alapjait. Jó példa erre Freiburg városa, amely még mindig a fenntarthatóság élharcosa. A zöld mozgalom aktivistái közül sokan később tevékeny szerepet játszottak a zöld politikában is.

Összefoglalva, sokkal többről van itt szó, mint a hatvanas évek vidám diáklázadásai és a hippi „virághatalom" (flower power) örökségéről. A zöldek elmennek a jóléti állam alapjainak kritikus megkérdőjelezéséig, és annak az (ökológiai) kérdésnek a megfogalmazásáig, hogy a nagyobb jólét továbbra is fokozott prosperitáshoz vezet-e.

Míg a társadalmi jólét megteremtése továbbra is fontos cél marad, több felelősséget tulajdonítanak az egyénnek. A kockázat és a biztonság közötti kapcsolat eltolódott, olyannyira, hogy az aktív kockázatvállalásra ma már a dinamikus gazdaság és a személyes élet egyik alapvető elemeként tekintenek.

2.4 A harmadik út: a baloldal üressége

Fentebb részleteztük, hogyan döntött a politikai jobboldal a neoliberalizmus mellett a gazdasági válságra adott válaszként az 1970-es években. Emellett az említett évtized óta a baloldalnak folyamatosan szükséges megújítania a társadalomra vonatkozó jövőképét, vagy legalább új, pragmatikus irányvonallal kell hozzájárulnia ahhoz, hogy centrista pártként hatalmon tudjon maradni. Ez „harmadik út" néven vált ismertté, ami tulajdonképpen a keynes-i politika és a neoliberalizmus alternatívája. A centrista munkáspártok elfogadták azt a neoliberális feltételezést, hogy a piac hatékonyabb, mint a kormányzati beavatkozás. Míg a társadalmi jólét megteremtése továbbra is fontos cél marad, több felelősséget tulajdonítanak az egyénnek. A kockázat és a biztonság közötti kapcsolat eltolódott, olyannyira, hogy az aktív kockázatvállalásra ma már a dinamikus gazdaság és a személyes élet egyik alapvető elemeként tekintenek. A szociáldemokraták még mindig nem fogadják el az egyenlőtlenséget, de újraértelmezték az egyenlőséget, és ma már az esélyegyenlőségre összpontosítanak, szemben az eredményegyenlőséggel. Peter Mandelson (brit munkáspárti politikus) híres mondása 1998-ban hangzott el: „borzasztóan nyugodt vagyok látva, hogy emberek mocskosan meggazdagodtak". Ez a személyes felelősségre összpontosítás többek között a társadalombiztosítás reformjában tükröződött, amikor a juttatásokat a munkavégzési kötelezettségtől tették függővé.

Az ilyen „harmadik utas" gondolkodás osztja az emancipációs mozgalomnak a jóléti állam fullasztó vázáról megfogalmazott bírálatát. Ebből azonban nem következik a közösségi lét új, felszabadító társadalmi formáinak választása. Ehelyett az egyéni felelősség és a piaci erők kapnak hangsúlyt.

Ezt tükrözi az ún. „New Labour" (új munkáspártok) által elfogadott környezetpolitika is, az „ökológiai korszerűsítés" elképzeléssel Európában, illetve a „természetes kapitalizmus"-sal az Egyesült Államokban. Ez a nézet már nem kérdőjelezi meg a gazdasági modellt. Hatékony környezetvédelmi politikát irányoz elő a technológiai innovációra, a piaci tevékenység fokozására és a vállalatok környezetgazdálkodására alapozva. Nem kell megváltoztatnunk a világot: elég, ha zöldebbé tesszük.

Közismert, hogy hová vezetett a harmadik út. A választások tekintetében kezdetben okos lépésnek tűnt (pl. a brit Munkáspárt számára 1997 és 2010 között). Ez a politika azonban az egyenlőtlenség növekedéséhez és az állami szektor egyes elemeinek nagymértékű privatizációjához vezetett. Ideológiai értelemben a baloldal búcsút intett gyökereinek. Átnevezték magukat „progresszívnek", így felmenthették magukat azon erkölcsi kötelességük alól, hogy harcoljanak a társadalom leggyengébb tagjaiért. A másodrendű emancipáció teljes gőzzel működött.

Ráadásul az egyoldalú összpontosítás az egyénre (több etikai szintű jog, például a melegek házasságkötése, fokozott kötelezettségvállalás gazdasági szinten, például a munkavégzési kötelezettség) politikai tabuvá tett mindent, ami kollektív értékkel, közösségi alapú együttműködéssel stb. kapcsolatos. A baloldal üressége politikai-ideológiai szinten teljes szabadságot biztosít a jobboldali pártoknak.

2.5 Józan egyensúly

Távolról szemlélve egyértelmű, hogy a „szabadság" és „biztonság" neoliberális fogalmai a XX. század végére uralkodóvá váltak (legalábbis nyugaton). Ez az állítás különösen igaz a nemzetközi kereskedelem és gazdaság terén a gazdasági globalizációnak köszönhetően. A pénzügyi szektor hihetetlen mértékű bővülése szinte mindent financiális kérdéssé változtatott (ma már az élelmiszer jövőbeli árára is spekulálhatunk), a hatalmat pedig a demokratikus, választott kormányok kezéből a globális elitek és vállalatok részére adta át. Emellett azonban az állampolgárok életére is még erősebb hatást gyakorolt. Például a polgárok többsége számára a hetvenes években elérhető közjavak (így a jó és megfizethető közegészségügyi szolgáltatások és a közoktatás) alacsonyabb színvonalra süllyedtek, illetve számos országban drágábbak és szelektívebbek lettek. Az emberek számára kisebb a biztonság, viszont van választási szabadság ezekben az egyre inkább piacosodó rendszerekben.

Ez a fejlődés együtt jár a személyes felelősségen és hibán alapuló modell bevezetésével. Az egyén személyes feladata, hogy „sikerüljön" az élete; hogy sikeres legyen. Lehetőségekben nincs hiány (vagy legalábbis úgy tűnik). Ha sikeres, az illető fantasztikus ember. Ha nem, akkor csak egyvalaki hibáztatható. Ken Loach „Én, Daniel Blake" című filmje bemutatja, miként vezethet a megszorítások és piaci elvek által eltorzított szociális biztonsági rendszer társadalmi katasztrófákhoz. Blake, az asztalos, aki sosem dolgozott számítógéppel, megbetegszik, és szó szerint összezúzzák az egészségügyi hatóságok, amelyeknek piaci elvek szerint kell működniük (minden kommunikáció a rendszerrel digitálisan történik). A film bemutatja, miként veszik át a szolidaritás és együttérzés szerepét magányos emberek és a könyörtelen rendszerek.

Daniel Blake története nem csupán a szociális biztonságról szól. A szolgáltatásokon alapuló gazdaságra való áttérés azt is jelentette, hogy a munkavállalók számára sok munkahely elveszett. A nyugat-európai, alacsonyabb középfokú végzettséggel rendelkező férfi dolgozók esetében a foglalkoztatás az 1976-os 70%-ról 1997-re 33%-ra zuhant. Az ebbe a csoportba tartozó munkanélküliek közel fele kormányzati beavatkozás nélkül szegénységben élne. Felvetődik a nem csupán költői kérdés: kapcsolatba hozható-e mindez a jobboldali populista pártok európai előretörésével?

Mindazonáltal az emancipáló szabadság koncepciója nem hódította meg a társadalmat: bizonyos fokig sikeresnek bizonyult, azonban célját nem érte el.

Mind az emancipációs mozgalmak, mind azok politikai megnyilvánulási formái, a zöld pártok számára az 1990-es évek egyszerre voltak a virágzás és a hanyatlás esztendői. Például 1992-ben sikeresen lezajlott a fenntartható fejlődéssel foglalkozó riói konferencia, és a zöld pártok ekkor kerültek be számos európai ország kormányába. Hangsúlyos környezetvédelmi szakpolitikákat alakítottak ki, védték a természetes területeket, a munkaidő-jóváírás új formáit vezették be, ami fokozta a polgárok autonómiáját. Mindazonáltal az emancipáló szabadság koncepciója nem hódította meg a társadalmat: bizonyos fokig sikeresnek bizonyult, azonban célját nem érte el. Ez a társadalmi és politikai változás, az emancipációs eszme sikerével és visszaesésével, a neoliberális szabadságfogalom hangosabb sikerével áll összefüggésben. E szabadságfogalom sikeresen egyszerűsíti le a személyiség felépítményét egy olyan individualista projektre, amelyben a fogyasztás fontos szerepet játszik.

Hogyan történt mindez? Az első magyarázat a felszabadult társadalmi térért folytatott küzdelemmel kapcsolatos. Az emancipációs mozgalom nagyobb teret kívánt biztosítani a polgároknak az állam és más fegyelmező jellegű, bürokratikus és paternalisztikus, hagyományos struktúrák hatáskörének szűkítésével. A neoliberális ideológia egy másik kormányzati szerep mellett is kiáll: nem annyira visszavonulás, mint inkább aktív vállalkozási tér megteremtése – a piac számára tervezés (Hayek, 1978). Az 1980-as és 1990-es évek e két, szabadságon alapuló koncepció – az állam melletti két további szereplő: a civil társadalom és az üzleti élet – közötti harc színterévé váltak. Alapvető különbség rejlik a méretben: miközben a vállalkozások világszerte szerveződnek, ez kevésbé nyilvánvaló az új polgári mozgalmak és szakszervezetek esetében. Csak a globalizációellenes mozgalom hozza össze az erőket később, a határokon átívelve. Eközben a nagyvállalatok többnyire elfoglalták a szabad területeket, és a piaci hatalom koncentrációja soha nem látott mértékűvé vált (UNCTAD 2017).

A második magyarázat az új társadalmi mozgalmak többségének fejlődésére vonatkozik. A legtöbb esetben a radikális bírálat álláspontjából kiinduló szervezeteknél a professzionalizálódás és a kapcsolatok kiépítése az adott időszakban fősodorbeli választott politikusokkal pragmatikus hozzáálláshoz vezet. A javaslatoknak ettől kezdve megvalósíthatóknak kell lenniük az aktuális politika keretén belül. Sok civil szervezet egyre erősebb függése a támogatásoktól, valamint a többségi politikai szavazók tagdíjaitól esetenként oda vezetett, hogy kritika nélkül csatlakoztak a kormányzat politikai elképzeléseihez. A mozgalmak depolitizált civil szervezetekké alakulnak át, gyakran egyértelműen tanácsadói hozzáállással, és mivel erőteljesen az aktuális szakpolitikákra összpontosítanak, nem kérdőjelezik meg többé a teljes rendszert. Természetesen minden ilyen mozgalom saját kora gyermeke. Nem összpontosítanak önkényesen arra, hogy mi megvalósítható, és nem akarnak bárkit is megijeszteni; a kritikus polgárokból álló radikális bázisuk az évek során magasban szárnyaló fogyasztókká változott, és másodrendű emancipációt fejez ki.

Ebből az elemzésből két következtetés vonható le.
Először is az ipari fogyasztói társadalom mélyreható vizsgálata és ideológiai lefordítása ökologizmusra különböző fázisokon keresztül lett kidolgozva és kimerítve, a radikális elképzelésektől kezdve a megvalósítható javaslatokon át a gyakorlati megvalósításig. Ez nem tragédia – épp ellenkezőleg: sok olyan eredményt sikerült elérni, amely büszkeségre adhat okot –, hanem olyan megfigyelés, amelyből helyes következtetéseket kívánatos levonni: *vissza a gyökerekhez.* A politikai ökológia frissítésre szorul, alapkérdései és elvei pedig nem veszítettek értékükből. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy a kör bezárult. Itt az ideje, hogy egy második körkörös mozgás újraindítsa a jelenlegi társadalom, annak erőviszonyai, a növekvő egyenlőtlenség és az ökológiai pusztítás alapos felmérését.

A politikai ökológia frissítésre szorul, alapkérdései és elvei pedig nem veszítettek értékükből.

Másodsorban az önálló polgárok önigazgatásának álmát nem sikerült valóra váltani. Az emancipációs mozgalom azt remélte, hogy egyre több tevékenység szabadítható ki a piac és az állam szorításából. Ez biztosan több szinten is megtörtént, de borsos árat kellett fizetni érte. Ugyanez igaz az egyén szintjén is. Miközben az ökológiai mozgalom a személyes fejlődésre kívánt törekedni a kölcsönös gondoskodás összefüggésében, az individualizáció *opportunista navigáció* alakjában teljesedett ki *kapcsolati autonómia* helyett. A versengő környezet arra ösztönzi az embert, hogy ne legyen többé strukturális kapcsolatban, hanem inkább rövid távú nyereséget válasszon a többszörös bizonytalansággal jellemezhető közegben. Ez komoly feladatot ró a reményteljes társadalmi projektre: a személyes választási szabadság, valamint a társadalmi felelősségvállalás és elkötelezettség közötti korlát felemelését.

Szerencsére ehhez az elemzéshez hozzátehetjük azt is, hogy a körmozgás elindult. Több éven keresztül azt láthattuk, hogy az új mozgalmak radikálisan megkérdőjelezik azt a nagyon is elégtelen előrelépést, ami a bolygónk szabta kereteken belül a mindenki számára biztosított jó élet elérése érdekében történt. A Youth for Climate mozgalom és az Extinction Rebellion helyesen mutatnak rá arra, hogy a jelenlegi éghajlat-politikák mögött nincs kellő ambíció, miközben a biodiverzitás továbbra is összeomlóban van. A Black Lives Matter mozgalom pedig elítéli a nem fehér emberek elleni strukturális diszkriminációt és erőszakot. Mindeközben pedig a faji igazságosság eléréséért küzd. Ezzel egyidőben a világ számos különböző csoportja ragaszkodik a dekolonizáció szükségességéhez, ideértve az extraktív gazdaság nyugati világképét is, amely még mindig megfosztja a déli országokat a forrásaiktól.

2.6 A neoliberális növekedés megszegett ígérete

Ahogy a *termelő társadalom* háború utáni gazdasági modellje lerobbant, a neoliberális politika jobb időket ígért a *fogyasztói társadalom* megjelenésével. A termelés (és a szennyezés) áthelyezése Kínába olcsó termékeket biztosít számunkra, miközben otthon tiszta technológiákba és jól fizetett szolgáltatáson alapuló gazdaságba fektethetünk be. Az emberiségről alkotott *homo economicus* képpel, ahol mindenki versenyez mindenkivel, a világ mindannyiunk számára jobb hellyé válik. Ezt az ígéretet azonban két tekintetben, szociálisan és ökológiailag sem sikerül beváltani.

A jóléti állam, mint a XX. század legnagyobb társadalmi projektje, képes volt a kapitalista piacgazdaságokban valaha mért legalacsonyabb szintre csökkenteni a társadalmi egyenlőtlenséget. Rosanvallon francia szociológus – nem ok nélkül – az *egyenlőség századának* nevezi ezt a száz esztendőt. Ahogy Thomas Piketty bemutatta a *„A tőke a 21. században”* című művében, ez a nagyszerű eredmény mára elveszett az olyan országokban, mint az Egyesült Államok és Nagy-Britannia, és szerényebb mértékben például Németországban is. Az alábbi ábrán viszonylag jól látható, kiket nevezünk néha a „globalizáció nyerteseinek és veszteseinek”. Ha az Egyesült Királyságban a legmagasabb jövedelemmel rendelkezők 10%-ának korábban az összes kereset kevesebb, mint 30%-a jutott, a neoliberális időszak alatt ez az arány soha nem látott szintre, az összes jövedelem közel felére nőtt. Ez még átlagosan növekedő vásárlóerő mellett is azt jelenti, hogy az alacsony jövedelmek immár évtizedek óta stagnálnak. Az ábrát ki lehetne egészíteni Franciaország térképével, megjelölve azokat a régiókat, ahol sok alacsonyan képzett munkanélküli él, illetve azokat a térségeket, ahol Le Pen szélsőjobboldali pártja nagyon

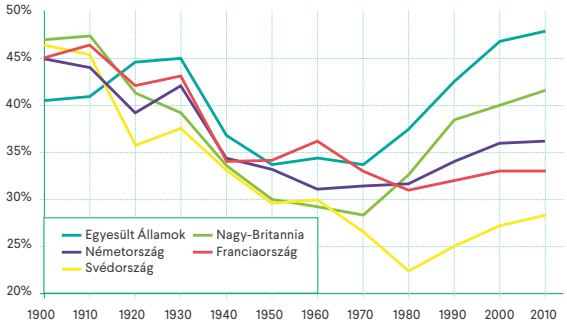

A felső decilisbe tartozók jövedelmének aránya Európában és az Egyesült Államokban, 1900-2000. Az 1950-1970-es években Európában és az Egyesült Államokban is a felső decilisbe tartozókra az összes jövedelem körülbelül 30-35 százaléka jutott.

Forrás: http://piketty.pse.ens.fr/files/capital21c/pdf/G9.7.pdf

sikeres. A kettő közötti átfedés jóval jellemzőbb annál, hogy véletlenszerű lehetne.

Nem a véletlen műve az sem, hogy a gazdagok egyre gazdagabbak: ez a jelenség közvetlenül a neoliberális politikák lényegéhez kapcsolódik – a vállalatokra és a tőkére kivetett adók csökkentése a közszolgáltatások, például az egészségügy, a nyugdíjak és az oktatás leépítésével és/vagy magánosításával párhuzamosan.

Az ökológiai pusztulás ebben az időszakban sem állt meg. Az a meggyőződés, miszerint a növekedés egy olyan árapály, amely minden otthont felemel (Kuznets) – vagyis a gazdasági gyarapodás jó a társadalomnak és a társadalmi-ökológiai fejlődésnek – tévútra vezetett. A nemzeti környezeti szakpolitikák kialakulása, valamint az üzleti világ és a fogyasztás zöldítése ellenére a gazdasági növekedés tovább fokozta mind a helyi ökoszisztémák, mind az egész bolygó folyamatos pusztulását. Átléptük a biztonságos működési övezet határait az éghajlatváltozás, a biológiai sokféleség csökkenése és az óceánok biokémiai ciklusai terén. Tehát az axiómát azzal az új mondással kell helyettesítenünk, hogy a *növekedés olyan áradás, amely elsüllyeszti az összes hajót.* A neoliberális korszakot úgy írhatjuk le, mint amikor az emberiség elszalasztotta az esélyt arra, hogy társadalmunkat valódi, erőteljes, fenntartható módon megváltoztassa úgy, hogy az emberléptékű Föld eltartó-képességének határain belül maradjon. A Római Klub jelentésének tanulságait mellőzték.

2.7 Európa – a tető nélküli ház

Európa egy tető nélküli ház: számos politikai és gazdasági tere van, de szociális védelmet nem kapnak a polgárok. Átvitt értelemben: amikor rossz idő van, sokan megáznak. Európa létrehozta a közös piacot, de nem ágyazta azt be egy erős ökológiai és társadalmi szabályozási keretbe. Ez a legalacsonyabb terhekért való versengéshez vezetett; egy olyan játszótérhez, ahol a cégek versenyeztetik a nemzeteket egymással az adók csökkentése érdekében.

A gazdasági rendszer bizonytalansága azonban mélyebb, mint neoliberális konstrukciója. Az alapvető bizonytalanság a verseny és növekedés elengedhetetlen kényszeréhez kapcsolódik, amelyet viszont a pénzalapú, kamatra és adósságra épülő rendszer, továbbá mások felülmúlásának végtelen szükségszerűsége vezérel. Aki kölcsönt kér, kamatokkal kell visszafizetnie azt, és több pénzt kell keresnie, mint amennyit hitelezés nélkül költ, ami még több termelést jelent. Ez a XX. században is így volt: a válságok a rendszer szerves részét képezik.

Az elmúlt évtizedekben egy további vetülettel egészült ki a rendszer: az ún. „financializáció" (a termékesítés és a monetarizálás kiterjesztése). A pénzügyi termékekkel spekulálás nagyobb nyereséget termelhet, mint a valódi áruk kereskedelme és előállítása, vagy valós szolgáltatások nyújtása. Ez alapjaiban ássa alá a stabil és biztonságos gazdasági rendszer megvalósítására irányuló kísérleteket. A finanszírozásnak a reálgazdaságot kellene szolgálnia. A financializáció keretében azonban kevés köze van a reálgazdasághoz. A financializáció olyan valóság, amelyben a pénzügyi piacok, intézmények és elitek jutnak fontos szerephez. A jelzálogkölcsön többé már nem (csupán) a házvétel eszköze, hanem olyan pénzügyi termék, amely felosztva és újracsomagolva a pénzügyi piacokon értékesítendő új termékekké válik. A spekuláció ezen formái szinte minden szektorban tükröződnek – elég, ha a következő három év gabonatermelésére vagy kőolajáraira gondolunk. Ha valami balul sül el, mint 2008-ban, a pénzügyi-gazdasági rendszer közel kerülhet az összeomláshoz. Ebben a szakaszban Európa nem élt azzal az egyedülálló lehetőséggel, hogy tisztességes és erős pénzügyi szabályokat fektessen le, amelyek a pénzügyi szektor visszaszorítását annak valódi céljával (a demokratikus céloknak alárendelve a társadalom és a gazdaság támogatása), egy igazságos adórendszer bevezetésével ötvözné (ellehetetlenítve az adócsalást).

3. Európa válaszúthoz érkezett

3.1 A történelem vége vagy jövője

1989-ben, a berlini fal leomlásának évében az amerikai konzervatív gondolkodó, Fukuyama tanulmányt (majd később könyvet) jelentetett meg *A történelem vége* címmel. Könyvét úton-útfélen idézték az új korszak helyes értelmezéseként. A parlamentáris demokrácia és a szabad piacgazdaság kombinációjának szakaszába érkezett országok a civilizációs fejlődés legjobb, legstabilabb és végső helyének számítottak. Mintha a mennyben lennénk, úgyhogy miért is hagynánk el ezt?

A deregulált gazdaság, amelyet egy kisiklott pénzügyi szektor korlátlan hitellel kábított el, azonban rendkívül instabil. A pénzügyi válság ismét bizonyította ezt. Az 1930-as évek óta a legnagyobb gazdasági krízist hozta létre, és megkövetelte, hogy korábban nem látott mértékű állami kiadásokkal stabilizálják újra a bankszektort: a magánadósságot államadóssággá alakították át. Nézzük meg egy kis ország, Belgium példáját: a polgárok által visszafizetendő államadósság egészen elképesztő összeggel, 100 milliárd euróval növekedett. Instabillá tette az euroövezetet, és arra kényszerítette az Európai Központi Bankot, hogy elképzelhetetlen pénzösszegeket bocsásson ki, amelyekből Európa városai és polgárai egyetlen eurócentet sem láttak. Ugyanakkor ez a pénzbőség felfelé nyomja az eszközök értékét, ami eszközinflációt eredményez, különösen a szárnyaló bérleti díjak és lakásárak alakjában.

2012-ben Fukuyama írt egy másik, jóval ritkábban idézett tanulmányt *A történelem jövője* címmel. Ebben az elemzésben a szerző elismeri 20 évvel korábbi, teljesen téves ítélkezését: *„Az állandó gazdasági növekedés modellje illúzió volt, amely azon alapult, hogy az amerikai fogyasztók hatalmas összegű kölcsönöket vettek fel. A szabad piac ideológiája vallássá vált. Ez a jólét hamis benyomását keltette, és azt hiszem, mindenki tudja, hogy ennek a rendszernek – velejáró instabilitásával együtt – nincs jövője. Nyilvánvaló, hogy a válság oka a teljesen eltévelyedett hit a szabad piac önszabályozásában."*

Kritikusan értékelte az 1989-ben még nagyra tartott páros másik felét is. A fejlett demokráciák hosszú távú problémákkal szembesülnek, amelyekre politikai rendszerük nem tud választ adni: „A jelenlegi politikai szervezet nem igazán teszi lehetővé a liberális demokráciák számára a problémák megoldását, egyes esetekben pedig csak ront a helyzeten. A piac kudarcára tekintettel felül kell vizsgálnunk a politika fontosságát, át kell gondolnunk politikai intézményeinket." [10]

3.2 Két áramlat földje

A 2008-as pénzügyi válság kezdetével Európa válaszúton találta magát két áramlat között. A neoliberális áramlat volt a domináns, amelyet a megszorításokra összpontosító kormányok képviseltek. Ugyanezeket a politikákat alkalmazta az Európai Bizottság is, amely a Görögországgal kapcsolatos bánásmódjában dogmatikus hangsúlyt fektetett a megszorításokra és a monetáris célokra, valamint embertelen vakságot tanúsított a társadalombiztosítási rendszerek felbomlásának következményei iránt is. A több évtizedes dereguláció és a szabadkereskedelmi megállapodások eredményeként a nagy multinacionális vállalatok ma már nagyobb hatalommal bírnak, mint a kisebb nemzetállamok.

Amire egy neoliberális forgatókönyv szerint számíthatunk, az a társadalom egyre növekvő termékesítése, valamint a közszolgáltatások szisztematikus csökkentése – egy eleve veszélyben lévő bolygón. Folyamatosan azt az üzenetet kapjuk, hogy az élet egy buli, csupán a saját kezünkbe kell vennünk az irányítást. Miközben az ezt lehetővé tevő kollektív létesítmények és ökoszisztéma-szolgáltatások egyre csak csökkennek. Igen, sok embernek lesz okostelefonja, mindenhol lesz ingyenes WIFI, és a barcelonai városi kiruccanások jó ideig még szinte ingyenesek lesznek. Az ilyen szabadság látszólag szép emotikonokkal mosolyog rád. Eközben egekbe szökik az orvosi ellátások ára, elszállnak az egyetemi tandíjak, és egyre több kisgyermek kap asztmát a légszennyezés miatt. Ebben a forgatókönyvben a bizonytalanság bekúszik mindenki bőre alá, ami nyugtalanságot és állandó stresszt okoz.
A neoliberálisok továbbra is úgy vélik, hogy a jövő csak a mai állapotok folytatása lesz. Elfelejtik, hogy egyre nagyobb válságokkal és sokkokkal kell szembe néznünk, amelyekre nem sikerült felkészülnünk. Vagy talán még jobb azt mondani: amelyeket elmulasztottunk megelőzni. Mindezek a rendszerszintű kockázatok összefüggnek: a bizonytalan pénzügyi rendszer újra összeomolhat; az üvegházhatást okozó gázok növekvő kibocsátása éghajlati sokkhoz vezet; a migrációs mozgások a kétes demokráciákat autokratikus rezsimekké változtathatják. Például a klímaváltozás már most csökkenti az afrikai élelmezésbiztonságot, valamint növeli az instabilitást és az erőszakot a Közel-Keleten, míg a fosszilis tüzelőanyagok készleteinek túlértékelődése veszélyezteti az olajvállalatok tőzsdei értékét. Mindezek a bizonytalanságok lehetőséget jelentenek azoknak a politikusoknak, akik kiaknáznák félelmeinket, és válaszaikban az úgynevezett biztonságra összpontosítanak. Ez általában arra irányul, hogy nagyobb figyelmet fordítanának a rendpártiságra, többet költenének a rendőrségre, a katonaságra és a fegyelmezésre. Mindez viszont új félelmeket gerjeszt, miközben nem képes kezelni

a kiváltó okokat. Ezek a sarlatánok úgy próbálnak hatalmat szerezni, és úgy próbálják azt megtartani, hogy közben nem foglalkoznak korunk legnagyobb kérdéseivel.
2019-ig a neoliberalizmus volt az uralkodó áramlat Európában. A kormányok és az Európai Bizottság egy neoliberális politika börtönébe voltak zárva (és minket is bebörtönöztek). Ezt jellemezte az a meggyőződés, hogy a liberalizált piacok a legjobb módjai a társadalmi kihívások kezelésének. Ezzel egyidőben erősen szkeptikusak voltak a kormányzati beavatkozásokkal szemben. Ez a jövő felejtőinek áramlata. A CETA és a MERCUSOR lelkes támogatása megint csak azt mutatta, hogy nagyon erősen jelen van az az illúzió, miszerint az egész világot átfogó – a profiton és a versenyen alapuló – szabadpiaci gazdaság lehetővé tenné számunkra, hogy egy jólétre törekvő, emberibb világot építsünk. Feltételezte, hogy a financializációval és a piacok koncentrációjával együtt járó szélesebb körű globális gazdasági integráció elősegíti majd a növekvő politikai együttműködést – az EU-n belül, és azon kívül is. De ennek pont az ellenkezője kezd megvalósulni, ahogy azt a Brexit szomorú példája is mutatja.
Közben két fontos változás történt, ami átírhatja a játékszabályokat. Először is, a 2019-es európai választások következtében egy új Európai Bizottság alakult, amely lényegesen nagyobb hangsúlyt fektet a határozott közpolitikai lépésekre, az éghajlatváltozás, a körforgásos gazdaság és a biológiai sokféleség területén. Az új Európai Bizottság valóban megváltoztatta az irányt, amikor útjára indította az Európai Zöld Megállapodást (European Green Deal). Világos céljai vannak, mint például az üvegházhatású gázkibocsátás mértékének nettó nullára csökkentése 2050-re, a körkörös gazdaságra való áttérés és Európa természeti tőkéjének megőrzése. Ezt csak üdvözölni lehet, bár közben kritikus támogatásra van szükség. Még mindig nagy hangsúlyt fektet ugyanis a versenyképességre és a növekedésre, és azt hiszi, ez utóbbi elválasztható az erőforrások felhasználástól. De amint arra az Európai Környezetvédelmi Ügynökség „Növekedés gazdasági növekedés nélkül” című jelentése is rámutat, ez csak illúzió. Egy másik gyenge pont a szakpolitikai ambíciók és a konkrét költségvetések között tátongó szakadék. Az Európai Zöld Megállapodás messze nem tökéletes. Elég csak azt említeni, hogy egyrészt létezik egy, a „farmtól a tányérig” elgondolás jegyében született progresszív vízió a mezőgazdaság és az élelem kapcsolatáról, másrészt pedig van a realitás: a közös agrárpolitika a következő években is a nagy agrárvállalkozásokat fogja ösztönözni – a támogatások 80 százaléka, a gazdaságok felső 20 százalékának fog jutni.

Ugyanakkor az Európai Unió vezető szerepet akar játszani a globális éghajlat-politika terén, és megmutatta, hogy komoly ambíciókkal rendelkezik. Az Európai Zöld Megállapodás nagy érdeme, hogy rendszerszintű megközelítést alkalmaz: elismeri, hogy amennyiben valóban transzformatív változásokat akarunk megvalósítani, akkor a mobilitástól, a pénzügyön és a gazdaságon át a lakhatásig minden ágazatban jelentős változásokat kell végrehajtania.

A második nagy változást természetesen a Covid-19 válság jelentette. Globalizált gazdaságunk – amelyet a növekedés és a profit ösztönöz, és amely az egész világra kiterjedő ellátási láncokra és készletekre épít – hirtelen rendkívül sebezhetőnek bizonyult. Fájdalmasan kellett megtapasztalnunk, hogy a gazdaság kiszervezéséért magas árat kell fizetnünk: a saját iparaink már nem képesek maszkokat vagy akár fájdalomcsillapítókat előállítani, ezek többsége Kínából, illetve Indiából érkezik Európába. Hirtelen azoknak a vállalatoknak a vezérigazgatói, amelyek mindig a dereguláció és a lehető legkevesebb állami beavatkozás szükségességéről beszéltek, most hirtelen mihamarabbi állami segítséget követeltek cégeik számára. Közben a kormányok újra felfedezték, hogy megvan a megfelelő erejük a gazdaság irányítására, és akár a gyártók bezáratására is, ha a közegészségügy veszélybe került. Újra felfedezték, hogy a jólétnek elsőbbséget kell élveznie, nem szólhat minden a profitról. Nagyon hamar más, megkérdőjelezhetetlennek tartott elgondolások is megdőltek: például az a felfogás, miszerint az államadósság növelése egy nagyon rossz és veszélyes dolog lenne. És bár a dolgok nem zajlanak teljesen zökkenőmentesen, az oltások megvásárlásával kapcsolatos uniós együttműködés megakadályozta a korlátlan vakcinanacionalizmust; azaz elejét vette egy olyan versenynek, amelyben a leggazdagabb országok nyernének, és az EU-n belül még tovább nőne a szakadék. Ugyanakkor az EU és a nemzeti kormányok, valamint az EU és a nagy gyógyszeripari vállalatok közötti konfliktusok kezdenek kiéleződni. Szégyen, hogy az Európai Bizottságnak nincs meg a kellő bátorsága ahhoz, hogy legalább egy korlátozott ideig szüneteltesse a vakcinák szabadalmait – pedig így a gyárak a világ minden táján elegendő oltást tudnának előállítani, hogy aztán eljuttassák a föld minden emberéhez. Ugyanakkor, csakúgy, mint az agrárpolitikánál, a vitatkozó felek leginkább arra összpontosítanak, miként kellene átrajzolni a köz- és a magánszektor közötti hatalmi viszonyokat.

A Covid-19 válság egy másik kritikus pontot is kihangsúlyozott: a polgárok önszerveződési hajlandóságát és képességét. Rövid idő alatt az emberek elkezdtek sajátkezűleg maszkokat készíteni, valamint kölcsönös segítségnyújtási csoportokat alakítottak ki a városaikban és közösségeikben. Az állampolgári kezdeményezések térnyerését vizsgáló kutatók számára ez nem volt meglepetés. Már korábban is megírták, hogy kezd kialakulni az úgynevezett közjavak új hulláma. Ez az új realitás jelenti a második áramlatot azon a válaszúton, amelynél Európa a 2008-as pénzügyi válság óta áll.

Ennek a kereszteződésnek a második áramlata egyfajta aláramlatnak is nevezhető, amely évről évre folyamatosan növekszik, de a Covid-19 válság megjelenésével 2020-ban jelentős lendületet kapott. Európa-szerte zajló polgári kezdeményezésekből áll, amelyek az élelmiszer-termelés, a szállítás, az energia, vagy akár a pénz új rendszereinek alapjait fektetik le. Vegyük például a közösség által támogatott mezőgazdaság (CSA) példáját, ahol az polgárok

helyreállítják kapcsolatukat a helyi kistermelőkkel. Belgium flamand régiójában az első ilyen gazdaság 1997-ben indult, és két évbe telt, mire a második is megjelent. Ez még jóval a 2008-as pénzügyi válság előtt történt, amikor az ilyen kezdeményezéseket még naivnak tartották. 2015-ben azonban már több mint 40 CSA-gazdaságot találtunk a régióban. És akkor még nem is beszéltünk a számos állampolgári kezdeményezés ígéretéről a rövid ciklusú mezőgazdaság területén. 2020-ban már több mint 80 aktív CSA-gazdaság volt Flandriában – a leendő tagok számára a várólista sokszor kifejezetten rövid volt, de esetenként nem is volt várólista.

Ez nem csak benyomás. Hollandiában és Flandriában végzett kutatások a polgári kezdeményezések számának jelentős növekedését mutatják: 2014-ben tízszer több kezdeményezés volt Flandriában, mint tíz évvel korábban. Azóta pedig folytatódott a növekedés. Mint azt még később tárgyalni fogjuk, a Zöldek számára rendkívül fontos felismerni a polgári kezdeményezések új hullámának fontosságát és lehetőségeit. Nemcsak azért, mert ezek a politikai ökológia alapvető értékét – az autonómiát – testesítik meg, hanem azért is, mert legtöbbször hozzájárulnak egy szocio-ökológikus társadalom felé való átmenethez.

Az állampolgárok tevékenysége mellett elképesztő azt is látni, hogy a helyi önkormányzatok hogyan alakítják át politikájukat, hogy megfeleljenek a fenntartható jövő elvárásainak. A közlekedés egy jó példa erre. Sok országban látható, hogy a nemzeti kormányok még mindig új utak építésébe fektetnek be, míg a városok mindent megtesznek azért, hogy autómentessé tegyék központjaikat. Koppenhágában, az önkormányzat fenntartható közlekedési módokkal kapcsolatos határozott politikája vezetett ahhoz a figyelemre méltó változáshoz, hogy 2016-ra már többen jártak kerékpárral, mint autóval a munkahelyükre. Egy másik érdekes példa Gent városa, amely 2016-ban sikeresen végrehajtott egy nagyon ambiciózus mobilitási tervet, amely céljául tűzte ki a forgalmi torlódások leküzdését, és mindenki számára egészségesebb és életképesebb lakókörnyezetet biztosítana. Ezek a példák bizonyítják, hogy a radikális változás igenis lehetséges. Egy 2019 májusában közzétett jelentés megmutatta, hogy a fenntartható közlekedési módok igénybevétele észrevehetően megnőtt a genti mobilitási terv bevezetése óta. A jelentés az autóhasználat 17%-os csökkenéséről, és a naponta tömegközlekedést használók átlagosan 6%-os növekedéséről számol be – de az esti csúcsforgalom idején akár 25%-kal is emelkedett a tömegközlekedők száma. A kerékpárhasználat több mint 50%-kal nőtt. Más városok, például Milánó és Nantes, jelentős összegeket fektettek be a helyi élelmiszerpolitika kialakításába. Az energiahasználat terén Helsinki mutatott újat: a városi tanács 2017-ben egyhangúlag megszavazott egy új városstratégiát, amely magában foglalta azt a célt, hogy a város 2035-ig széndioxid-semleges legyen; a polgármester ezt azzal indokolta, hogy „Helsinkinek elől kell járnia az éghajlatváltozás helyi megoldásainak megtalálásában”.
Ezzel egyidőben azt látjuk, hogy a zöld pártok egyre sikeresebbek Európa egyre több városában. Látjuk, hogy a zöldeket többhelyütt megválasztották a város és a városi önkormányzat részévé; és egyes esetekben még arra is volt példa, hogy a zöldeké lett a városvezetés. Például a 2020-as, franciaországi helyhatósági választások után olyan nagyvárosok, mint Marseille és Bordeaux, zöld polgármestert választottak.

Az emberek és az önkormányzatok már ma a jövőt építik.

Amint azt az olyan, méltán sikeres dokumentumfilmek mutatják, mint a francia Demain (Holnap – Utazás a megoldások világába – 2015), az emberek és az önkormányzatok már ma is építik a jövőt. De mielőtt reményteli jövőbeli forgatókönyveket dolgoznánk ki, még egyszer vissza kell tekintenünk, hogy megértsük, milyen sorsdöntő és veszélyes helyzetbe juttattuk magunkat.

4. A nagy átalakulás

4.1 Polányi Károly történelmi látásmódja

Olyan társadalomra törekszünk, amely biztonságot nyújt az embereknek, hogy szabadon alakíthassák életüket a bolygó határain belül. Ennek érdekében szinte mindent meg kell változtatnunk, így ma nem tudjuk, hogyan fog kinézni a társadalom holnap. A természetből vett példa világossá teszi, mennyire radikális egy ilyen átmenet: a hernyó, amely bebábozódik, hogy más alakot és szerkezetet öltsön. Ez akkor megy végbe, amikor „imágó lemezek” kezdenek kialakulni, és ellenállnak a hernyó folyamatos növekedési igényének, miközben átalakítják az élő szervezetet, hogy energiáját inkább egy pillangó létrehozására fordítsa. Amikor a báb kinyílik és a pillangó elrepül, ugyanaz az organizmus újfajta létformává alakult át.

Polányi Károly magyar író jellemzi ezzel a képpel társadalmunk korábbi felfordulását. *A nagy átalakulás* című köny-

vében elemzi az európai feudális mezőgazdasági társadalom átalakulását iparosodott piaci társadalommá. A nagyméretű gépek megérkezése átalakította a hazai termelést a tőke- és munkaigényes gyárakban; a tömeggyártáshoz több exportra és világkereskedelemre volt szükség. Új valóságot hoztak létre, amely szó szerint elképzelhetetlen lett volna egy századdal korábban valamely vidéki munkás vagy nemes számára. Polányi hangsúlyozta a gazdaság és a társadalmi kapcsolatok közötti összefüggést: a gazdasági rendszerek befolyásolják az emberi viszonyokat. Javítják vagy rontják a társadalom minőségét. Az átalakulás kezdetben megzavarja a társadalmat, mert a problémakezelés régi módjai már nem működnek, és közben új gondok merülnek fel. Olyan szerzők, mint Charles Dickens, emlékeztetnek a XIX. századi átalakulásból fakadó rendkívüli szegénységre.

Polányi meg akarja értetni velünk, hogy miért nyit ajtót egy nagy háborúk nélküli század (1815-1914) az első világháborúnak, az 1930-as gazdasági összeomlásnak, a fasizmus felemelkedésének és a második világháborúnak. Válaszában azokra az angol gondolkodókra hivatkozik, akik a zavaró piacgazdaságra válaszul kidolgozták a piaci liberalizmus „laissez-faire" elméletét, azzal az alapvető meggyőződéssel, hogy a társadalomnak idomulnia kell az önszabályozó piacokhoz. Ez a nézet abban az időben, amikor Anglia volt a világ műhelye, biztosította a globális gazdaság szervező elveit: az aranystandardot, a szabad világkereskedelmet és a versenyképes munkaerőpiacot.

Egy Polányi által használt fontos fogalom a *kettős mozgás:* mivel egy önszabályozó piacgazdaság nem képes a túlélésre (megzavarná a társadalmat és elpusztítaná a természetet), olyan „ellenmozgások" alakulnak ki, amelyek ellensúlyozzák a negatív hatásokat. Míg az önszabályozó piac „javulást" és növekedést eredményez, az ellenmozgások a jólétet védik. A szabad piacgazdaság bevezetése tudatos kormányzati politika eredménye volt, és spontán ellenmozgáshoz vezetett, aminek része volt a munkásmozgalom és más társadalmi csoportok is. Az ilyen ellenkultúra két különböző módon fejlődhet ki. Ha a cél a biztonság, és a szabadságot feláldozzák, akkor fasizmushoz vezet. Ha viszont a szabadság igényének megtartása is a cél, olyan demokratikus szocializmust eredményez, amely tiszteletben tartja a nonkonformizmust. Polányi ez utóbbit a következőképpen határozza meg: *„a minden ipari társadalomban rejlő hajlam arra, hogy az önszabályozó piacot meghaladva szándékosan alárendelje magát egy demokratikus társadalomnak."* Az 1930-as években azonban a domináns második mozgás a fasizmus felemelkedése volt. Ha napjainkban megvizsgálunk bizonyos országokat, túlságosan is ismerősen cseng ez a „biztonságot a szabadságért cserébe" ajánlat.

Polányi számára nyilvánvaló, hogy egy adott ország nem tudja egyszerűen eldönteni, hogyan egyeztesse össze a két mozgást, mivel alkalmazkodnia kell a világgazdaságot irányító szabályokhoz.

Polányi számára nyilvánvaló, hogy egy adott ország nem tudja egyszerűen eldönteni, hogyan egyeztesse össze a két mozgást, mivel alkalmazkodnia kell a világgazdaságot irányító szabályokhoz. A fasizmus felemelkedéséről szóló elemzése a nemzetközi pénzstandard szerepe körül forog, amely „korlátozza a különböző országok politikai lehetőségeit." Az aranystandard hatalmas intézményes újítás volt, hiszen választ adott a problémára, amelybe a piaci liberálisok ütköztek, amikor megpróbáltak egyre nagyobb nemzetközi piacokat létrehozni: a más-más országok különböző pénznemekkel rendelkező polgárai hogyan indíthatnak biztonságos és szabad tranzakciókat?[11]

Miután az aranystandardot az 1870-es években elfogadták, pontosan az eredeti szándékkal ellentétes hatásokat tapasztaltak. A nem elég versenyképes és torz kereskedelmi mérleggel rendelkező államoknak nem volt más választásuk, mint arra várni, hogy a bérek és az állami kiadások az országban kellő mértékben csökkenjenek a fogyasztás visszaszorításához. Ez elviselhetetlen következményekkel járt a munkavállalók és a gazdálkodók számára. A kis- és középvállalkozások azonban ezt sem fogadták el, így egész társadalmak dolgoztak együtt azon, hogy elkerüljék az aranystandard hatását. A protekcionizmus népszerű ellenmozgalmat képezett a hiperglobalizációval szemben. Ez a behozatali adók és kvóta beállításával, valamint a gyarmatok meghódításával valósult meg. Amikor pedig ez az ellentétekkel teli rendszer az első világháborúval összeomlott, az aranystandardba vetett hit továbbra is olyan erős maradt, hogy a politikusok mindent megtettek ismételt bevezetéséért. Ezt követően az egész dráma megismétlődött az 1920-as és 1930-as években: az országoknak dönteniük kellett, hogy árfolyamukat vagy polgáraikat védik-e meg. Ebben a zűrzavarban ért el sikert a fasizmus: a társadalmat védve a piaccal szemben, feláldozva az emberi szabadságot. Polányi relevanciája megkerülhetetlen a jelen vita vonatkozásában, mivel a neoliberálisok ugyanazt a látomást hirdetik, mely az aranystandardot inspirálta. A világgazdaság megjelenése elavulttá tette az országhatárokat. Ha minden ország elfogadja ezt a rendszert, és megnyitja gazdaságát az áruk és a tőke szabad mozgása előtt, akkor a nemzetközi viszályokat a több termék és szolgáltatás előállítását célzó termékeny versengés váltaná fel. Természetesen a jelenlegi rendszer különbözik az aranystandardtól (bár az olyan szerzők, mint Wolfgang Streeck, hatását az euróéhoz hasonlítják). A deviza- és az átváltási árfolyamok mostanra szétváltak az arany értékétől. A globális rendszer szabályozására olyan nemzetközi intézmények jöttek létre, mint a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és a Világbank. Ennek ellenére fennáll a mögöttes

hasonlóság is, nevezetesen az a meggyőződés, hogy ha magánszemélyeknek és vállalkozásoknak maximális szabadságot biztosítunk gazdasági érdekük hajszolására, a globális piac gondoskodik arról, hogy mindenki jobb helyzetbe kerüljön.

Polányi alapvetése az, hogy ez az önszabályozás elviselhetetlen helyzetekbe sodorja a hétköznapi embereket: a munkások, a mezőgazdasági termelők és a kisvállalkozások nem tudják kezelni a rendszer nagy ingadozásait, és például elesnek bevételeiktől. Mindez tiltakozásokhoz és szociális nyugtalansághoz, a társadalmak széteséséhez és bűnbakokat kereső politikusok téveszméihez vezet. Például azok a jobboldali politikusok, akik jelenleg a neoliberális gazdaságot védik – amelyben több tízezer nyugat-európai teherautósofőr veszíti el munkahelyét az alulfizetett kelet-európai kamionosok miatt –, egyúttal olyan populista nacionalizmust hirdetnek, amely a külföldieket hibáztatja a neoliberális bajokért.

Összefoglalva sokat tanulhatunk az 1920-as és 1930-as években előállt helyzetből. Akkor is olyan globalizált gazdaság működött, amely a szabadkereskedelmet és a szabad munkaerőpiacokat a demokratikus ellenőrzésen és a társadalmi beágyazódáson túlra sodorta. Ráadásul olyan helyzetről beszélünk itt, amelyben még nem voltak jelen a mostanra már fejünk fölött lebegő ökológiai és éghajlati fenyegetések.

Polányi elemzésében különleges szerepet kap a munka, a föld és a pénz. Fiktív árucikként írja le ezeket; az árucikkek pedig meghatározása szerint olyan tárgyak, amelyeket piaci értékesítés céljából állítanak elő. Azért fiktívek tehát, mert eredetileg nem a piacon történő értékesítés érdekében készültek. A munka egyszerűen emberi tevékenység, a föld szétosztott természet, míg a pénz a kormányzati politikához kapcsolódik. Az a feltételezés, miszerint ezek a dolgok úgy viselkednek, mint a valódi áruk, végzetes következményekkel jár. Polányi meglátása szerint ez a piacosítás erkölcsileg kifogásolható, és figyelmen kívül hagyja az „elkerülhetetlen” kormányzati beavatkozásokat. Még ha feltételezzük is, hogy a piac önszabályozó, az államnak kezelnie *kell* a pénzkészletet, valamint az ingadozó munkaerőigényt (például munkanélküli segélyekkel, valamint a gazdálkodók megvédésével a piaci árak és terméshozamok túlzott ingadozásaitól). Ha túlságosan visszafogjuk ezeket az állami beavatkozásokat, és a gazdaságot kivonjuk ezek alól, annak árát a hétköznapi emberek fizetik meg. A munkásokat és családjaikat munkanélküliség sújtja, megfosztjuk őket a szükséges vásárlóerőtől, a gazdák pedig a külföldről behozott termékek miatt veszítik el piacukat. Pontosan ez történt az Egyesült Államokban az utóbbi néhány évtizedben, és az olyan politikusok, mint Trump, ebből merítették populista támogatásuk alapját.

Alapvető fontosságú, hogy felidézzük Polányi egyik fontos állítását: a piaccal önmagában semmi baj nincs. A piac csupán a tágabb gazdaság része, amelynek viszont be kell ágyazódnia a társadalomba. Ilyen helyzetben a piacgazdaság önmagában nem cél, csupán az emberi célok eszköze. Piacok mindig léteztek. A „nagy átalakulás” idején az volt radikálisan új fejlemény, hogy ezek a piacok nemzetközivé váltak, a legtöbb gazdasági tevékenységet a nyereség vezérelte, és a piacot tekintették az egyedüli hatékony gazdasági intézménynek. A demokratikus politika azonban egy vegyes gazdaságon alapuló rendtől függ. A piac hatókörét és léptékét szabályozni kell; a különböző gazdasági intézményeknek, piacoknak, közjavaknak és önkormányzati szolgáltatásoknak, valamint a kölcsönösségen alapuló polgári kezdeményezéseknek egymás mellett kell létezniük a gazdasági rendszerek rugalmasságának növelése érdekében.

Visszatérve Polányihoz, azt gondolhatnánk, hogy mivel könyvét 1944-ben írta, annak befejezése szükségszerűen borúlátó. Valójában ennek épp az ellenkezője igaz: a könyv azért is érdekes, mert kicsengése optimista. 1944-ben Polányi lehetségesnek látta, hogy megvalósuljon „a szabadság egy összetett társadalomban”. A szabadság számára egyaránt jelentette a „megszabadulást az éhezéstől és szomjazástól”, mint politikai szabadságjogokat, valamint az egyén egyediséghez való jogát. Más szavakkal számára a szabadság negatív és pozitív szabadság is egyben: a kényszertől való mentesség és a nonkonformizmushoz való jog, valamint pozitív szabadság, amely olyan szabályokra épül, amelyek a társadalom hátrányos helyzetű rétegeit is erősítik. Míg Hayek a gazdasági szabadságot helyezi előtérbe a politikai szabadsággal szemben, Polányi mindkét szabadságforma fontosságát elismeri. Polányi derűlátó, mert azt feltételezi, hogy a nemzetközi viszályok ciklusa megszakadhat; a legfontosabb annak a meggyőződésnek az aláásása, hogy társadalmi létünket alá kell rendelnünk a piaci mechanizmusoknak. Ilyen módon a gazdaság újra demokratikus ellenőrzés alá kerülhet. Ezt az állítását Roosevelt amerikai elnök New Deal politikájára alapozta. Roosevelt megengedte a piacok létezését, de védte az embereket a piaci erőktől, például nyugdíjat biztosított az időseknek, akik már nem tudtak jövedelemhez jutni a munkaerőpiacon.

Polányi írása az országok közötti kapcsolatokról nagyon hasonlít arra, amit Streeck ír Európáról (és az európai valutaunióról). A neoliberális piac fullasztó ereje nélkül az országok szabadon dönthetnek az együttműködésről, beleértve olyan kereskedelmi megállapodásokat is, amelyek ötvözik az intenzív kereskedelmet és a társadalmak védelmét. A fejlődő országok pedig maguk választhatják meg, hogyan növelik népük jólétét.

Polányi munkásságából egyértelmű tanulságot vonhatunk le napjainkra vonatkozóan: éppen a gazdaság demokratikus szabályozásával vezet nagyobb szabadsághoz, ami biztosítja számunkra a szükséges bizonyosságot: *„Amíg az ember hű marad ahhoz a feladatához, hogy egyre bőségesebb szabadságot hozzon létre mindenki számára, nem kell attól tartania, hogy a hatalom vagy tervezés ellene fordul, és*

megsemmisíti a szabadságot, amit azok eszköztárával épít. Ez a szabadság jelentése egy összetett társadalomban; ez mindazt a bizonyosságot megadja nekünk, amire szükségünk van."

Polányi célja tehát világos: világszerte mindnyájan közös erőfeszítéssel vegyünk részt a gazdaság demokratikus politikák ellenőrzése alá rendelésében, és nemzetközi együttműködésen alapulva a globális politika újraépítésében, közben fenntartva a polgári kezdeményezések új hullámát és a progresszív, ökoszociális helyi önkormányzatokat.

4.2 Az avantgárd és a nagy átalakulás

Az elmúlt évtizedben virágzó formabontásnak lehettünk szemtanúi, ami újragondolja és megújítja társadalmunkat és gazdaságunkat: a közösségi gazdaságoktól a helyi pénzeken át a szociális vállalkozásokig, mindezek a kezdeményezések lehetővé teszik az alternatívák valóra váltását – legalábbis helyi szinten. Új válaszokat kapunk, mint amilyenek az alternatív tulajdon- és használati jogok, a nyílt szövetkezetek és az időbankok.

A döntő kérdés, amit az osztrák gondolkodó, Andreas Novy is felvet, hogy miként tudunk kigondolni egy másfajta társadalmat, amely a világon mindenki számára jó életet biztosít. Ezt az utópisztikus láthatárt kell szem előtt tartanunk, amikor arról a létfontosságú átalakulásról gondolkodunk, amelynek segítségével eljuthatunk a közösségi javítóműhelyektől egy társadalmilag és ökológiailag fenntartható (azaz helyi) körkörös gazdaságig, az élelmiszertermelő szövetkezettől egy helyi élelmiszerellátó rendszerig, az autómegosztó projekttől egy széndioxid-kibocsátástól mentes városig – ami egy szintén nulla nettó széndioxid-kibocsátású világon belül működik.

Ehhez az átalakuláshoz megújult *mentális infrastruktúrákra* van szükség, amik felszabadítanak bennünket a növekedés és gyorsulás parancsa, valamint a neoliberális versenykényszer alól az újragondolt *szociális infrastruktúráknak* köszönhetően, amelyek pedig lehetővé teszik és újrateremtik a mindnyájunk szabadságát biztosító társadalmi szolidaritást, jóléti létesítményeket és közszolgáltatásokat. Mindez összhangban áll az emberek szabad fejlődésével; és a bolygó korlátait tiszteletben tartó posztfosszilis gazdaság számára megújított *anyagi infrastruktúrákkal*.

A XXI. században a korábbi átalakulást követő fenntarthatósági forradalom csak a régi társadalom alapintézményeinek (növekedés és fogyasztás) elhagyásával mehet végbe. Ez új infrastruktúrákat, intézményeket és a gazdaság regionalizálódását foglalja magában. Nem csupán a gazdaság zöldítéséről szól; a kihívás abban rejlik, hogy ne nagyobb hernyóvá váljunk, hanem alkalmazkodjunk a színes pillangóvá alakuláshoz; olyan pillangóvá, amelyről nem tudjuk, hogy pontosan hogyan fog kinézni.

5. Szabadság és biztonság a XXI. században: a szocioökológiai társadalom felé vezető út

A két különböző áramlat kereszteződésétől indulva ijesztő a kihívás: a szocioökológiai társadalom megteremtése, a törekvés, hogy mindenki jó életet élhessen a környezet korlátain belül hogyan válhat az uralkodó áramlattá, az „új normává". A XX. századhoz hasonlóan ehhez olyan társadalmi projektre van szükség, amely a szabadság és biztonság új ötvözését célozza meg. Mivel a helyi és a nemzeti gazdaságok globalizálódtak, és a nemzetállamok ereje csökkent, újító szellemű, többszintű kormányzásra van szükség. Ebben az európai szintnek döntő szerepet kell játszania. Az Unió elvileg birtokában van a gazdaság szabályozásához, demokratikus keretek és kulturális normák közé beágyazásához szükséges szabályozási eszköztárnak. Ami azonban hiányzik, az a reményteli jövőkép, mely felhatalmazza a polgárokat arra, hogy részt vegyenek annak biztosításában, hogy a kormányok (köztük az EU) gondoskodnak a védő és felszabadító térről, amelyen belül a szabadság és a biztonság új fogalmai napjainkban együtt hozhatók létre. Ez azt jelentené, hogy az EU-ra egy új, többszintű kormányzási modellt kéne rászabni, amely sokkal több teret biztosítana az „alulról felfelé" irányuló mozgásnak. Ma a városi területek hálózatai lokalizálják a politikai és gazdasági döntéshozatalt; a regionalizáció hatalmas potenciállal rendelkezik egy alapozó gazdaság számára (Bowman és munkatársai, 2014.). Ez teret nyit az EU számára, hogy közvetítsen és osztozzon ahelyett, hogy ellenőrizne és kereskedne, mint tette azt a XX. században. Például nem nemzeti kormányok, hanem városok dolgoztak ki elsőként új szabályozási módokat az olyan bomlasztó digitális platformokra, mint az Airbnb és az Uber. Ebben Berlin és Barcelona jár élen, nem pedig a nemzeti kormányok.

A társadalom megváltoztatásához nem elegendőek a gyönyörű álmok. Világos változási stratégia kidolgozása szükséges, amely helyileg elkülönülő cselekvési tervekre fordítható le, továbbá tükrözi a mai kihívások valódi jellegét és léptékét. A szükséges átalakulás egy ismeretlen helyre

utazáshoz hasonlítható. Az utazáshoz három dologra van szükség: térképes útikönyvre, iránytűre és járműre. Ezekkel az utazó tudni fogja, hogy milyen területen kell átkelnie, látni fogja a megfelelő irányt, és elég gyorsan fog haladni. Ha ezt a változási stratégiánk építőelemeire alkalmazzuk: a térkép a világról és önmagunkról alkotott nézetünk, az iránytű az ideológiánk (vagy a kívánt jövőről szóló narratíva), míg a jármű a változásról kialakított elképzelésünk.

Az alábbiakban a politikai ökológiát (ökologizmust) használjuk politikai iránytűként. Az ökologizmus kortárs progresszív ideológia, amely az 1968-os mozgalomból ered. Önmagát a felvilágosodás hagyományának követőjeként határozza meg, azonban jelzi egy új irány szükségességét is. Az útikönyv az ökológiai ember világnézete, amely az embert beágyazott, viszonyuló és társadalmi lénynek tekinti. A másokhoz és a környezethez fűződő kapcsolata áll a középpontban.

A cselekvési keret a forradalmi reformizmus körül forog, ami eredményesen kapcsolja össze a reálpolitikát és a forradalmat. Egy előre megtervezett utópisztikus társadalmat nem politikai forradalom útján tudunk megvalósítani. Nem csupán a politikai rendszert kell megváltoztatnunk, hanem a gazdasági, társadalmi és kulturális rendszereket is át kell alakítanunk.

5.1 Az ökológia, mint a szenvedélyes elvek narratívája

Az a társadalom, amely (például) az ideológia és utópia eszméit elavultnak tekinti, nehezen tud elképzelni egy jobb világot. Régóta ilyen társadalomban élünk, amely nem törekszik a jövő vágyainak megvalósítására. Az olyan társadalom azonban, amely pusztán a régi dolgok megőrzésén alapul, elkerülhetetlenül öncélúvá, sőt védekezővé és reakcióssá válik. Ez ideális táptalaj a félelem és a bizonytalanság számára, ami pedig a jelenlegi depolitizált társadalom lényege: továbbra is van pártpolitika, alig léteznek azonban az alternatív jövőt szolgáló közös projektek.

Ha újra jövőbiztossá kell válnunk, újra fel kell fedeznünk ideológiát, és helyet kell teremtenünk az utópisztikus vágynak anélkül, hogy figyelmen kívül hagynánk a történelem leckéit. Tudjuk, hogy a vak hitként követett utópisztikus gondolkodás óriási károkat okozott az emberiségnek. Ám az eszmetörténet gazdagabb, mint a történelem eme sötét fejezetei. Az érmének két oldala van, ezért az ideológiát a szenvedélyes elvek történetének tekintjük. A történeteket mindig emberek írják, éppen ezért megváltoztathatók; egy történet többféleképpen is megírható, és minden alkalommal új változat születhet. Egy jó történet felhívja a hallgató figyelmét valamire, érthető és értelmet ad. Végül, de nem utolsósorban, számos olyan történetet ismerünk, ami nyilvános vitára alkalmas. Az elvek csodálatosak: rövid megfogalmazásukkal a kívánatos társadalmi rendről szóló vitára ösztönöznek. Ez a francia forradalom ereje; három alapelvben megragadni a jövőképet: „szabadság, egyenlőség és testvériség". Ne feledkezzünk meg a szenvedély fontosságáról sem. Ez akár a felvilágosodás paradoxona is lehet: az értelem fontosságát hangsúlyozó kezdeményezés csak akkor képes meggyőzni az embereket, ha érzelmileg megérinti őket. Ezért egy erős elv csak akkor fog működni, ha az értelem szintjén túl más téren is megindít bennünket. Az új kollektív gyakorlatok (például, hogy a közösségi műhelyekben megjavíttatjuk a számunkra fontos, elromlott tárgyakat) alakjában megjelenő alapelvek, amelyek érzelmileg is összekötnek bennünket, alternatívaként szolgálhatnak a vágyainkat egyoldalúan a felhalmozás és a fogyasztás felé terelő sóvárgási politikára.

Ez lehet korunk paradoxona. Úgy gondoltuk, hogy ebben a korban „nagy történetek" (a történelem vége) nélkül élünk, miközben valójában korunk egyetlen erőteljes ideológiája, a neoliberalizmus uralja világunkat. Mivel ez a *pensée unique* a fennálló rendet fejezi ki, majdhogynem láthatatlan. Pedig az életünknek szinte minden vonatkozására kiterjed. Ha meg akarjuk változtatni a világot, koherens történetekre van szükségünk a változásról. Összefoglalva: az ideológiára vonatkozó moratóriumot fel kell oldanunk.

Az ideológiák nem a semmiből bukkannak elő. A társadalom jelentős változásaira, valamint az ezekhez kapcsolódó konfliktusokra és kihívásokra igyekeznek választ adni. Az új ötletek és meglátások lépésről-lépésre alakulnak összefüggő egésszé. Így a liberalizmus és a szocializmus nyersen fogalmazva a véres vallási háborúkra (ahol az életnek nem volt értéke) és az ipari forradalom idején a munkások kizsákmányolására adott válasz. Mindkét ideológia a modernizmust jellemző felvilágosodott gondolkodás progresszív hagyományának része.

A XVII. századi liberális filozófusok lefektették demokráciánk alapjait. Megvizsgálták, miként tudják megvalósítani az egyén szabadságát a politikai rendszer összefüggésében. Milyen intézmény tudja megvédeni az életet, a szabadságot és a tulajdont? Bevezették a „társadalmi szerződés" fogalmát. Az elképzelés szerint a polgárok a védelemért és biztonságért cserébe hatalmuk és önrendelkezésük bizonyos részét átruházzák az államra.

A XIX. századi szocialista gondolkodók úgy tartották, hogy a csak a jogállamisággal törődő, semleges állam liberális elképzelése hazugság. Mit ér a szabad véleménynyilvánítás, ha gyermekek éheznek? A szabadság elérése érdekében a polgári jogokon túlmutató egyenlőségre van szükség. Először is: a munkásmozgalom kulcsszerepet játszott a liberális demokrácia megvalósításában, gyakran a liberálisok ellenállásával szemben, akik féltek a „többség zsarnokságától" (Mill, 1985). Másodszor: a szociális biztonság, a helyi jóléti rendszerek innovatív modelljei és az egyetemes szociális szolgáltatások váltak a társadalmi állampolgárság gerincévé (Marshall, 1950). Csak a társadalmi állampolgárság és a mindenkinek járó egyenlő szabadság teszi lehetővé az emberek emancipálódását.

A szocialisták célja a biztonság megteremtése a lehető legteljesebb társadalmi egyenlőség elérésével. Azonban ennek megvalósítási módja természetesen befolyásolja minden polgár szabadságának mértékét – gondoljunk csak az egykori Szovjetunióra.

Így jutunk el a XX. század második feléhez, amikor az ökológusok kezdik kétségbe vonni a liberálisok és a szocialisták által hagyományosan vallott eszmét, miszerint az egyre nagyobb mértékű termelés jó dolog. Csak akkor kaphat mindenki megfelelő méretű szeletet, ha a torta egyre nagyobb lesz. Az ökológusok azonban azt állítják, hogy a nagyobb mértékű termelés egy véges bolygón a torta minőségét is befolyásolja. Bevezetik a korlátok fogalmát a *produktivizmusba* vetett vak hittel szemben. Az anyagi bőség fokozódása bizonyos határok átlépése esetén kisebb társadalmi jóléthez és élő bolygónk visszafordíthatatlan károsodásához vezet.

Így tehát az ökologizmus a felvilágosodás harmadik gyermekének és a XXI. század legfőbb megújítójának tekinthető. Az ökológia a modern idők legújabb politikai gondolkodásmódja, ugyanakkor világunk bizonyos vonatkozásait bírálja: a felvilágosodás dialektikáját tükrözi (Horkheimer/Adorno, 2003/1944). Egy második modernitásra szólít fel, mivel a modernitásnak két oldala van. Az egyik az egyén emancipációjának pozitív oldala, a természettől való „felszabadulás", az értelem és a szabadság, a tudomány és a kritikai gondolkodás, valamint az egyetemes emberi jogok jelentősége. A civilizációs normánk a maga jogrendszerével, a demokráciával, oktatással és egészségügyi ellátással. A XX. század azonban a holokaussztal a negatív oldal legsötétebb pontját is bemutatta. A kritikai elmélet alapítói, Horkheimer és Adorno ezt a sötét oldalt „instrumentális észnek" nevezték: olyan tendenciának, amely nem az egyén felszabadítását célozza meg, hanem megköveteli, hogy minden egyes ember alkalmazkodjon a technológiához és a piachoz. Minden a gazdasági megközelítésre korlátozódik, az embereket tárgyiasítják, a természetes határokat tagadják és az élet összes területén nyereségmaximalizálásra és vagyonfelhalmozásra összpontosítanak. Az ökológusok számára a negatív oldal e tényezői annak strukturális következményei, hogy a haladás eszméjét egyoldalúan valósítjuk meg. Az ökológusok elhatárolódnak ettől, mert ez vezetett a jelenlegi ökológiai válsághoz, miközben a legnagyobb szenvedést a szegényeknek okozta. Más szóval, a haladás már nem előrefelé mozog. Ha újra szeretnénk éleszteni az emancipáció eszméjét, egy második modernitást kell kialakítanunk. Hogy ez mit jelent, az akkor válik világossá, amikor megvizsgáljuk a zöld mozgalom által felmutatott új értékeket.

Az ökologizmus alapvetéseit azok az ökológiai mozgalmak és gondolkodók dolgozták ki, akik ellenállnak az emberi életvilág gyarmatosításának. Ahogyan azt André Gorz pontosan megállapította, az alapul szolgáló indíték minden esetben az „életvilág" védelme volt: a szakértő hatóság, a számszerűsítés és a monetáris értékelés ellenében, továbbá szemben azzal is, hogy az autonómiát és az egyén önrendelkezési képességét kereskedelemfüggő ügyfélkapcsolatokra váltsák át. Például az atomerőművek létesítése elleni fellépéseket ily módon több ok is motiválja: nem csupán a radioaktív anyag emberrel és természettel kapcsolatos kockázatai, hanem a tekintélyuralmi struktúra is elfogadhatatlan (az atomerőmű fokozottan központosított energiatermelési forma).

A növekedésorientált gazdaság alapvető bírálata – vagy általánosabban véve a produktivizmus kritikája egy egyoldalú haladó eszme részeként – ahhoz a szükségszerű következtetéshez vezet, hogy vannak *határai* annak, amit az emberiség és a föld képes elviselni. Ez a kritika később olyan pozitív elvekké alakul át, mint a gondoskodás etikája. Ezenkívül figyelmet fordítunk *a jövő generációk és a máshol élők* fontosságára: nincs jogunk korlátozni az életesélyeiket. Ez vonatkozik a jelenlegi demokratikus és gazdasági rendszerek alapvető hiányosságaira: a jövő nemzedékek és a jelenleg élő összes ember nem egyenlő mértékben képviselteti magát. Ez a demokrácia állapotáról szóló aggodalomhoz kapcsolódik, aminek nem sikerül összeegyeztetnie a gazdaságot az ökológiával. A demokrácia megerősítése érdekében szükség van állampolgári részvételre, ami nagyobb teret biztosít minden polgár emancipációs fejlődésének.

Röviden az ökologizmus a Föld megőrzését jelenti, amelyen olyan emberi világot kell építeni, ahol mindenki képes kiteljesedni, és együttesen fejlődni autonóm módon, az emancipáció különböző formái révén. Döntő fontosságú mind a többi emberhez, mind a természethez való kapcsolódás hangsúlyozása. Az ökológiai gondolkodást annak hangsúlyozása különbözteti meg a liberális ideológiától, hogy az ember társas lény, míg az utóbbi eszmerendszer kiindulópontja az önmagában elégséges ember. A kapcsolódás ténye és érzése megmutatkozik a szolidaritás kisebb-nagyobb megjelenési formáiban, a formális struktúrákban és informális hálózatokban, amelyek biztosítják az önmagunk fejlesztéséhez szükséges ösztönző bizonyosságot. A sokszínűség és a különbözőség elismerése és méltósága is része ennek. Nem véletlen, hogy az ökológiai mozgalom a kezdettől fogva védte a bevándorlók szavazati jogát.

Az ökológia lényeges alapelvei tehát a következők: az ökológia (természet- és környezetvédelem, a természet többszörös jelentőségének felismerése a hasznosságon túlmenően – nem minden fa arra vár, hogy kivágják), a kapcsolódásban rejlő autonómia (amely biztonságot nyújt) és az emancipáció (az önfejlődés szabadsága). A kapcsolódás egy adott – az ember társas állat – és tudatos választás. A szabadságunkat pedig arra használjuk, hogy demokratikus módon, együtt meghatározzuk saját határaink és korlátaink felépítésének módját. Például a gépjárművek szabad használatának korlátozása a nagyvárosokban valóban felszabadító politika lehet, ami nagyobb biztonságot nyújt a kerékpárosoknak és a gyalogosoknak.

Ez a koherens elvkészlet ökologizmusként alkotja a jelen tanulmány keretét adó sziámi ikrek, vagyis a szabadság és a biztonság kortárs kontextusát. A kapcsolatok jelentősége köti össze őket: csak együtt, a többi emberrel közösen és hozzájuk viszonyítva lehetünk szabadok. Ugyanez vonatkozik a bizonyosság új formáira is. Egy civilizált világ új céljába mostantól tehát beletartozik a bolygó határainak tiszteletben tartása és a jövő nemzedékek figyelembevétele, valamint annak mérlegelése, hogy a jelenlegi demokratikus modell megfelel-e ennek a kihívásnak. Elválaszthatatlanul kapcsolódik ehhez a világról és az emberiségről alkotott másik nézet.

5.2 Ökológiai ember és világnézet

Amikor külföldre utazunk, általában viszünk magunkkal útikönyvet: a benne található térképek és szövegek segítenek abban, hogy képet alkossunk arról a világról, amelynek felderítése előttünk áll, lenyűgöző helyeket fedezzünk fel, és elkerüljük a bosszúságokat. Hasonlóképpen minden embernek van világnézete: egy olyan szellemi modellje, amely lehetővé teszi a mozgást a világban, a tapasztalatok elrendezését és a történések megértését. Minden társadalomnak van közös világnézete is, amely tudás, hagyományok és erkölcsi hiedelmek egyvelegére épül. Modern társadalmunk világképe a XVII. század körül, a modern tudomány felemelkedésével párhuzamosan alakult ki. E korszak előtt az emberi lényeket a kozmosz részének tekintették, s a vallás volt az éleslátás legfontosabb forrása. Isaac Newton és a hozzá hasonlóan gondolkodó tudósok elismerték, hogy a természetet Isten teremtette, de megmutatták, hogy az ember képes felfedni a természet törvényeit. Ez a látásmód elválasztja az embert és a természetet. Az emberek kívülállóként tekintenek a természetre, mint egy gépre – egy olyan tárgyra, amelyet szégyenérzet nélkül manipulálhatnak.

A gazdaság terén Adam Smith Newton nyomdokában járt. Ha az emberek képesek megérteni a természet törvényeit, akkor ez a társadalmunkat meghatározó szabályok esetén is megvalósítható. Smith bevezeti a „láthatatlan kéz" törvényét: ha mindenki saját érdekeinek érvényesítésére törekszik, akkor mindnyájan automatikusan jobban járunk. Amit gazdasági elméleteként fogalmazott meg, az megtestesíti az emberiség modern képének alapját: mindannyiunkat önérdek vezérel, és emiatt nem kell aggódni – még ez a lehető legjobb az egész társadalom számára. A neoliberalizmussal ez a kép tovább élesedik. Immár minden ember vállalkozó, és versenyszellemmel áll hozzá az élet minden területéhez. A remek szórakozást a társadalmi helyzet miatti szorongás váltja fel: nem akarunk társainknál gyengébben teljesíteni. A kormányzatnak minden területen a versengés nevű újdonságot kell előmozdítania piacosítás révén. Ennek következtében sivár kép alakul ki az emberiségről: a kiindulási pont és az eszményi kép a magányos ember.

Ez a nézet az akkori politikai filozófiában is megjelent. Thomas Hobbes kiindulópontja szerint az emberek tulajdonképpen atomok, amelyek csak saját érdeküket követik. Hobbes szerint pedig ez nem vezet automatikusan virágzáshoz. Épp ellenkezőleg: „ember embernek farkasa". Ezért erős államra van szükség, ami megvédi egymástól az embereket. Meglepő, hogy ezek az ősi elképzelések menynyire uralják még ma is társadalmunkat. A pénzügyi válság megmutatta, hogyan tartja össze az önérdek és a kapzsiság a pénzügyi-gazdasági világot. Kinek nem jut eszébe Hobbes, amikor a politikusok háborút szorgalmaznak a terror ellen és katonákat rendelnek az utcákra? Nem csupán arról van szó, hogy ezek a nézetek zavaróak, hanem hogy tévesek is. A mindennapi életünkben tett saját megfigyeléseink és a tudományos kutatások egyaránt ezt bizonyítják. Kezdjük ott, ahol mindannyiunk élete elkezdődött: mit tesznek az emberek, amikor gyermekük születik? Élősködőként tekintenek rá, aki visszaél majd a helyzetével? *Homo economicus*-ként kiszámítják, mennyibe fog kerülni a jövevény érkezése? Vagy nagy becsben tartják, szülőként ápolják az új életet, és vigyáznak rá? Ha továbbgondoljuk a kérdést: ki nem tett soha semmi önzetlen dolgot egy rokonért, barátért vagy szomszédért?

Az emberiség modern képmása a felnőtt emberek – mondjuk férfiak – alakjából indul ki, akik teljesen függetlenek. Hogy felnőttek-e valaha, és hogy ki adta meg nekik a szükséges támogatást, homályba vész. Emellett az egyenlőtlenség és a hatalmi viszonyok nem részei az egységes képnek, ami csak a történet felét meséli el: *„Gondoskodás nélkül a gyerekek nem nőnek fel, a betegek nem gyógyulnak meg, Adam Smith nem tudott volna írni, és az idősek nem maradnak életben. Mások gondozása révén megtudjuk, mit jelent az együttműködés, az empátia, a tisztelet, az önfegyelem és a gondoskodás. Ezek az élet alapvető készségei."*[12]

A tudományos kutatások azt mutatják, hogy nem versengésre születtünk. Éppen ellenkezőleg: számos kutatási eredmény igazolja, hogy az emberek (és más főemlősök) nagyobb valószínűséggel működnek együtt, empatikusak és rendelkeznek alapvető igazságérzettel (pontosabban ösztönösen megérzik, ha valakivel igazságtalanul bánnak). Mivel azonban személyiségünket a többiekkel és a környezetünkkel való kölcsönhatásokon keresztül alakítjuk ki, bizonyos módon fejlődünk, és a társadalmunkban uralkodó erők és jelzések irányítanak bennünket. A feladat tehát olyan intézmények és környezet létrehozása, amelyek segítenek abban, hogy *homo cooperans*-ként fejlődjünk. Ez nem naiv javaslat: az evolúciós biológia azt mutatja, hogy a legtöbb esetben az együttműködés sikeresebb stratégia.

Az együttműködés és altruizmus képessége és vágya az emberi lény sajátja. Ez a társadalom új víziójának alapja, egy olyan társadalomé, amely nem a szabadpiacon egyedül álló embereken alapul, hanem olyanokon, akik együtt munkálkodnak a *közjavakon*.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy az ökologizmus a világ és az emberiség új képét mutatja be, külön kiemelve az együttműködést és az összekapcsolódást. Embertársainkhoz és természeti környezetünkhöz fűződő kapcsolataink határozzák meg életminőségünket és cselekvési lehetőségeinket. Senki nem ad értelmet és jelentést ennek a világnak, ha szigetként viselkedik. Ezzel az új útikönyvvel és ökológiai iránytűvel a kezünkben másként tekintünk az előttünk álló társadalmi kihívásokra.

5.3 Forradalmi reformizmus

Így érkezünk el változási stratégiánk harmadik és egyben utolsó eleméhez: egy reális cselekvési modellhez, amely lehetővé teszi, hogy egy másik világról álmodozzunk, és esélyt ad annak megvalósítására. Az André Gorz által kidolgozott forradalmi reformizmust vesszük alapul[13]. A két szó egymástól függetlenül kevés. Ne reménykedjünk olyan politikai forradalomban, ami egyszerre mindent örökre megváltoztat. A meglévő rendszer néhány átalakítása pedig nem fog valós szerkezeti változást eredményezni. Habár üdvözlendő például, hogy autókat megosztanak az emberek, ez azonban önmagában nem vezet el bennünket a fenntartható hozzáférhetőséghez és mobilitáshoz. Ehhez stratégiai együttműködésre és tervezésre van szükség.

A forradalmi reformizmus olyan nagyhatású reformok láncolata, amelyek kiegészítik és megerősítik egymást, ugyanakkor növelik a politikai tudatosságot. A rendszer szempontjából olyan reformok végrehajtásáról van szó, amelyek egymást kiegészítik és erősítik. Ez szinergiát, sőt pozitív visszacsatolást, kedvező öngerjesztő ciklusokat eredményez. Például ha szakpolitikai intézkedések eredményeként a város közlekedése biztonságosabbá válik, több ember ül kerékpárra. Ennek köszönhetően viszont csökken az autóforgalom, miközben a kerékpárosok megnövekedett száma egyre többeket ösztönöz arra, hogy csatlakozzanak az addigra elfogadottá vált folyamathoz. Ettől a városi önkormányzat bátrabban hoz további intézkedéseket a kerékpározás biztonságosabbá és kényelmesebbé tétele érdekében, illetve a városközponton áthaladó gépkocsiforgalom visszaszorítása céljából. Így váltak egyes városok, például Groningen és Koppenhága (évtizedek során megvalósított egymást erősítő intézkedések révén) igazi kerékpáros paradicsomokká.

Annak, hogy ilyen szinergiát tudjunk elérni, fontos eleme a bevezetés pillanata is: a lendületet nem szabad elveszíteni. Mivel minden átalakítás ellenállást szül, a kapitalista rendszer nagyon jól tudja semlegesíteni a reformokat. A rendszerszintű gondolkodás szempontjából: a reform kibillenti a rendszert az egyensúlyból, és ha nem elég erős, a rendszer a kezdeti egyensúlyi helyzetet fogja keresni. Fontos tehát az első átalakítások előnyös hozadékának fenntartása és növelése olyan új reformok által, amelyek szintén erősítik a polgárok autonómiáját.

Amennyiben a társadalom különböző területein megfelelő irányú intézkedéseket hoznak, azok egymást erősítve mélyreható társadalmi változáshoz vezethetnek. Ez természetesen nem zökkenőmentes folyamat. A társadalmi változást megrázkódtatások kísérik: a sikeres együttműködés mellett konfliktusok és válságok is jelentkeznek. A sikeres reform sohasem csupán a fennálló rendszer javítása: strukturális változásokat tesz lehetővé olyan átalakítások ösztönzése és kiváltása révén, amelyek szinergiában valós átalakuláshoz vezetnek. A reform soha nem áll önmagában, egyetlen lépés csupán az átalakulás célja felé.

A strukturális reform erőt nyer az olyan közös gyakorlatokból, amelyek a polgárok rálátását, szerveződési képességét stb. erősítik, hogy „lelkesek és képesek" legyenek további átalakítások megkezdésére, támogatására vagy az azokhoz kapcsolódásra. Azok a polgárok, akik például megújuló energiát termelő szövetkezetet hoznak létre, hamarosan belelátnak a hatalmi viszonyok működésébe. Elbeszélésükből romantikusnak semmiképpen sem nevezhető történeteket ismerünk meg azokról az akadályokról és buktatókról, amelyekkel aközben szembesültek, amikor az utat törték maguk előtt.

Miközben a forradalmi reformizmus iránya világos (a szocioökológiai társadalom felé), nem áll rendelkezésre terv vagy végleges elképzelés. Ez abból ered, hogy az ideológiát úgy képzeljük el, mint egy nyitott elbeszélést. Az általunk megcélzott forradalmak olyan messzire nyúlnak, hogy nem tudunk világos képet alkotni a jövő társadalmáról és gazdaságáról. Legalábbis ma még nem. Olyan ez, mint a pillangóvá változó hernyó. Csak a jelenlegi átmeneti helyzetből kialakuló pozitív gyakorlatok alapján tudjuk felvázolni az átalakulási útvonalakat. Közülük hármat vázolunk itt, azonban ennél több is létezhet.

Először is bizonyos ágazatokon belül a kezdeményezések sokasága gyökeres változáshoz vezethet. Gondoljunk csak az energiaszektorra és a megújuló energia részesedésének növekedésére. Flandriában az energetikai szövetkezetek összefogtak és létrehozták a REScoop szövetséget. Ez fontos előrelépés, de még sok munka van hátra. Hollandiában már több mint 110 energiaipari szövetkezet létezik. Ezt is túlszárnyalja a német *Energiewende*, amely az egész energiarendszer fenntarthatóvá tételére törekszik. A szilárd szabályozási keretnek, és a kormány tevékeny szerepvállalásának köszönhetően a megújuló villamosenergia részesedése Németországban az 1990-es 3,4%-ról mára több mint 25%-ra nőtt. És minden hónapban új polgári és városi szintű kezdeményezések jönnek létre. 2013-ban például Hamburg egy népszavazás nyomán úgy döntött, hogy korábban magánkézbe adott energiahálózatát visszaveszi. Ezzel a példával elérkeztünk a következő ponthoz.

Másodszor: új, többszintű kormányzási modellekre van szükségünk. A nemzeti és nemzetközi szektorok kiegészítéseként a helyi szint is megjelenik. Az egész világon az önkormányzatok és különösen a városok kezdeményezik

a fenntartható társadalom felé való átmenettel kapcsolatos tevékenységet. Európában Koppenhága vagy Freiburg jól ismert példája említhető. Szinte mindegyik európai országban vannak olyan nagyvárosok, amelyek aláírták a polgármesterek egyezményét, amely egy rendkívül nagyratörő éghajlatvédelmi politika mellett áll ki. Ezek a városok együttesen több mint 100 millió európait képviselnek. A városok egyértelmű vezető szerepet töltenek be a klímasemlegesség, a fenntartható mobilitás és az alternatív élelmiszerrendszerek területén. Ahogy ezek a hálózatok erősödnek, elképzelhetővé válik egy olyan Európa, amely az alulról induló kezdeményezések révén fenntarthatóvá válik, miközben a hálózatok a nemzeti kormányokhoz és az Európai Bizottsághoz fűződő viszonyukban tekintélyre tehetnek szert.

Az ambiciózus önkormányzatok mellett meg kell említeni a helyi polgári kezdeményezéseket is. Az ilyen kezdeményezések számára a kihívást a meglévő civil társadalmi szervezetekkel való egyesülés jelenti, amelyek részt kívánnak venni egy új, az embereket mobilizálni képes helyi és hibrid civil társadalomban. Ez pedig fontosabb, mint amilyennek elsőre tűnik. A XX. században a nemzetállam volt az emancipálódás és az autonómia elérésének legfontosabb színtere, a szakszervezetek pedig a társadalmi küzdelem kulcsfontosságú szereplőinek számítottak. Szerepüket ez ideig nem töltötték be. A XXI. században viszont egyre növekszik a helyi önkormányzás jelentősége a nemzeti és európai kormányzati szint mellett. Szükség van tehát városi szövetségekre is – olyan új civil társadalomra, amely közös feladatok köré egyesít minden elkötelezett városlakót –, az Európa-szerte működő civil szervezetek kiegészítéseként.

Harmadszor a *gyakorlati közösségek (communities of practice)* nevű kezdeményezések nem csupán helyi szintűek a XXI. században. Digitális korunkban egyszerre lehetnek nyitottak és más kezdeményezésekhez is kapcsolódhatnak. Elképzelhető, hogy egy rotterdami városi mezőgazdasági projektet egy Torontóban zajló folyamat ihletett meg. Amikor informatikai szakemberek együtt megtervezik a Linux operációs rendszert úgy, hogy az IBM beszünteti saját rendszerei fejlesztését, nem beszélhetünk többé jelentéktelen perifériás kísérletekről. Ma pedig már nem csak nyílt forráskódú szoftverrendszerek vannak, hanem olyan kezdeményezések is léteznek a feldolgozóiparban, mint a nyitott hardver és a nyílt formatervezés. A jelenlegi technológiák nem korlátozzák a helyben irányított mikrogyárak létesítésének lehetőségét. Mindez fikció lenne? Amerikában a gazdák saját mezőgazdasági eszközöket gyártanak, hogy megkerüljék a multinacionális cégek drága, szabadalmaztatott szerszámait.

A szociológusok a gyakorlati közösségeket úgy írják le, hogy „tevékenységük iránt közös érdeklődéssel vagy szenvedéllyel rendelkező csoportok, ahol a tagok együtt tanulják meg, hogyan végezhetik még jobban munkájukat." Nem laza hálózatról van szó, hanem olyan közösségről, amelyet egy bizonyos identitás (mivel mindenki ugyanazt a célt követi), nyílt párbeszéd és különleges szakértelmek elsajátítása jellemez. Ezek az identitást és örömöt adó „belső körök" az elkötelezettség legerősebb hajtóerői.[14]

5.4 Az önmagát újra feltaláló város

E rész összefoglalásaként végezzünk egy gondolatkísérletet. Mit jelenthet a forradalmi reformizmus egy város számára? Egy ökovárosban például kreatív polgárok új vállalkozást hoznak létre a fenntartható helyi közlekedésért: a Cargo Vélót. A cég kis- és nagyméretű csomagokat szállít kerékpárral a város egész területén. Ennek következtében kevesebb furgon és teherautó közlekedik a településen. Emellett a cég együttműködik a tartós munkanélkülieket munkahelyhez segítő központtal. Ugyanakkor más polgárok mezőgazdasági projekteket indítanak el helyi terjesztési láncokkal: a városlakók közvetlenül a termelőktől vásárolnak a település vonzáskörzetében termelt portékákat, és további munkahelyeket teremtenek olyan személyek számára, akik nehezen találják helyüket a munkaerőpiacon. Az élelmiszerelosztáshoz a Cargo Vélo szolgáltatását használják, így ismét kevesebb teherautónak kell a városba behajtania. Ezzel teret adnak a városi önkormányzatnak, hogy az autókat néhány forgalmas útvonalon új villamosvonalakkal helyettesítse. Így a gázolajjal hajtott buszokat villamosok váltják fel. Ezek a villamosok pedig az energiát nagyrészt a városi energiaipari szövetkezettől kapják, amely hatalmas energiaparkot (napelemeket és szélkerekeket) épít a város szélén. Ez az energiapark nem csupán megújuló villamosenergiát biztosít a városlakók számára, hanem azok – részvényesként – évente osztalékot is kapnak a nyereség után. Ennélfogva a projekt gazdasági hozzáadott értéke a városon belül marad.

Ez csak egy nagy történet bevezetése, a szinergia és rugalmasság pályájának kezdete különböző szinteken. A szinergia abban rejlik, hogy a különféle fenntartható kezdeményezések erősítik egymást, és együtt biztosítják a gazdasági életképességet. Emellett rugalmasságot is adnak. Az ilyen új kezdeményezések csökkentik a város függőségét az olyan globális rendszerektől, mint a fosszilis tüzelőanyagok és a globális élelmiszerláncok, amelyek multinacionális vállalatok tulajdonát képezik és spekulációnak vannak kitéve. Csökken a város térségéből kiáramló pénz mennyisége is, mivel kevesebb üzemanyag fogy és lerövidült az élelmiszerellátási lánc. Ezen felül az élelmiszer- és energiaszövetkezetek gazdasági haszna a város lakosainál marad, és részben újból befektetik a fenntartható infrastruktúrák továbbfejlesztésébe.

Ez a példa nem azt szolgálja, hogy a városok szigetekké váljanak. Éppen ellenkezőleg – a helyes dolgok megfelelő szintű szervezéséről szól. A kávé továbbra is Afrikából származik majd, a vonatok összeköttetést biztosítanak a térség nagyobb településeivel és a távolabbi nagyvárosokkal, míg a digitális fórumokon világszerte virágozni fognak a különféle ötletek. Követhetünk például egy inspiráló ecua-

dori polgári kezdeményezést, és ösztönözhetünk másokat a világ minden táján.

5.5 A kapcsolódó önállóság, mint szervezőelv

Mindig több megoldás létezik a társadalmi kihívásokra, mint gondolnánk. A berögzült minták gyakran megakadályozzák, hogy járatlan utakon induljunk el. És úgy tűnik, azé a legjobb javaslat, aki a leghangosabban kiabál. Például a lakhatás megszervezésével kapcsolatos vélemények többnyire két ellentétes nézet közötti vonalon helyezkednek el. A baloldal véleménye az, hogy a kormány a legalkalmasabb a kérdés méltányos rendezésére. A vonal másik végén a jobboldal azt állítja, hogy csak a piac tudja optimálisan elosztani a lakhelyeket. Számos elemző a berlini fal 1989-es leomlását a jobboldal globális szintű győzelmeként értelmezte. Vannak olyan országok, mint például az Egyesült Királyság, ahol a szociális lakások rendszerét megszüntették, és a gondozási otthonok a közszférától a magánszektorhoz kerültek.

Az ilyen viták a bal-jobb dichotómia csapdájába esnek, amelyen belül a radikális baloldal kritikai elemzés nélkül minden esetben a kormányt helyezi előtérbe megoldásként, míg a jobboldal – amely éppolyan vak – csak a magánvállalatok piaci megközelítését értékeli. Olyan, mintha a polgár – a demokrácia hordozója – csak a pálya széléről figyelhetne, és képtelen lenne megoldást ajánlani a társadalmi szükségletekre. Az idősek lakhatása kapcsán például ritkán hallunk az olyan polgári kezdeményezésekről, mint az Abbeyfield-házak, a komoly viták során. Ez a kezdeményezés 1956-ban született Nagy-Britanniában egy fokozódó társadalmi problémára válaszul: London szegényebb környékein egyre több idős vált képtelenné a tisztességes önálló életre. Napjainkra a brit Abbeyfield Society 700 otthont kezel 7000 idős lakóval, akiket 10.000 önkéntes segít. Ez nem más, mint az önkéntes mozgalommal gazdagított közösségi együttélés koncepciója, ami már sok országban meggyökerezett.

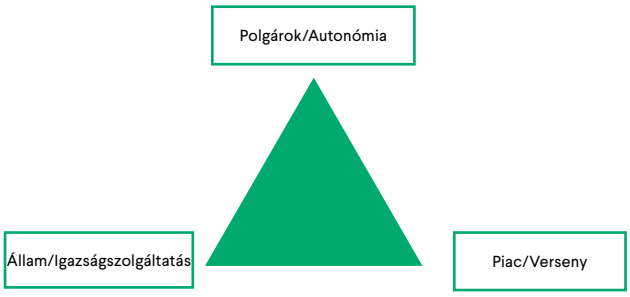

A társadalom szerveződésének három alapvető módja.
Forrás: Holemans, D, 2016: 140.

Ez nem jelenti azt, hogy a polgári kezdeményezések jelentik a csodaszert minden kihívásra, azonban a jövő fontos alkotóelemeivé válhatnak, ha hajlandóak vagyunk tágítani látókörünket. Lényegében három alapvető lehetőségünk van a kihívások kezelésére és a társadalom szervezésére. A társadalom e szélesebb látókörét az alábbi háromszög szemlélteti. A fent tárgyalt vonal valójában csupán a háromszög alapja.

A háromszög sarkai a társadalom szerveződésének egy-egy szélsőségét jelölik: teljesen piacorientált társadalom, egy száz százalékban állami kézben lévő társadalom, vagy egy kizárólag autonóm polgárok által irányított társadalom. Hogy egy adott társadalom milyen választ ad a szociális szükségletekre (például az idősotthonra), bárhol elhelyezhető a háromszögben.

Ezzel a tágabb látókörrel el is érkeztünk a politikai ökológia központi részéhez, amint azt a filozófus, Philippe Van Parijs kiemelte [15]. Ez a szemléltetés a társadalmunkban uralkodó diskurzus szűklátókörűségét mutatja (a több állam és több piac között ingadozik), mivel az csak a háromszög vízszintes oldalán mozog. Ha megértjük a három sarokpont jelentését, ahol a fenti autonómia a függőleges vetület, azonnal világossá válik, hogy amikor a liberális és szocialista logika a piac vagy az állam fontosságát emeli ki, nemcsak kevesebb államot illetve piacot hirdet, hanem a kisebb autonóm szféra mellett is leteszi voksát. Létezik azonban egy harmadik perspektíva, amely hangsúlyozza az autonóm tevékenységeket, ennélfogva kisebb mértékűvé válik az állami és a piaci részvétel is. A vízszintes „állami bürokrácia – szabad piac" tengely a modern ipari társadalomra jellemző; innen a háromszög tetejéig való eljutás a jelenlegi – a társadalmi életben való részvétel egyéb formáit az autonómia, nem pedig a pénz és a munka szemszögéből támogató – posztindusztriális társadalom egyik vonása.

Az autonómia perspektívája a politikai ökologizmus egyik legfontosabb eleme. Ami a másik két gondolkodásmódot illeti: zöld szemszögből nem kívánatos a társadalmat a háromszög valamelyik sarkába terelni. A piaci fundamentalista liberálisokkal ellentétben az ökológusok elismerik, hogy a piac, az állam és az autonómia alkotóelemeinek új ötvözetét kell kialakítani. Ugyanakkor az ökológusok nézőpontja egyértelműen elkülönül a liberális és szocialista megközelítéstől. A liberálisok számára az autonómia olyan szabadság, amit az államhatalom nem kényszeríthet ki – ez a szabadság tisztán negatív fogalma; az ökológusok számára az autonómia pozitív szabadság, amely örvendetes lehetőséget biztosít a világ alakítására, annak környezeti korlátain belül. Az autonómia ellentétes az egyoldalú individualizációval: az örvendetes alakítást minden esetben másokkal együttműködve végezzük. Ezért az ökológusok *kapcsolódó önállóságról, szolidáris szabadságról, egyenlőséggel együtt megjelenő sokszínűségről beszélnek:* csak a másokhoz fűződő gyümölcsöző kapcsolatokon keresztül találhatom meg a kiteljesedést, és tudok élhető világot felépíteni, és e kapcsolatoknak ki kell terjedniük az egymással, a

világgal – amelyben élünk – és az élő bolygónkkal törődés dimenziójára is. Ez a tápláló és gondoskodó perspektíva a gondnokság fogalmához kapcsolódik: a szabad cselekvés és a világ megváltoztatásának szabadsága egyben felelősséget is jelent.

A társadalmi innováció forrásaként nem szabad alábecsülni az autonóm szféra jelentőségét; a társadalmi kihívások megoldása számos esetben nem a kormánytól, és nem is a nagyvállalatoktól, hanem a kreatív polgároktól származott.

A társadalmi innováció forrásaként nem szabad alábecsülni az autonóm szféra jelentőségét; a társadalmi kihívások megoldása számos esetben nem a kormánytól, és nem is a nagyvállalatoktól, hanem a kreatív polgároktól származott. A fent említett Abbeyfield-házak jó példaként szolgálnak, mellettük pedig ott vannak az olyan társadalmi innovációk, mint a gépjárműmegosztás, a biogazdálkodási kezdeményezések és az energetikai szövetkezetek. Vajon ki építette az első modern szélturbinákat elektromos áram előállítása céljából? Polgárok építették, akik az atomerőművek pozitív alternatíváját hozták létre például Dániában és Írországban.

A háromszög azt mutatja, hogy a politikai ökológia túlmutat a környezetvédelmen és a sima ökológiai korszerűsítésen. Az ökológusok nem csupán a föld ökoszisztémájának határait kívánják tiszteletben tartani; ezzel egyidőben egy nagyobb, egymástól kölcsönösen függő társadalmi szférára is törekednek, ahol az emberek együtt tudják alkalmazni képességeiket a piac vagy az állam beavatkozása nélkül. A végső cél a jó élet mindenki számára a környezet adta határokon belül.

5.6 A közszféra és magánszféra partnerségétől a közszféra és civil szféra közötti partnerségig | A partnerállam

A kutatások azt mutatják, hogy a legtöbb polgári kezdeményezés ilyen vagy olyan módon az állammal való együttműködésre támaszkodik. Ez nem probléma: ez a jövő. Az elmúlt harminc év neoliberális rendszere azt írta elő, hogy a társadalomban bármi szervezésének legjobb megközelítése piacokon és versenyen alapul. Ez a közszféra és a magánszféra közötti partnerségek hosszú sorához vezetett, amelyek miatt a legtöbb esetben a kormány kezéből kicsúsztak szakpolitikai területek, míg a polgárok túl sok adót fizettek a nyújtott szolgáltatásokért. A háromszög tehát ismét világosan megmutatja az alternatív, jövőbeni fejlődési utat: a közszféra és a civilszféra közötti partnerségeket.

Mivel egyre több polgár él saját kezdeményezéssel, a kormányok előtt az a kihívás áll, hogy partnerállammá váljanak, amint az több városban, például Bolognában és Gentben már folyamatban van. Itt a politikusok a választókerületüket nem felülről irányítandó térnek tekintik, hanem nagy tapasztalattal és kreativitással rendelkező polgárok közösségének. A felülről lefelé irányuló politikát maguk mögött hagyva kidolgozzák a közös alkotás és közös termelés formáit. Gentben a polgárok a részvételi klímapolitika keretében kialakították az „élő utcák" koncepcióját. Maguktól úgy döntöttek, hogy visszaszerzik az utcáikat – egy vagy két hónapon keresztül autó nélkül élik életüket. A városi önkormányzat minden szükséges intézkedést megtett annak érdekében, hogy ez törvényes és biztonságos módon megtörténhessen. Ha a helyi önkormányzat egyoldalúan hajtotta volna végre ezt a kísérletet, hatalmas tiltakozást váltott volna ki. A közszféra és a civilszféra együttműködései révén a társadalmi lehetőségek háromszögének alulbecsült területén ezt a kísérletet előnyös módon hajtották végre.

A közjavak újjáélesztésével egyértelművé vált, hogy a társadalom szerveződésének van egy harmadik alapvető módja.

A közjavak újjáélesztésével egyértelművé vált, hogy a társadalom szervezésének van egy harmadik alapvető módja. Ez az autonómia alapelvére összpontosít, saját logikával rendelkezik, továbbá a kölcsönösségen és együttműködésen alapuló társadalmi kapcsolatok sajátos formáiból áll. Nagy valószínűséggel az ilyen új, közjavakkal kapcsolatos kezdeményezések a szocioökológiai társadalom felé való átalakulás alapvető fontosságú részét képezik. Bár nem lenne bölcs dolog tisztán közjavakat előtérbe helyezni, hasonlóan a kommunizmushoz vagy a neoliberalizmushoz a szervezés három megközelítésének csak egyikén alapuló társadalom nem képes megbirkózni azokkal a súlyos kihívásokkal, amelyekkel napjainkban szembesülünk. Ezen felül a közjavak ösztönzéséhez és fenntartásához aktív állam szükséges, amely olyan új intézményeket alakít ki, amelyek lehetővé teszik a polgárok számára az átmeneti projektek biztos megvalósítását, ezért önállóságuk és kreativitásuk virágozhat.

A közjavak mozgalmának elengedhetetlen értéke az, hogy a társadalmak intézményi sokszínűségét növeli és kiegészíti – ez a rugalmasság egyik legfontosabb jellemzője. Azon a szinten pedig, hogy kik vagyunk és hogyan kapcsolódunk egymáshoz, a mozgalom serkenti azt az alapvető emberi képességünket, hogy együttműködjünk és gondoskodjunk önmagunkról és egymásról. [16]

5.7 Egy új gazdaság felvázolása

Az a gazdasági modell, amely a múltban jólétet hozott számunkra, nem lehet a jövő útja. A kinyer-legyárt-fogyaszt-ártalmatlanít modell már nem életképes, mivel meghaladja a Föld teherbíró képességét, tönkreteszi a megélhetési lehetőségeket és további egyenlőtlenséget idéz elő.

Vegyük a húsipar példáját a Benelux államokban. A Közel-Keletről behozott fosszilis tüzelőanyagok jelentik a kiindulópontot, amelyek felhasználásával Antwerpen és Rotterdam kikötőiben hatalmas energiabevitellel műtrágyát állítanak elő. Ezt aztán hajóval Brazíliába szállítják szója termesztéshez (ehhez esőerdőket vágtak ki), a szóját pedig visszaszállítják Belgiumba sertések takarmányozása céljából, majd ezeket az állatokat a mezőgazdasági termelők igyekeznek Kínába exportálni.
Valójában korunk ikonikus terméke, az okostelefon életciklusa hasonlóan őrületes. A ritka fémeket Kongóban fiatalkorúak bányásszák ki, ezeket az anyagokat Kínában használják fel a gyártáshoz, majd a nyugati fogyasztók megveszik a telefonokat. Amikor piacra kerül az új modell, jelentékeny mennyiségű régi, és általában még működőképes telefon – elektronikus hulladék formájában – szegény afrikai országok partjainál kerül lerakásra. Ezek a példák azt mutatják, hogy illúzió azt gondolni, hogy ha kicsit zöldebbé tesszük növekedésen és versenyen alapuló jelenlegi gazdaságunkat, valódi fenntartható gazdaságot tudunk létrehozni. Meg kell szabadulnunk ettől a *nyersanyag-kitermelő gazdaságtól,* amely kivonja az értéket a közösségekből és helyekből. Valójában az új digitális nagycégek, mint az Uber vagy az Airbnb, szintén az ilyen típusú gazdasághoz tartoznak. Azt mondhatnánk, hogy valamiféle digitális bányászatot alakítanak ki: a Szilícium-völgy kockázati tőkebefektetőinek kedvéért világszerte értéket termelnek ki és hoznak a felszínre.

Olyan szocioökológiai gazdaságot kell kialakítanunk, amely nemcsak hogy tiszteletben tartja bolygónk határait, hanem a Földön minden ember számára lehetővé teszi a jó életet. Szerencsére számos gondolkodó dolgozott ki ösztönző javaslatokat egy ilyen új gazdaságra és az odáig vezető útra vonatkozóan. Tim Jackson például a *Jólét növekedés nélkül* című könyvében úgy érvel, hogy el kell mozdulni a haladás anyagi értelmezésétől, amelyben csak a pénz vagy a csereérték számít viszonyítási alapnak. Ahelyett, hogy az azonnali fogyasztásra korlátozzuk szükségleteink kielégítését, szélesebb képet kell alkotnunk arról, hogy mit jelent az ember kiteljesedése, beleértve a kapcsolatok és közösségek jelentőségét is. Strukturális szinten sokkal több beruházásra van szükség olyan infrastruktúrákba, amelyek fenntartható életet tesznek lehetővé, például a tömegközlekedésbe és a megújuló energetikai rendszerekbe.

Szintén inspiráló mű Kate Raworth *Doughnut Economy (Fánkgazdaság)* című könyve. A cím a fánkdiagramra utal, amely egyetlen képen jeleníti meg a szocioökológiai gazdaság ökológiai korlátait és társadalmi céljait.

A fánk külső köre a Föld létfontosságú rendszereinek határait jelenti – az ökológiai plafont, ami az emberi gazdaság nem haladhat meg. A belső kör azt a társadalmi alapot mutatja, amit a gazdaságnak minden egyes földi ember számára biztosítania kell.

A két kör között helyezkedik el a biztonságos és méltányos tér, amelyben az emberiség mozoghat – ez csak generatív és disztribúciós kialakítású gazdasággal valósítható meg. A nyersanyag-kitermelő gazdasággal ellentétben ez a gazdaság sokkal inkább *termékeket* hoz létre, nem pusztán profitot. Gondoljunk egy gazdálkodó példájára, aki megfelelő gyakorlatokkal növeli a biológiai sokféleséget és javítja a közösségi életet. A disztribúciós kialakítás kapcsán felmerül a kérdés: kié a vagyon? A hangsúly többé nem csupán a valamikor előállított érték újraelosztásán, hanem kezdettől fogva a vagyon forrásainak megosztásán van. Ez pedig nem csak pénzt, hanem földet, vállalatokat és pénzteremtő képességet is jelent. Mi a helyzet például a technológia tulajdonjogával – kinek a tulajdonát fogják képezni a robotok? A jelenlegi pozitív példák közé tartoznak a polgárok tulajdonában lévő energetikai szövetkezetek és a közösség által támogatott mezőgazdaság.

Ezt a logikát megfordítva – az ötleteket globálisan osztjuk meg, és több mindent állítunk elő helyben – egy teljesen új gazdaság alapját vetjük meg.

Ahogy korábban már érveltem (Holemans, 2013), ez ahhoz vezet, hogy a globális gazdaság egyre kisebb lesz, a városi és regionális gazdaságok pedig ökologikus módon társadalmi körkörös gazdaságokká fejlődnek [17]. Ezzel meg tudjuk változtatni gazdaságunk egyik nagy ellentmondását. A gazdaságot központosított termelő létesítményekre alapozva szerveztük meg, az egész világba szállítással, ami nehézkes és szénigényes (gondoljunk a hústermelés példájára). Másrészt ez a rendszer magában foglalja a könnyedséget, különösen ötletek és tudás tekintetében. Ezt a logikát megfordítva – az ötleteket globálisan osztjuk meg, és több mindent állítunk elő helyben – egy teljesen új gazdaság alapját vetjük meg. Ekkor *nyitott innovációról* és *tudásmegosztásról* beszélünk globális szinten a termelés áthelyezése érdekében. A vállalatok már térképezik fel ezt az új jövőt. A belga környezetbarát tisztítószer gyártó Ecopower indított egy projektet Mallorca szigetén, hogy megvizsgálja, hogyan lehetséges a helyi anyagok és hulladékáramok alapján a helyben történő fogyasztáshoz helyi termelést hozzárendelni. A cél az, hogy egy globális tudáspartner fejlődjön ki a regionális együttműködők szél-

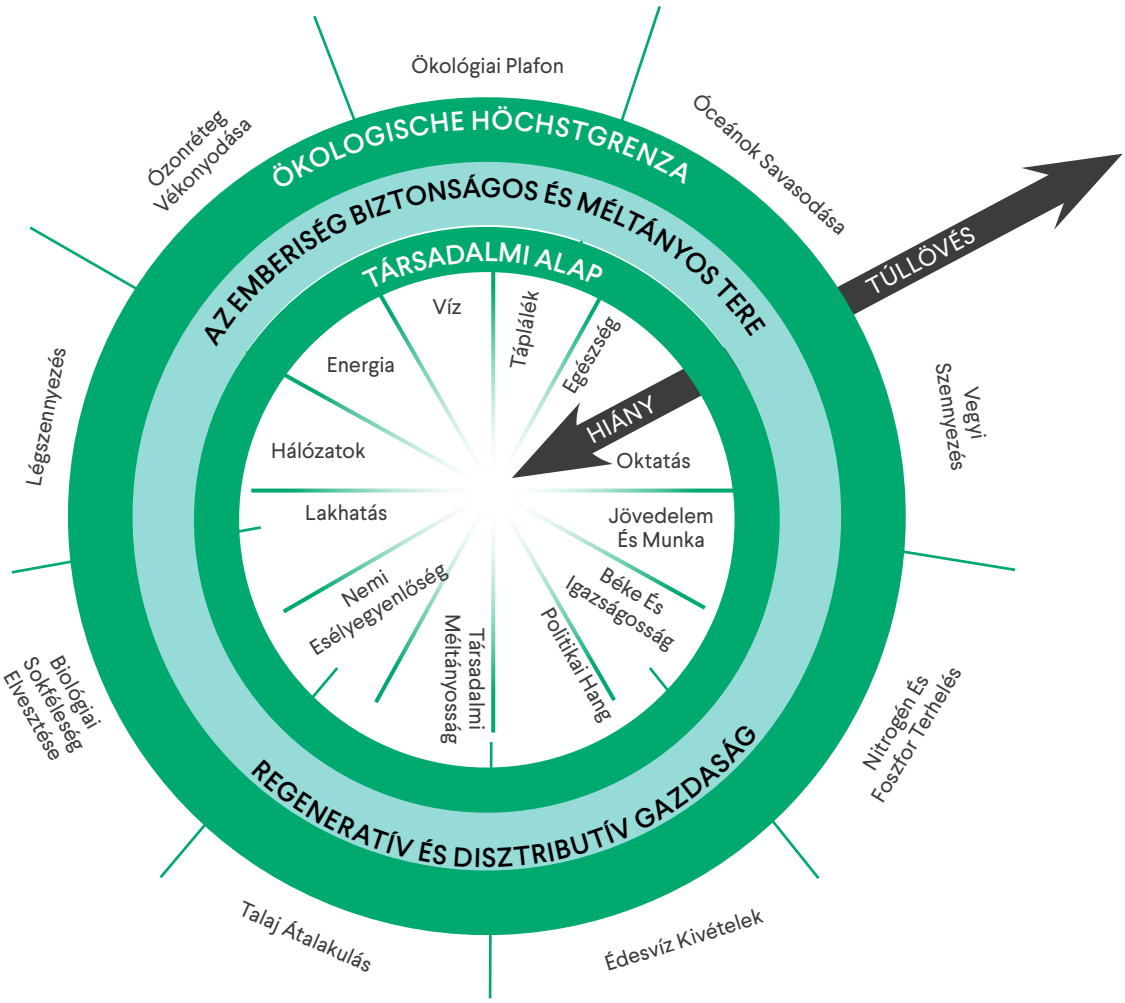

A fánk: egy XXI. századi iránytű. Az emberi jólét társadalmi alapjai és a bolygóra gyakorolt nyomás ökológiai plafonja között található a biztonságos és méltányos tér, amelyben az emberiség mozoghat.
Forrás: Raworth, K, 2017: 44.

eskörű hálózatával, ami megosztott fenntartható termelést tesz lehetővé. [18]

Gorz az egyik első gondolkodó, aki rámutat arra, hogy a termelési eszközök fejlődésével a kapitalizmus aláássa önmagát. A „high-tech" kisiparosok (3D-s nyomtatók) megjelenése lehetővé teszi, hogy hatékonyan gyártsanak *mikrogyárakban* helyi léptékben néhány olyan cikket, amire az embereknek szükségük van. Azzal, hogy ezek a mikrogyárak világszerte olyan hálózatokba kapcsolódnak, amelyek megosztják a szoftvert és a formatervezést, nem kell már a klasszikus termelésnek nyereséget termelnie a piacon. Mostanra közösen határozhatjuk meg, hogy mit, hogyan és milyen célra kell előállítani helyi szinten. Ez az új megközelítés csökkentené a szállítási, marketing és összeszerelési igényt, ezáltal jelentősen mérsékelve a költségeket. Gorz „konkrét utópiának" nevezi ezt: a meglévő fejlesztésekre (például ingyenes nyílt forráskódú szoftver, a munkahelyek számának csökkenéséhez vezető automatizálás) és a feltétel nélküli alapjövedelemre épül, ami a szövetkezeti öntermelés utópiáját tükrözi a helyi közösség szintjén. Természetesen ez az utópia nem fog megvalósulni, de lehetővé teszi számunkra egy gyökeresen különböző világ előrevetítését.

Gorz elképzeléseit olyan gondolkodók fejlesztették tovább, mint Michel Bauwens és Yochai Benkler. Bár számos példát kölcsönöznek a tudásalapú gazdaságból, az olyan általuk használt fogalmak, mint a *közjavakra épülő (internetes) kooperációs termelés* új termelési formát biztosítanak, ami gazdasági modellünket hibridebbé teheti. Beilleszkedik a radikális fejlődésbe, amelyet társadalmunk a technológiai újítások legfrissebb hullámának köszönhet. A korábbi innovációkhoz hasonlóan (gondoljunk a gőzre vagy a villamos energiára) ezek az információs és kommunikációs technológiák bomlasztó hatásúak: torzítják a társadalmi rendet, új dolgokat tesznek lehetővé, míg másokat lerontanak. Ennek működését az apámtól kapott enciklopédiával szemléltetem.

Amikor elkezdtem a középiskolát, édesapám megvásárolta a Standaard Encyclopaediát, egy vörös bőrkötésű, tizenkét kötetes sorozatot. Az enciklopédia a háború utáni jóléti

állam szimbóluma, amelyben a középosztályt növekvő vásárlóerő és iskolázottság fémjelezte. Az enciklopédiakészítés válogatott szakértők csoportmunkája. Léteznek drága, kereskedelmi forgalomban kapható kiadások. Ezen felül ott az egyetem azok számára, akik ismerik az oda vezető utat.

Ugorjunk át napjainkra: egy generációval később, tizenéves gyermekeim társaságában otthon. A nehéz enciklopédiát könnyű iPod váltotta fel, és minden kérdésre vezeték nélkül öt másodpercen belül válasz érkezik a Wikipédiából. Ez az enciklopédia teljesen más, különböző társadalmi viszonyokból felépülő tudás- és termelési modellt képvisel. Már nem kis létszámú szakértői csoport állítja össze, hanem polgárok kiterjedt hálózata. És nem pénzért vagy akadémiai címért írnak bele, hanem belső késztetésből. Mindenki hozzájárulhat a Wikipédiához, a minőségellenőrzést utólag végzik el olyanok, akiket érdemeik erre feljogosítanak. Ez a termék egyenrangú felek által nyújtott, vagyis peer-to-peer (p2p) hozzájárulásokkal készül.

Bauwens számára a Wikipédia a másik világba való átmenet egyik jelképe. Meglátása szerint ez a XXI. század együttműködési és termelési formájává fog válni. Számos területen lát erre példákat, így a nyílt forráskódú szoftverek (amelyek kódja nyilvános) esetében. A Linux p2p szoftver nem csupán az IBM-hez hasonló nagyvállalatokkal versenyez. Nem. Sokkal szélsőségesebb módon azt eredményezte, hogy az effajta irányítási szoftver már nem piaci termék. Ehelyett szolgáltatóként működik, platformot kínál egyedi alkalmazások tervezéséhez. A Linux forráskódja azonban mindenki számára elérhető marad: az új digitális közjavak példájaként szolgál. Bauwens meglátása szerint az árutermelés területén is eltűnnek a nagy vertikális vállalatok, és mikrogyárak hálózatai lépnek a helyükbe.

Biztos, hogy ez valójában nem az uralkodó irányzat, mivel például a legfrissebb UNCTAD-jelentés a piaci koncentráció növekedésére és a járadékgazdaság visszatérésére mutat rá. Bauwens gondolatmenetét követve ugyanez érvényes az internetre, mint decentralizációs struktúrára. A valóság napjainkban az, hogy a világháló határtalan központosítást tesz lehetővé (NSA, Szilícium-völgy, platformkapitalizmus, „big data"). A Bauwens-féle perspektíva tehát a stratégiai beavatkozás reményteljes belépési pontja, mégsem naiv az NSA és a Szilikon-völgy egyesülésének valós veszélyével kapcsolatban, az összpontosított politikai és gazdasági hatalom miatt.

Bauwens számára az internet hatalma abban áll, hogy lehetővé teszi a kommunikációra vagy interakcióra önkéntesen jelentkezők közötti horizontális kapcsolatot. A „helyi" pedig mostantól „globálist" is jelent: a helyi kezdeményezések – például a városi mezőgazdaság – együtt tudnak működni egy globális hálózatban, és megosztják a megszerzett tudást... Itt felnagyíthatjuk és megismételhetjük azt, ami korábban csak kis csoportokban volt lehetséges. A világhálónak köszönhetően az autók és kerékpárok megosztása csakúgy, mint a használt cikkek újbóli eladása, pofonegyszerűvé vált.

A közjavakra épülő (internetes) kooperációs termelés modelljére az új posztkapitalista rendszer építőelemeként tekinthetünk. Ezt az új gazdasági intézményt, amelynek nagyobb teret kellene elfoglalnia a gazdaságpolitikai döntéshozatalban, két réteg alapján vázolja Bauwens. Az alaprétegben az emberek hozzájárulnak bizonyos közjavakhoz (nyílt forráskódú szoftverekhez vagy közösségi földterületekhez például). Az ilyen közjavak többnyire társadalmi célokat maguk elé tűző csoportokhoz (alapítványhoz vagy nonprofit szervezethez) kapcsolódnak, illetve olyan szervezetekhez, amelyek védik és kezelik a közjavak infrastruktúráját. A második rétegben a piaci szereplők arra használhatják a közjavakat, hogy mindenféle kiegészítő szolgáltatás, például képzés, karbantartás, testreszabott szoftverek egyéni igényekre alakítása stb. révén pénzt szerezzenek. Hogy ezeknek a társaságoknak kell-e fizetniük a közjavak használatáért, az céljaiktól függ. A klasszikus kapitalista cégeknek továbbra is fizetniük kell. Ez a létrehozott használati értéket védő, újfajta engedélyek miatt lehetséges. A társadalmi célokra összpontosító vállalkozások – más néven etikus cégek – szabadon használhatják a közjavakat, feltéve, hogy hozzájárulnak azok kezeléséhez és bővítéséhez. Például a polgárok összefoghatnak, hogy létrehozzák saját szervezeteiket, így olyan szövetkezeteket, amelyek lehetővé teszik, hogy pénzt szerezzenek a közjavak megóvásához.

A mezőgazdaság területén sikeres projektek folynak Németországban (Regionalwert AG), az Egyesült Királyságban (SA Land Trust), Franciaországban (Terre de Liens) és Belgiumban (Terre-en-vue és *The Landmates*). Ezek a példák megmutatják, hogy a környezetvédelem és biogazdálkodás szereplőinek koalíciója a polgárokkal karöltve hogyan alakíthat ki alternatív termelési modellt. A jelenlegi agrár-élelmiszeripari modell mind a polgárokat, mind a mezőgazdasági termelőket tehetetlenné teszi: az első csoport választási szabadsága a szupermarketek polcaira korlátozódik, a mezőgazdasági termelők pedig csupán gyalogok a globális élelmiszeripari vállalatok sakktábláján; ez a piaci helyzet egy oligopólium. Az alternatív rendszerben ügyfelek és szimpatizánsok együtt vásárolnak gazdaságokat, hogy a finanszírozáson felül a vállalat folytonosságát is biztosítsák. Így a mezőgazdasági földterületet kivonják a spekulatív gazdaságból, és kollektív ingatlanstruktúrába viszik be. A földet közös jószágként kezelik, és biztosítják, hogy mezőgazdasági földként ökológiai gazdálkodásra használják. Ez egybecseng Polányi kritikájával a föld fiktív árucikként kezeléséről.

A *The Landmates* elnevezésű alapítvány és szövetkezet jó példa erre az új gazdaságra. Az alapítvány figyelemmel kíséri a jövőkép teljesülését, adományokat kap és a megszerzett földeket a szövetkezeten keresztül a gazdák rendelkezésére bocsátja. A szövetkezet részvények kibocsátása útján jut pénzügyi forrásokhoz. Mezőgazdasági

földterületeket is vásárol, és kapcsolatot tart fenn a felhasználókkal és a gazdálkodókkal. Azonban messze többről van szó egy alternatív pénzintézetnél. Ez egy minden tekintetben – ökológiai, társadalmi és gazdasági szempontból is – fenntartható mezőgazdasági modell. Az ökológiai szempont azt jelenti, hogy agrár-ökológiai gazdálkodásról van szó, amely figyelmet fordít az egészséges talajra; a társadalmi azt jelenti, hogy a saját térségük vásárlói számára termelnek, a gazdaságos vonatkozás pedig olyan árat jelent, amely tisztességes jövedelmezőséget tesz lehetővé. Ebben a tekintetben a mezőgazdasági földterületek közösek: a gazdálkodó felelősséget vállal az elkötelezett polgárok egy csoportjától kapott támogatás útján, és ellentételezést kap az ökoszisztéma szolgáltatásokért (például a biológiai sokféleségért). A gazdálkodó rövidebb ellátási lánccal dolgozik előfizetési rendszerek, szedd magad kezdeményezés, a földeken történő értékesítés és termelői piac útján. Ebben a rendszerben a gazda önállóbban határozza meg árát, a fogyasztó nagyobb szerepet játszik a helyi és fenntartható élelmiszer-rendszerben. Szabadsága többé nem korlátozódik a bevásárlóközpontban kapható választékra; fenntartható élelmiszerek helyi kínálata várja. A biogazda szövetkezeti kompenzációt fizet a telekért. Végső soron ennek kell biztosítania a rendszer autonómiáját.

A *The Landmates* erőteljes példa az effajta új együttműködési modellre. Ahelyett, hogy elfogadná a néhány nagyvállalat és a világméretű verseny irányítása alatt álló globális élelmiszer-rendszert, egy új rugalmas rendszer középszintjén lévő építőkockává vált. Magába foglalja a vázolt modell kettősségét: az alapot, amely figyelemmel kíséri a látomást és kezeli a közjavakat, valamint az etikus vállalkozást (szövetkezet), amely fenntartható szempontból biztosítja a termékeket, munkahelyeket és jövedelmet.

A világ, amelyben az ilyen vállalkozások más újításokkal együtt valódi alternatív rendszerré fejlődnek, lehetséges, de semmiképpen nem magától értetődő. Minden technológiai megrázkódtatás megzavarja a kialakult rendet, és emancipációs kilátásokat kínál, hogy többen juthassanak több lehetőséghez. Ugyanakkor a kialakult rend megpróbálja ugyanazt a technológiát használni. A jövő bizonytalan, és számos tényezőtől függ, ideértve a társadalmi küzdelmeket és a hatalmi viszonyokat. A polgárok emancipációja attól függ, hogy milyen mértékben sajátítják el a digitális világot, mivel nem minden p2p rendszer vezet közjóhoz. Éppen ellenkezőleg: a Facebook, az Airbnb, az Amazon és a Google például hiperkapitalisták. Miközben a több mint 1 milliárd tag jól érzi magát és élvezi az önmaga által előállított használati értéket (a nyaralásról imént közzétett fotót, miközben ingyen munkát végzett multinacionális vállalatoknak), a részvényesek kis csoportja meggazdagodik a csereérték kiaknázásával (eladja az ön személyes adatait más cégeknek). Ráadásul demokratikus elvekről nem beszélhetünk, mivel a Facebook kódja és kialakítása szigorúan titkos.

Vajon nem érkezett-e el a cselekvés ideje? A kormány dönthet úgy, hogy általános érdekű infrastruktúráról van szó, vagy a felhasználók összeszerveződhetnek a Facebook átvételére.

A *The Landmates* példája az új technológiák jelentőségére helyezi a hangsúlyt. Bár nem szabad alábecsülnünk hatásukat, de nem csak a tudásmunkások nyújtanak emberfeletti teljesítményt. A szövetkezet létezése nem az világhálón áll vagy bukik. Az internet megkönnyíti a közösségi finanszírozást (crowdfunding), és lehetővé teszi a mezőgazdasági termelő számára, hogy ingyenesen kommunikáljon a vevőkkel. Más területeken pedig (gondoljunk csak a helyileg fenntartható körkörös gazdaságra) az internet segít megoldást találni elromlott eszközök javítására (nem biztosítja azonban a tényleges helyet az együttműködéshez). Végső soron mindig a technológiai és társadalmi innovációk gyümölcsöző csatlakozása a lényeg. Ugyanez vonatkozik az olyan digitális platformokra is, mint a Facebook, az Uber vagy az Airbnb. Nincs szükség arra, hogy ezek a kockázatitőke-alapú, nyereségérdekelt platformok uralják az új gazdaságot – nem csak rajtuk keresztül lehet használni a digitális technológiákat. 2014-ben egy új mozgalom jött létre Platform Cooperatism (Platformalapú Szövetkezés) néven. Újfajta digitális platformok lebegnek a szemük előtt, amelyek a generatív gazdaság részét képezik, ahol a pénzügyi és társadalmi érték kering a felhasználók körében. A platformszövetkezet egymással együttműködő tulajdonosok demokratikusan irányított vállalkozása. [19] Amikor például az Uber megkezdte működését Denverben, sok sofőr elvesztette állását. Azonban ahelyett, hogy elfogadtak volna egy bizonytalan „munkát" Uber sofőrként, sikeresen alternatív digitális platformot szerveztek *Union Taxi* néven.

Ahogy az új mozgalom alapítói fogalmaznak az *Ours to Hack and to Own* című könyvben: *„... az internet hatalmának, platformjainak és protokolljainak megosztott irányításáról és közös tulajdonlásáról beszélünk. [...] A platformalapú szövetkezés... másfajta ökoszisztémát igényel – megfelelő finanszírozási, jogi, politikai és kulturális formákkal – a demokratikus online vállalkozások fejlődésének támogatásához. Ez a szövetkezeti mozgalom kihívását jelenti, hogy megfeleljen a platformgazdaság lehetőségeinek, és kihívást jelent a platformgazdaság számára is, hogy küzdje le a kevesek rövidtávú nyereségének rögeszméjét."* (Scholz & Schneider 2016:12).

5.8 A rugalmasság elve, egy új szocio-ökológiai szabályozás részeként

Különös dolog: bár az európai államok fejlettnek, civilizáltnak és okosnak tartják magukat, teljesen felkészületlenül érte őket a Covid-19 válság. A neoliberális dogmák által elvakított francia és belga kormány például a válság előtti években megsemmisítette a stratégiai maszkkészleteit. Ehhez hasonlóan az Európai Bizottság aktívan nyomást gyakorolt a tagállamokra, hogy privatizálják egészségügyi

rendszereik egy részét, és alkalmazzanak megszorító intézkedéseket, ezáltal csökkentve a közszolgáltatások, például az egészségügyi ágazat, kiadásait. Az ilyen politikák mind azon a meggyőződésen alapulnak, hogy a magánvállalatok és a piacok jelentik a társadalmi kihívások kezelésének leghatékonyabb módját. Egy évvel később azonban már jobban átlátjuk a helyzetet. Válság idején erős demokráciákra és kormányokra van szükségünk, amelyek a gazdaságot irányítják – mégpedig arra az elvre alapozva, hogy a jólét a profit előtt áll. A Covid-19 válság alapvetően megkérdőjelezte az arról alkotott nézeteinket, hogyan kellene megszervezni úgy a társadalmakat, hogy mindenki számára biztosítsák az egészséget és jólétet. Egy rendszerszintű sokkal szembesülve a gyógyulás egyik vezérelvének a rugalmasságnak kell lennie. A rugalmasság azonban önmagában semleges fogalom; hiszen a múltban például a nyersanyag-kitermelő, extraktív kapitalizmus is nagyon rugalmasnak bizonyult. Mindazonáltal a szocio-ökológiai politikák keretében az ellenállóképesség kulcsfontosságú elvként alkalmazható a progresszív politikák megbízhatóbbá és – hosszú távon – hatásosabbá tételében.

Kiindulópontként rájöttünk, hogy a Covid-19 egy olyan sokk, amelyet nem láttunk előre. Bár lényegében már a csillagokba volt írva. Sok jelentés és előrejelzés figyelmeztetett már rá a válság előtti években. A kutatások több új vírust is összefüggésbe hoztak azon természeti területek pusztulásával, amelyek a globális kereskedelemtől és utazástól függő gazdasági modellel együtt a mai világrendszer pár problémás aspektusát jelentik. [20] Ehhez járulnak még hozzá a hanyag kormányok; Johan Neyts belga virológus szerint ezt a járványt meg lehetett volna előzni, ha a kormányok képesek lettek volna tíz évvel ezelőtt vírusellenes szerekbe fektetni. A Covid-19 válság egy másik erős jele annak, hogy itt az ideje a paradigmaváltásnak: az alvajáró társadalomról, amely a profitra, a versenyre és a fogyasztásra összpontosít, át kell állnunk egy jövőorientáltra, amely a beruházásokat, az együttműködést és a jólétet helyezi előtérbe. Ez az átmenet elengedhetetlen annak elkerülése érdekében, amit Naomi Klein „sokkdoktrínaként" ír le [21]. Mint megfigyelte, a szabadpiaci neoliberálisok mindig készek katasztrófákat felhasználni, annak érdekében, hogy az államot lecsupaszítsák és közben saját önös érdekeiket érvényesítsék. Ez viszont a társadalmainkat még jobban kiszolgáltatja a sokkoknak és válságoknak.

Annak tudatában, hogy az éghajlat, a biológiai sokféleség és az élelmiszerellátás szempontjából még mindig sokkok előtt állunk, a rugalmasság fogalma fontos vezérelvként szolgálhat – amennyiben az egy emancipációs keretbe ágyazódik. Mi határozza meg ez a rugalmasságot, vagy épp ellenállóképességet? A rendszer ellenállóképes (rugalmas, reziliens), ha egy sokk után tovább működik. De ezenkívül a rugalmas rendszer a lehető legnagyobb mértékben el is kerüli a negatív külső behatásokat.

A rugalmasság nem csupán arról szól, hogy robusztusak vagyunk. Olyan szocio-ökológiai rendszerekről van szó, amelyek képesek újraszerveződni, funkciójuk és szerkezetük elvesztése nélkül. Bár nem gyakran ismerik el, globális társadalmunk egy szocio-ökológiai rendszer. Mint azt a Covid-19 válság is megmutatta, minden emberi tevékenység a természetes rendszerektől függ, és egyben befolyásolja is azokat. Ebben az értelemben a természet maga is egy cselekvő lett. Nem lehet a továbbiakban sem statikus háttérként, sem erőforrásként, sem a végtelenségig kiaknázható erőforrásként tekinteni rá. Amint azt Bruno Latour francia gondolkodó is világossá teszi, a természet és a kultúra összefonódik, és így a társadalom természettel való társfüggő viszonyának megértése részét képezi a rugalmas társadalom megvalósításának.

A megoldás tehát, ami „a XIX. század biztonsági csomagjának" alapjául szolgálhat, a munkamegosztás és az általános alapjövedelem ötvözete.

A rugalmas rendszer az, amely képes átalakítani önmagát, ha a körülmények megváltoznak, hogy aztán továbbra is biztosítsa a szükséges szolgáltatásokat. Gondoljunk például egy folyóvölgyre: az új tározók a télen megnövekedett esőzéseket elnyelik az áradások megelőzése érdekében, míg egy szárazabb nyáron ugyanezek a medencék biztosítják a vizet a helyi élelmiszer-ellátó rendszerek számára. Ami a legfontosabb: a rugalmas rendszer proaktívan előre jelez, és nem mond le a feltörekvő eseményekre való reagálásról. A rugalmasság négy fontos összetevőből áll. Ezek az alábbiak: rövid visszacsatolási ciklusok, modularitás, sokszínűség és társadalmi tőke. Az első kifejezés arra utal, hogy milyen gyorsan szembesülünk cselekedeteink következményeivel. A hosszú vagy lassú visszacsatolási ciklus problémát jelent mind az éghajlatváltozás kezelése, mind az új betegségek terjedése szempontjából. Mindkét esetben viszonylag nagynak tekinthető az ok-okozati cselekvés és a hatások közötti időszak. Sokan joggal csodálkoznak azon, hogy társadalmaink képesek voltak határozottan reagálni a Covid-19 vírusra, miközben ugyanezt nem tettük meg az éghajlati válság esetén. A valóság azonban összetettebb. Miközben gyorsan reagálunk az egészségügyi vészhelyzetre, lényegében a Covid-19 és az éghajlatváltozás ugyanazon gazdasági rendszer következménye.

Mind a Covid-19, mind az éghajlatváltozás szempontjából a növekedéstől függő gazdaság a bűnös, amely egyre mélyebben hatol a természetbe, a különféle nyersanyagok kitermelése és a föld kiaknázása érdekében. Az erdők iparosított mezőgazdaság számára történő kiirtása drasztikusan szűkíti az állatok élőhelyeit, és arra kényszeríti

őket, hogy az emberi településeken keressenek élelmet. [22] Az ökoszisztémák pusztulásával párhuzamosan az ázsiai és afrikai denevérek egyre inkább érintkezésbe kerülnek az emberekkel. A denevérek sok vírust hordoznak, amelyeknek maguk rendszerint ellenállnak. Ám amikor a denevérek stresszhelyzetbe kerülnek az élőhelyek pusztulása miatt, nőni kezd a testük vírusterhelése és egyre fertőzőbbé válnak. Röviden: a terjeszkedésen és az öko-kolonializmuson alapuló gazdasági rendszer évtizedek óta pusztítja a természetet. De csak most, a lassú visszacsatolási ciklusok miatt válik egyértelművé annak súlyos hatása, mind az egészségre, mind az éghajlatra.

A modularitás kiemeli társadalmunk másik alapvető problémáját. A moduláris rendszer több alrendszerből áll, amelyek nincsenek túlságosan összekapcsolva ahhoz, hogy kellően autonómak legyenek. A multinacionális vállalatok kezében lévő, globális termelési láncokon alapuló gazdaság ennek éppen az ellenkezője. Sok nyugati ország már nem is képes védőmaszkok készítésére. Kína jelenleg a világ maszkjainak mintegy felét készíti: ez ellentétes a modularitással. A modularitás azt jelenti, hogy nagy mennyiségű maszkot kell gyártani a világ különböző, viszonylag elkülönített helyein. Az elsősorban a sárga, post-it jegyzettömbjeiről ismertté vált, de maszkok gyártójaként is jelentős 3M amerikai cég már megmutatta, hogy ez igenis lehetséges. Amikor a gazdaság globalizálódott, a 3M nem zárta be anyavállalatát az Egyesült Államokban, hanem további gyárakat épített Kínában és Dél-Koreában. Minden gyárnak megvan a maga ellátási lánca, és az anyavállalat maga is gyártja a védőálarcokhoz szükséges komponenseket. Bár a három termelési egység inkább a saját régióiba szállít, ha kell, a globális piacon is képesek működni.

Az autonóm modulok segítenek a kellő méretű készletek biztosításában – ez ugyanis azon neoliberális gazdaságok egyik kritikus gyengéje, amelyek a költségek csökkentésére és a profit maximalizálására építenek. Az egykori raktárakat teherautókra, repülőgépekre és konténerszállító hajókra cserélték. Ez a puffer nélküli gazdaság pedig rendkívül sérülékeny, ha a közlekedés megáll vagy a határok bezárulnak. A jelenlegi válság idején például érdemes emlékezni arra, hogy Belgium és Franciaország korábban stratégiai arcmaszkkészletekkel rendelkeztek, ám a megszorítások miatt fokozatosan felszámolták azokat. Az utazás és a közlekedés növekedése szintén aláássa a modularitást. Ha az alrendszerek túlságosan össze vannak kapcsolva, egy sokk könnyen végig haladhat az egész rendszeren. A magas fokú modularitással rendelkező rendszer önállóbb részegységekkel rendelkezik, és az egyik alrendszert érő sokk kevesebb kárt okoz a többieknek.[23] Az önállóbb körforgásos gazdaságok értékét tehát nem szabad lebecsülni.

A sokféleség fontossága elsősorban a mezőgazdaságból lehet ismert: az a gazda, aki csak egyetlen fajta növényt termeszt, kiszolgáltatott a kártevőknek. Ugyanez a logika alkalmazható a gazdaságra is: a javak termelésének egyeduralkodó megközelítése – itt a neoliberális, globális, piaci alapú megközelítés – monokultúrát képvisel, annak összes vele járó kockázatával. Ezzel szemben az etikus vállalkozásoknak, például az energiaszövetkezeteknek [24] és az öntermelő gazdaságoknak [25] nyújtott nagyobb mértékű támogatás lehetővé teheti a gazdasági sokszínűséget.

2020 tavaszán számos európai kormány megtapasztalhatta, mit jelent a globális piactól való függés. A belga kormány védőmaszkokat rendelt, de kénytelen volt rendelését törölni, amikor a szállítók felemelték az árat. A holland kormány nagy mennyiségű maszkot küldött vissza Kínába, mivel a gyenge minőség veszélybe sodorta volna az egészségügyi dolgozókat. Időközben Brüsszelben és számos városban a polgárok helyi kezdeményezéseket indítanak jó minőségű maszkok készítése érdekében. A FabLabs például műanyag arcvédőket gyárt, amelyek egyébként nem érhetők el a világpiacon. Sok esetben a sokféleség növelése rugalmas termelési kapacitások mozgósítását jelenti. Az új technológiák, például a 3D nyomtatók és a nagy kapacitású számítógépek ezt ma sokkal könnyebben elérhetővé teszik, mint húsz évvel ezelőtt.

Az utolsó összetevőt – a társadalmi tőkét – gyakran elfelejtik. Ez az összetevő a társadalmunkat képező hálózatokra és az általuk előállítható forrásokra vonatkozik. A társadalmi tőke a mostani helyzetben kifejezetten fontosnak bizonyul: gondoljunk csak a magányos idősekre vagy a hajléktalanokra. A társadalmi tőke a gyakorlati segítség mellett olyan értékekre vonatkozik, mint a szolidaritás és a részvétel. Pontosan ez a társadalmi tőke került óriási nyomás alá az elmúlt évtizedekben, és a társadalmak csak most fedezik fel újra. A Covid-19 válság idején hatalmas volt azoknak a száma, akik segíteni akartak, valamint ennek megfelelően a kezdeményezések köre is jelentős volt. Az Egyesült Királyságban az Országos Egészségügyi Szolgálat (NHS) önkénteseket kért az ország 1,5 millió kiszolgáltatott, egészségügyi problémákkal küzdő emberének megsegítésére. Szinte azonnal több mint félmillió ember reagált pozitívan a felhívásra. Gyógyszereket szállítanak házhoz, betegeket visznek orvosi időpontokra, vagy egyszerűen csak felveszik a telefont, és felhívják kiszolgáltatottabb embertársaikat, hogy megbizonyosodjanak arról, jól vannak. Belgiumban a Partago szövetkezet – ami egy közösségi elektromosautómegosztó platform – a Food Teams csoporttal működik együtt. Utóbbi arra ad lehetőséget a polgároknak, hogy könnyebben tudjanak egészséges ételeket vásárolni a helyi gazdáktól. A Partago és a Food Teams közösen egy sikeres közösségi finanszírozási kampányt indított, amely arra ösztönözte az embereket, hogy egy teljesen feltöltött elektromos akkumulátort adományozzanak azoknak az önkénteseknek, akik helyi és friss termékeket szállítanak, ingyen és bérmentve, a gondozó és segélyező munkát végzők otthonába.

A rugalmasság és ellenállóképesség ezen dimenzióinak felépítése komolyabb változtatásokat igényel, nem csupán szépészeti beavatkozásokat. A globális felmelegedés gyorsul, miközben a biológiai sokféleség szabadesésben van. A Covid-19 válság ébresztőként szolgál, amely véget vet az úgynevezett intelligens országaink alvajárásának. De

ehhez változásokra van szükség országainkban, Európában és globális szinten is. Dani Rodrik közgazdász szerint a teljesen globalizált gazdaság nem tud kéz a kézben járni a demokratikus politizálással és a nemzeti szuverenitással. A neoliberális globalizáció négy évtizede kiüresítette a nemzetállamot és elhanyagolta a demokratikus politikát. Rodrik fordulatot javasol: újult hangsúlyt kell fektetni a demokratikus politikára és a szuverenitásra (az EU itt részben átveheti a nemzetállamok szerepét), a részleges és demokratikus deglobalizáció elérése érdekében. A deglobalizációnak nem kell akadályoznia az eszmecserét és az együttműködést. 1944-ben, a háborús romok közepette a szövetségesek megkötötték a Bretton Woods-i megállapodásokat a világgazdaság szigorú szabályozásáról, hogy ezzel is segítsék a gyors újjáépítést. A Covid-19 mai válsága, az éghajlatváltozás és a biodiverzitás eltűnése olyan szocio-ökológiai szabályozást igényel, amely segíthet feltámadnunk a neoliberális, globalizált kapitalizmus romjaiból. Már rég itt lenne az ideje, hogy biztosítsuk a jó életet mindenki számára, amennyire az a bolygónk adta kereteken belül működhet. A rugalmasság elve inspirációs forrás lehet ennek az új szocio-ökológiai szabályozásnak a megalkotásához.

6. Jó életet mindenkinek

6.1 Felszabadult idő

A társadalom ökológiai szemléletének kulcsfontosságú szempontja a produktivizmussal szemben megfogalmazott bírálat. Lehetetlen tartani a növekvő termelés és fogyasztás tempóját; a kiégés és a túlfogyasztás azt mutatja, hogy a „több” már nem egyenlő a „jobbal”. Nincs értelme annak, hogy keményebb bérmunkával és fizetett foglalkoztatással még többet termeljünk. Az automatizálás miatt kevesebb emberrel többet állítunk elő, ezzel növelve a strukturális munkanélküliséget. Ennek azonban nem kellene így lennie. Pozitívan is szemlélhetjük mindezt, és mondhatjuk azt, hogy nem kell mindenkinek teljes munkaidőben fizetésért dolgozni. Olyan sok értelmes és érdekes teendőt találhatunk – a közösségben, a családban, gondoskodás egymásról, vagy a környék és a világ közös formálása. Ezért ragaszkodhatunk ahhoz, hogy radikálisan csökkenjen a bérmunkára, illetve fizetett foglalkoztatásra fordított idő.

Mivel rendszerhibákkal van dolgunk, megoldást csak a fennálló rendszer alapvető változása (átalakítása) eredményezhet. Ez többek között azt jelenti, hogy másként tekintünk a munkára, túllátunk a fizetett foglalkoztatás dominanciáján. A „feladat” nem egyenlő a „munkával”, csakúgy, mint a „munkához/bérhez való jog” sem azonos a „jövedelemhez való joggal”.

Ezek a kérdések egyre lényegesebbé válnak, mivel a biztos 40/40-es gyári munkát (heti 40 óra 40 éven át) felváltja egy olyan munkaerőpiac, amelyet rugalmasság, egynapos szerződések és nullaórás megállapodások jellemeznek, egyedi feladatok digitális platformokon, amelyek mind ingatagabb, bizonytalanabb munkaformákhoz vezetnek, és ilyen megélhetést eredményeznek. Ugyanakkor a digitalizálás és robotizálás a jelenlegi munkahelyeket a társadalom szinte minden területén helyettesíti. Ez azzal jár, hogy az egyik fontos előremutató javaslatot – a rövidebb munkahetet és a fizetett munka megosztását (amit a későbbiekben fogunk tárgyalni) – ki kell terjeszteni olyan kérdésekre, mint a tisztességes munka és a tisztességes élet biztonsága függetlenül attól, hogy éppen aktív-e valaki a munkaerőpiacon.

Az átalakuláshoz igazán hozzájáruló válasz kidolgozása érdekében André Gorz háromféle munkát különböztet meg. Először is, amiről általában beszélünk: fizetett foglalkoztatás vagy bérmunka. A megélhetésünket biztosítanunk kell, ezért gazdasági okokból dolgozni szükséges. Biztos, hogy az ilyen munka kiteljesíthet és értelmes lehet. Másodszor ismerünk házimunkát és önfoglalkoztatást. Ide tartozik az ápolási munka, ami lehetővé teszi, hogy saját életünket éljük, például ételkészítés, gyermeknevelés, a betegek és idősek gondozása és így tovább. Az ilyen munkát többnyire még mindig nők végzik, és ennek nagy részéért nem jár fizetség. A munka harmadik formája az önálló tevékenység. Szabadon végezzük, magáért a munkáért. Ezek olyan tevékenységek, amelyek gazdagítanak, értelmesek és boldogsággal töltenek el: zenélés, önkéntesség, egy tárgy saját kezű előállítása vagy megjavítása stb. Ezek a tevékenységek is „munkának” minősülnek. Erőfeszítés és speciális tudás, valamint elegendő idő szükséges hozzájuk. Ugyanaz a tevékenység lehet stresszes, nyomasztó, vagy örömteli, attól függően, hogy időhiány miatt feszült az ember, vagy szabadidejében, másokkal együttműködve és feladatokat önkéntesen megosztva tényekedhet.

E háromféle munka rávilágít arra, hogy az ökológusok szemszögéből a munka megosztása nemcsak az automatizálás miatt elveszett munkahelyek ellensúlyozásához szükséges.

E háromféle munka rávilágít arra, hogy az ökológusok szemszögéből a munka megosztása nemcsak az automatizálás miatt elveszett munkahelyek ellensúlyozásához szükséges. Ha radikálisan úgy döntünk, hogy kevesebb óráért kapunk fizetést és önálló tevékenységeket alakítunk ki, értelmet nyer a bérmunka óraszámcsökkenése, mintha a technológia fejlődésének lenne köszönhető. Ebben a tekintetben a munkaidő fokozatos csökkentése előfeltétele is lehet egyrészt a bérmunka újraelosztásának azok között, akik szeretnének dolgozni, és a magánszférában nem fizetett munka igazságosabb újraelosztásának, hogy a nők több autonóm időre tehessenek szert. Csak ekkor tudjuk megfékezni a társadalmi megosztottság növekedését a vagyon, jövedelem vonatkozásában, illetve a jó munkahellyel rendelkező emberek csökkenő aránya, valamint a bizonytalan és ideiglenes munkahelyeken dolgozó emberek növekvő száma tekintetében.

Ez a jövőkép összhangban áll a háromszöggel: az önálló tevékenységek természetesen a csúcson vannak. E tekintetben a legfontosabb fogalom a *felszabadult idő*. Ennek megértéséhez meg kell vizsgálnunk jelenkori társadalmunkat. A családokra, valamint a biztos állással és tisztességes jövedelemmel rendelkezőkre hathetes ritmus jellemző. Az év végi ünnepek után például újult erővel térünk vissza dolgozni, hogy kora tavasszal ismét pihenjünk síelés vagy túrázás keretében. Aztán a munkahelyen (vagy iskolában) töltött további hat hét után már várjuk a húsvéti szünetet. Ezt követően még hat hetet töltünk el a május végi szünet előtt, majd jön a nyári szünet. Az év második fele is hasonlóan alakul. Az úgynevezett „munkás" mókuskereket ellensúlyozza és ismétli az úgynevezett szabadidőnk. Képzeljünk csak el egy beszélgetést a munkatársakkal, melyből kiderül, hogy nem ismerjük a legújabb éttermet, soha nem járunk várost nézni stb. Ebben a világnézetben, amely jelentős értéket tulajdonít a szabadidő eltöltésének, az ilyen ember csak vesztes lehet...

6.2 Robotok határozzák meg az értékünket

A robotizálás miatt megszűnő munkahelyekkel párosult strukturális munkanélküliségnek köszönhetően a munkamegosztás önmagában nem elegendő ahhoz, hogy mindenki tisztességes jövedelemre tehessen szert. Az automatizálás szétválasztja a társadalmilag generált vagyont és azt, amit az emberek bérmunkából kereshetnek (valamint a kormányokhoz befolyó jövedelemadó-bevételeket). Ez az egyik oka a járadékgazdaság magán szellemi tulajdonjogokon és egyéb koncentrált bérleti díjakon (pl. ingatlan) alapuló felemelkedésének. Képzeljünk el egy olyan országot, ahol a gyárak csak robotokkal működnek: sok vagyon termelődhet, miközben egyetlen munkavállaló sem kap bért. Természetesen ez a szélsőséges helyzet soha nem fog bekövetkezni, azonban világossá teszi a kihívást.

A megoldás tehát, ami „a XIX. század biztonsági csomagjának" alapjául szolgálhat, a munkamegosztás és az általános alapjövedelem ötvözete. Ha a gazdaság már nem tud mindenki számára tisztességes munkát garantálni, akkor a kihívás abban rejlik, hogy a tőkés gazdaságon kívüli munkavégzést ösztönözzük, amelyben mindenki részt vesz. Az automatizálás miatt a bérmunka már nem lehet minden ember életének legfontosabb része – mintha ez olyan kívánatos lenne (persze a fizetett munka fontos marad, kiteljesedést kell nyújtania és önállóságot biztosítania a dolgozók számára munkájuk során). Ezért fontos, hogy támogassuk az önálló tevékenységek kialakítását.

A megoldás tehát, ami „a XIX. század biztonsági csomagjának" alapjául szolgálhat, a munkamegosztás és az általános alapjövedelem ötvözete.

Ez az identitás másfajta összeállításához vezethet, amely kevésbé épül a bérmunkára és a fogyasztásra. Az emberek ezután egy olyan társadalom részét képezik, amely a mainál jobban alapul önálló tevékenységükön, mint fogyasztáson vagy munkához kapcsolódó tevékenységeken. Olyan helyekről és kezdeményezésekről beszélünk, ahol az emberek kifejlesztik azt a képességet, hogy felelősséget vállaljanak saját életükért, valamint globális és helyi környezetünkért. A több idő több kreativitást és innovatív ötletet jelent, s ez megteremti az emancipáció új változatát, amit harmadrendű emancipációnak nevezünk. Azokról a polgárokról szól, akik olyan időben nőttek fel, amikor nem nyomasztották őket a család, a falu vagy a plébánia kapcsolatai. Értékelik *szabadságukat*, de érzik és megértik, hogy nem vár rájuk fényes jövő az újfajta *bizonyosságot* célzó közös fellépés nélkül. Ráébrednek, hogy a fogyasztói társadalom nem fogja biztosítani ezt a jövőt, s közben a kormányzatokba és az Európai Unióba vetett hit csekély.

Új cél lehet az életünk gazdagítása olyan tevékenységekkel, amelyek nem feltétlenül illeszkednek a nyereség és növekedés kapitalista modelljébe; továbbá a környezetünk megőrzése ahelyett, hogy egyre több dologgal tömnénk tele azt. Ezt az új kulturális álmok kialakulásának is nevezhetjük. A XX. században az autó jelentette számomra a szabadságot. A XXI. században talán a kerékpár lesz a szabadság jelképe – a bringás konyhával együtt, ahol a közeli zöldségeskert terményeiből főzött finom levest fogyasztunk, és megtanuljuk megszerelni a bicajt. Túlzásnak tűnhet, de az autómegosztás is annak látszott tíz évvel ezelőtt.

Természetesen a fizetett munka továbbra is fontos része marad a legtöbb ember életének. Az értékes munkahelyek

a jövedelem mellett elégedettséggel töltik el, és értelmes társadalmi kapcsolatokkal ajándékozzák meg az embert. Röviden: meg kell teremteni a megfelelő egyensúlyt a három munkaforma között. A jelenlegi helyzetben az önálló tevékenységek területén még mindig van elmaradás. Komoly társadalmi-gazdasági haszonnal járhatnak, különösen az áruk megosztására irányuló kezdeményezések esetében.

6.3 Munkavégzés másként egy jobb világért

A magasabb jövedelemmel rendelkező emberek ökológiai lábnyoma általában nagyobb. Képzelje csak el: egy stresszes munkanap után a bevásárlóközpontban nincs már energiája tudatos döntésekhez. Ezért készételt vásárol, amely bizonytalan eredetű összetevőkből áll. És tudja mit? Nem ön az egyetlen. Egyrészről rengeteg hirdetés reklámoz remek konyhákat, másrészről viszont a boltok polcain egyre nő a mikrohullámú sütővel készíthető ételválaszték. Ugyanez a dilemma a közlekedésre is érvényes: kerékpárra szeretnénk ülni, de ha az autó a bejárat előtt áll, az egyszerű megoldás csábító. És bár expresszvonat jár a Brüsszel-Barcelona útvonalon, a repülés népszerűbb. Mindaddig, amíg egyfajta munka, a fizetett foglalkoztatás uralja életünket, a gondozás, a közösség és a környezet érdekében végzett ökológiailag érzékeny munka, valamint a környezettudatos fogyasztás továbbra is másodlagos marad. A fogyasztói magatartásnak köszönhetően ez a társadalom széttöredezéséhez és megnövekedett ökológiai lábnyomhoz vezet.

Az, hogy hány órát dolgozunk, egyértelműen befolyásolja környezeti hatásunkat. A harminc OECD-országban elvégzett elemzés bemutatja a hosszabb munkanapok és az erősebb környezeti hatás közötti kapcsolatot. Azokban az országokban, ahol az emberek nagyobb óraszámban dolgoznak, magasabbak a kibocsátási és szennyezettségi szintek. Ha a bérmunka éves óraszáma tíz százalékkal (heti fél nappal) csökken, a CO2-lábnyom 15 százalékkal csökken. Másrészt ha több órát dolgozunk a bérért, akkor több terméket és szolgáltatást is állítunk elő. Ezeket reklámozni, értékesíteni és fogyasztani kell, ami gyorsabbá teszi a gazdasági motort, ami nagyobb energiafogyasztást és nyersanyag-felhasználást eredményez, továbbá több hulladékot és üvegházhatású gázt. [26]

A megoldás az, hogy túl kell lépni a fogyasztói magatartáson azzal, hogy új átváltási arányt vezetünk be az idő és a pénz között. A „pénz nem boldogít” mondás tudományosan megalapozott. Bizonyos jövedelemszinttől kezdve az életminőség már nem emelkedik. Az olyan országok, mint Costa Rica és Uruguay, magas életminőséget érnek el számos nyugat-európai országénál sokkal alacsonyabb átlagjövedelemmel (és a magas életminőséggel együtt járó környezetkárosodással). A energia- és erőforrás-hatékonyság javítása mellett csökkentenünk kell a bérmunka óraszámát úgy, hogy a termelékenység-növekedést bérleti díjak és pénz helyett időre váltjuk át. A jóléti kapitalizmus idején a termelékenység növekedése magasabb nyereséget és magasabb béreket eredményezett. A neoliberalizmus során a termelékenység növekedése főként a legmagasabb keresettel rendelkezők fizetését és a jómódúak bérleti díjait növelte. Az eredmény nagymértékű egyenlőtlenség volt.

Ebből a szempontból a 30 órás (fizetett) munkahét új normája mellett tesszük le voksunkat, amelyet az olyan feminista mozgalmak támogatnak, mint a Femma. Induljunk ki a mai átlagos női munkahétből: a hölgyek inkább részmunkaidőben dolgoznak, hogy munkájukat össze tudják egyeztetni különböző gondozási feladataikkal. A Femma azt hangsúlyozza, hogy csak egy rövidebb fizetett munkahét teszi lehetővé életünk szerepeinek jobb egyeztetését: fizetett munka, önkénteskedés, a családon belüli és kívüli gondozás és önfejlesztés. Az új norma lehetővé teszi a fizetett munka oly módon történő újrafelosztását, hogy minél több ember dolgozhasson bérért vagy önálló vállalkozóként, és senki ne legyen túlhajszolt.

Javaslatunk szerint a munkaidő radikális csökkentése nem jelentené ugyanannak a havi bérnek a megtartását. Ez azonban nem érinti az alacsony és szerény jövedelmű embereket. Újraelosztási rendszereknek kell biztosítaniuk a társadalmi egyenlőtlenségek mérséklését, és hogy mindenkinek méltó jövedelme legyen a jó élethez. Az új biztonsági csomag részeként fontos építőelem az általános alapjövedelem.

6.4 Biztonság: több, mint alapjövedelem

Támogatói közül sokan minden társadalmi problémára gyógyírnek tekintik az általános alapjövedelmet. Ellenzői gyakran – fő ellenérvként – megfizethetőségét vitatják. Mindkét csoport téved: az alapjövedelem nem a jelenlegi XX. századi jóléti állam fellendítését célzó javaslat, hanem a XXI. századi társadalmi szerződés része, amely még kidolgozásra szorul. Az általános alapjövedelem három elemében tér el a ma ismert munkahelyi szociális segélytől (például a létminimumtól). Szigorúan egyéni, elkülönül más jövedelemtől, és feltétel nélküli (mentesít bennünket attól, hogy a munkaerőpiac rendelkezésére kelljen állnunk). Philippe Van Parijs számára az alapjövedelem melletti fő érv nem a szolidaritás, hanem az igazságosság: a méltányos elosztása annak a vagyonnak, amelyet társadalmunk nemzedékeken keresztül épített fel.

Az általános alapjövedelem megerősíti a szabadságot és a biztonságot is. Növeli a személyes autonómiát, hogy szabadon megválaszthassuk, milyen tevékenységet kívánunk végezni. A bizonytalan vagy alacsony jövedelmű emberek esetén az általános alapjövedelem biztonságosabb érzetet nyújt a bizonytalan időkben. Emellett a védelmet és a társadalmi innovációt újfajta szociális oltalommá egyesíti, továbbá megválaszolja Polányi munkaerőpiacra vonatkozó kritikáját: nem pusztán arról van szó, hogy az emberek megélhetése teljes mértékben a munkaerőpiactól függ. Az általános alapjövedelem képessé teszi az embereket

a tárgyalásra a munkaerőpiacon. Ezenkívül új start-up tevékenységeket tesz lehetővé anélkül, hogy túl sok pénzt vonna ki belőlük. Végül, de nem utolsó sorban az általános alapjövedelem elválasztja a jövedelmet a munkától. Ez fontos, ha figyelembe vesszük, hogy az automatizálás sok munkahely feleslegessé tételével fenyeget.

A társadalombiztosítás teljes mértékű helyettesítése (magas összegű) általános alapjövedelemmel, ahogy azt a neoliberálisok javasolják, rossz ötlet: a több évtizedes társadalmi küzdelem eredményeként kialakult társadalmi erőviszonyok feladásához vezetne. Megfogalmazhatunk kritikákat a szakszervezetekkel szemben, de azok a munkavállalók szociális jogainak garanciájaként lépnek fel.

Az alapjövedelem álmodozásra csábít... Képzeljük el, hogy minden hónapban 2000 eurót kapunk a bankszámlánkra. 2016 júniusában a svájciak népszavazást tartottak erről: a szavazatok egyötöde támogatta a javaslatot. Ilyen magas összeg a valóságban megfizethetetlen. Két fontos kérdés merül fel. Először is, ilyen magas összeg szükséges ahhoz, hogy mindenkinek jó életet lehessen biztosítani? Másodszor, kapcsolódik-e egy egyszerű pénzösszeg az emberek képességeinek fejlesztéséhez? A válasz azzal kapcsolatos, hogy milyen támogatási formákat nyújtunk a polgárok életében. Vegyünk két példát.
Először is tételezzük fel, hogy holnaptól havi 1000 eurós általános alapjövedelmet vezetünk be. A kormány azt állítja, hogy emiatt bizonyos ágazatokba, például oktatásba kevesebbet tud befektetni. Ez az érv ugyan elfogadhatónak tűnik, de ha Nagy-Britanniát nézzük, azt is látjuk, hogy hová vezethet a neoliberális politika akár általános alapjövedelem nélkül is. Az idő tájt, amikor az ifjú David Cameron egyetemre járt, a felsőoktatásba még ingyen lehetett bejutni. 1998-ban beiratkozási díjat vezettek be, aminek összegét fokozatosan több mint 9000 fontra emelték. Ki járt a legjobban? Az a diák, akinek nem kellett regisztrációs díjat fizetnie, vagy az hallgató, akinek teljes általános alapjövedelmét a tanulmányaira kell költenie, miközben a kormány az élet minden területét megdrágítja? Röviden összegezve: amikor az általános alapjövedelmet úgy vezetik be, hogy a közszolgáltatásokat közben szűkítik, és alapszolgáltatások egyre költségesebbé válnak, többet lehet veszíteni, mint nyerni. A valóságban az általános alapjövedelem azt fogja szolgálni, hogy az ember évekig fizesse vissza a diákhitelét. Ezt persze a bankok nagyszerűnek fogják találni. Éppen ezért nagyon óvatosnak kell lennünk az általános alapjövedelemre vonatkozó neoliberális javaslatokkal, hisz azok csak nagyobb egyenlőtlenséget és széttagoltságot eredményeznek.

Milyen összegű legyen a havi alapjövedelem? A történelemből azt tanulhattuk meg, hogy valamely szociális vagy fiskális intézkedés legnehezebb lépése az elv bevezetése. Ha ez megtörtént, akkor lehet az összeget fokozatosan emelni. Vagyis inkább legyen az látszólag alacsonyabb összeg – összességében véve mégis hatalmas kiadásról van szó, mivel minden felnőtt jogosult belőle valamennyire. Hogy egyértelmű legyen a javaslatunk: egy Belgiumhoz hasonló ország esetében havi 500 euró összegű általános alapjövedelem a társadalombiztosítás (kiegészítő táppénz és munkanélküli ellátás stb.) fenntartása mellett. Ezt kiterjesztjük a jövőbe tekintő biztonsági csomaggá két további építőkockával együtt. Ezek azért szükségesek, mert maga a pénzösszeg alig árul el valamit a létfontosságú emancipációs lehetőségekről, amilyen az oktatás vagy az egészségügy.

Tudásalapú társadalmunkban az oktatás az emancipáció motorja vagy akadálya. Havi 500 eurós általános alapjövedelemmel a felsőoktatásban tanuló diákok Belgiumban kifizethetik a regisztrációs díjat és a kurzusokat. Ha viszont a bevezetés az oktatás elüzletiesedésével jár együtt, az általános alapjövedelem nem sok mindenre jogosít fel. Ráadásul az oktatás jóval több, mint az egyetem. A kutatások a megfelelő gyermekgondozás döntő fontosságát hangsúlyozzák, különösen a hátrányos helyzetű csoportok gyermekei esetében. Az a társadalom, amely a tagjai számára a legnagyobb esélyt kívánja garantálni az önfejlesztésre, felajánlja az emancipációs és ingyenes oktatás biztosítását, illetve a gyermekgondozást.

A garancia mellé az utolsó kiegészítés a megfizethető hozzáférés a minőségi egészségügyhöz – az alapellátás ingyenessége mellett. E rendelkezés nélkül a bizonytalanság nagyon is létező formája tér vissza: annak a társadalomnak a képe, amely nem törődik az egyénnel, amikor az megbetegszik. Nem felesleges fényűzés ez olyan időkben, amikor a megszorítások bűvkörében élő kormányok kifejezetten a szociális biztonságot veszi célba.

Miért éppen havi 500 euró egy olyan ország esetében, mint Belgium? Ez körülbelül az alacsony-átlagos jövedelem egynegyedét teszi ki. Ez az összeg pótolja a 30 órás munkahétre való átállásból eredő bérkiesést, és a legalacsonyabb jövedelmeket biztosan megemeli. Franciaországban készített tanulmányok azt mutatták, hogy hasonló mértékű általános alapjövedelem egyértelműen javítaná a legalacsonyabb keresetekből élők helyzetét az országban, nem járna további költségekkel, sőt a legfontosabb szociális szolgáltatások is megmaradnának.

Ez utóbbi rendkívül fontos szempont. A szegénységben élőkön nem lehet csak pénzzel segíteni. Ha jelentősen megemeljük a mostani létminimumot, de csökkentjük a szociális védelmet, sokan rosszabbul járnak. Ez azért van így, mert továbbra is szükség van pszichológiai támogatásra, a szenvedélybetegségekkel járó problémák kezelésére, adósságközvetítésre, álláskeresési képzésre, kulturális részvételre és sok minden másra.

Az általános alapjövedelem állhatna akár egy nemzeti és egy európai elemből is. Ez illeszkedik egy olyan jövőorientált társadalombiztosítási rendszer kialakításához is, amely meghaladja a nemzetállami szintet. Az első elem lehetne az európai osztalék. Ez az Európai Unió minden

lakosának havi 200 eurós jövedelmet biztosítana. Az összeg az egyes országokban a vásárlóerőnek megfelelően alakulhatna – Belgiumban például havi 250, míg Romániában havi 150 euró lehetne. Erre az osztalékra léteznek jogos indokok. Az első az euroövezettel kapcsolatos. A közgazdászok kezdetektől fogva azt állítják, hogy a monetáris unió fiskális szolidaritás nélkül ingatag. Az osztalék a szegényebb európai peremterületek lakosainak is növeli az életesélyeit. Mérsékli a gazdagabb területekre vándorlás gazdasági okait. Végül pedig az Európai Unió jelenleg nem rendelkezik megfelelő legitimációval a népességével szemben. Amennyiben az EU egy gondoskodó Európát kíván támogatni, szükség van szociálpolitikára. A nemzeti társadalombiztosítási rendszereket ez az európai osztalék támogatná. Amennyiben egy ország 800 eurót fizet létminimumként, akkor a 200 eurós általános alapjövedelmet Európa finanszírozhatná (nem a létminimumon felül).

A második elem – jelen esetben 250 eurós összeg – finanszírozása nemzeti szinten történik. Ez még mindig tekintélyes summa, ugyanakkor kezelhető, mivel a meglévő szociális juttatások részét képezné, amit a magasabb jövedelmekből lehet társfinanszírozni (megváltoztatva az adórendszert).

6.5 Robotok munkahelyek helyett?

A robotizálásról olvashatunk utópikus üzeneteket és a végítéletről szóló előrejelzéseket is. Például a robotok a munkahelyek felét átvehetik. Ez a kilátás erős érv a rövidebb munkahét és az általános alapjövedelem mellett. Ha robotok veszik át a munkát, akkor is termelünk vagyont, csak már nem oszthatjuk el újra fizetett munkán keresztül. A munkahelyek eltűnésével célszerű a megmaradó állásokat a lehető legtöbb ember között elosztani.

De valóra válhat-e ez a szélsőséges forgatókönyv? Az automatizálás hullámai kétségtelenül tettek tönkre munkahelyeket a múltban – elég az autóiparra gondolni. Ugyanakkor a termelő társadalomtól a szolgáltatásalapú társadalom felé vezető úton számos új munkahely is létrejött. A legtöbb ipari országban viszonylag kevesen keresik kenyerüket autógyártásból, de többségük azért tud gépkocsit venni. Ez a példa viszont azt mutatja, hogy az automatizálás képes zavart okozni a munkaerőpiacon bizonyos állástípusok elérhetőségének csökkentésével. Az 1970-es évek óta meredeken esik az alacsonyan képzettek számára nyitva álló tisztességes munkahelyek száma. Nem meglepő, hogy sokan közülük a globalizáció vesztesének tartják magukat, és úgy látják, hogy a hagyományos politikai pártok őket már nem képviselik. A fenti példánál maradva a gépkocsimegosztás gyorsan bővül, ami változásokat és lehetőségeket hoz magával. Mi történik akkor, ha például egyre többen nem vesznek autót, és az így megtakarított pénzt a helyi gazdaságba fektetik, mondjuk karbantartják a kertjüket vagy kifestetik a házukat? Ez az apró példa is azt mutatja, hogy egy jobban együttműködő gazdaság kialakulása nem szükségszerűen csak a képzettebbeknek előnyös, különösen ha az adóteher a munkáról áttolódik a tőkére és a környezetvédelmi adókra.

Az azonban biztos, hogy a digitalizálással és a robotok terjedésével munkahelyek fognak eltűnni. Ugyanakkor sokat kell dolgozni, hogy társadalmunkat jövőbiztossá tegyük. Képesek lennének a robotok a házakat energiahatékonnyá tenni a tető és a homlokzatok szigetelésével? Fel tudnak-e szerelni napelemeket a tetőinkre? Ugyanez érvényes a magunk elé célként kitűzött körkörös gazdaságban a szétszerelési vagy felújítási tevékenységekre. Aztán kimenne-e bárki is a helyi termelői piacra, hogy elcsevegjen egy robottal? Az emberi érintkezés is tagadhatatlanul fontos tényező az üzleti tevékenységekben.

Tehát nem érdemes a robotizálás lehetséges hatásait vizsgálni, inkább fordítsuk meg a dolgokat. A szocioökológiai társadalomra való áttérés számos lehetőséget kínál új munkahelyek létrehozására az alacsonyabban és a szakmailag képzett emberek számára. Ugyanakkor jóval több figyelmet igényel a munkahelyek minősége, valamint a tisztességes munka fenntartása. Ez pedig elvezet bennünket a biztonsági csomag következő fontos részéhez, ami már a XX. században is megvolt, és a jövőben is meg kell maradnia.

6.6 Bizonytalan munkahelyek: rugalmasság és digitalizálás

A háborút követően a gazdasági növekedés és szigorú szabályozás időszakában a nyugati társadalmaknak sikerült a munkavállalók többsége számára stabil, teljes munkaidős állást biztosítani ugyanazon munkáltatónál, kiszámítható munkaidőben, bérért és juttatásokért. Ez az 1970-es évek óta gyökeresen megváltozott. Maguk a dolgozók is alig várják, hogy új, izgalmas munkahelyre kerüljenek, még ha biztos állást is kell otthagyniuk. Ezzel egyidejűleg a kormányok – változó mértékben ugyan, de – lazítottak a munkaerő-piac szabályozásán, jóval nagyobb rugalmasságot engedve a munkáltatóknak. Ugyanakkor a globalizáció szintén fokozta a nemzetközi termelési láncokkal folytatott versenyt; az új informatikai és kommunikációs technológiákkal a vállalatok minden korábbinál egyszerűbben költöztethetik át gyártósoraikat az egyik országból a másikba, és több tevékenységet szervezhetnek ki a világ bármely részére.

Miközben bizonyos típusú dolgozók számára ez új lehetőségeket teremtett, Európában egyre többen dolgoznak bizonytalan munkahelyeken, hasonlóan a világ többi részén már régóta fennálló helyzethez. Európában ma már egyre többeknek van ideiglenes állásuk, nullaórás szerződésük vagy rosszul fizetett munkájuk. Sajnálatos módon Európában növekszik a szegény munkavállalók (olyan emberek, akik egy állásból nem tudnak tisztességesen megélni) száma is.
Ebben az összefüggésben az automatizálás nem csak új lehetőségeket teremt, hanem azzal is fenyeget, hogy még

sokkal több ingatag és bizonytalan munkahely jön létre. Mint azt a szakszervezetek egy éles szemű megfigyelője megjegyzi: *„A bizonytalan munka túl sokak számára vált életformává. A munkaközvetítői szerződésekkel való visszaélés tulajdonképpen üzleti modell lett, ami a részvényesek nyereségét gyarapítja, miközben a haknigazdaság és a platformgazdaság új technológiát alkalmaz a dolgozóikért felelősséget nem vállaló és számukra jogokat nem biztosító munkáltatók ősrégi problémájára.”*

Az új technológiák megváltoztatják a munka szervezésének és szabályozásának módját – mégpedig gyökeresen. A digitális munkások új, bővülő osztályát egyre kevésbé alkalmazza valamely vállalat teljes munkaidős és biztos pozíciókban. Gyarapszik azon cégek száma, amelyek nem keresnek dolgozókat, csupán *kattintgatókat*, ami azt jelenti, hogy a dolgozók az interneten az egész világban versenyeznek egymással a (szerény) megbízásokért. Ez csökkenti a szabályozások hatókörét a munkaidő, a minimálbér, a táppénz, a nyugdíj stb. tekintetében. Ez a középosztályt pusztító egyik hatás.

Azzal a ténnyel is összefügg ez, hogy a digitalizálásnak és automatizálásnak köszönhetően globális, monopolhelyzetre törekvő vállalatok megjelenését tapasztaljuk, melyek viszonylag kisszámú munkavállalóval érnek el óriási forgalmat. Egyesek (Uber, Airbnb) szándékosan figyelmen kívül hagyják a nemzeti szabályokat, és minden eszközt megragadnak az adófizetés elkerülésére, aláásva ezzel a nemzeti társadalombiztosítási rendszerek pénzügyi alapjait. Ez a fejlemény pedig egyre nagyobb bizalmatlanságot kelt a lakosság körében saját kormánya iránt.

Visszaérkeztünk a tanulmány elején bemutatott példához, a Deliveroo-dolgozókhoz – avagy ők lennének az új digitális rabszolgák? Évről-évre egyre több fogyasztó használja az Uber, a Clickworker, a Taskrabbit és társaik digitális platformjait, miközben az azokból megélni kívánók száma is gyorsan emelkedik. Ám vessük csak össze az Uber-sofőrt egy szabályosan működő cég munkavállalójaként dolgozó taxisofőrrel: az Uber-sofőrnek saját gépkocsiját kell használnia, maga fizeti a biztosítását, nincs garancia arra, hogy kap munkát, nem ismeri a „munkatársait” és a lehetséges ügyfelekről sincs semmiféle ismerete. Ő képezi az átmenetet a szolidáris munkaerő és a magányos digitális dolgozó között.

Számos ágazatban a munkákat lebontják (vagy lebonthatnák) kisebb feladatokra, és elvégzésükkel a legkisebb árat ajánlót bízzák meg, akit ekkor már kevés joggal, és még kevesebb biztonsággal vagy stabilitással rendelkező önálló vállalkozónak tekintenek.

Ez pedig visszavisz bennünket értekezésünk központi eleméhez, ahhoz, ahogy Polányi tekint *nagy átalakulásokra*. A bomlasztó jellegű technológiák nem csupán termelésünk módját változtatják meg, hanem gyökeres változásokat is hoznak a munkaerőpiacon, a munka elérhetőségében és szervezésében, *megkérdőjelezik a nemzeti jóléti államokban működő rendszert, mivel a társadalombiztosítási rendszert stabil és helybeli munkahelyeken való teljes foglalkoztatásra alapozták.*

A társadalmi-ökológiai átalakulás és az ipari forradalom fogalmai lehetővé teszik, hogy megragadjuk azokat a gyökeres társadalmi kihívásokat, melyek felé haladunk.

A társadalmi-ökológiai átalakulás és az ipari forradalom fogalmai lehetővé teszik, hogy megragadjuk azokat a gyökeres társadalmi kihívásokat, melyek felé haladunk. Gazdaságunkat, munkaerőpiacunkat és jóléti államunkat a változó és dinamikus világgazdasághoz kell majd igazítanunk.

Az ipari forradalom lehetővé teszi a piaci erők számára – amelyek új technológiákat, de az új termelési módokhoz kapcsolódó hatalmi viszonyokat is alkalmaznak –, hogy mentesüljenek az érvényben lévő szabályok alól, és szétszakítsák az alapvető társadalmi kötelékeket. Az első bomlasztó mozdulat mindig kivált egy másodikat is: megjelennek azok az emberek és szervezetek, melyek meg kívánják óvni a társadalom szövetét, ellensúlyt képeznek a piaci erőkkel szemben és új módokat tárnak fel a szabályozásukra. A feladat most sem más, mint egy érvényesülni képes demokratikus válasz megfogalmazása. Ehhez a biztonság új formáit szükséges megteremtenünk a demokratikus szabályozás új, hatékony módozatait kidolgozva, azzal a céllal, hogy az új ipari gazdaságot ismét beágyazzuk a demokratikus társadalomba.

Hogyan fogalmazhatunk meg demokratikus választ ezekre a kihívásokra? A szabályozás milyen új formáiba ágyazódhat be az új gazdaság? Az egyértelmű, hogy az Európai Unió képviseli azt a léptéket, amelyen az új szabályozás nagy részét ki kell alakítani, párbeszédet folytatva a nemzeti kormányokkal. Új szakpolitikákra és szabályozásokra van szükség a munkaerőpiacon, a fiskális politikában, valamint az innovatív szociális biztonság terén. Ez a gondozói munka fontosságával és az önálló munka új formáival is összekapcsolódik (avagy más szavakkal: az elüzletiesedés és a fogyasztói szemlélet visszaszorításával). Már kidolgoztunk néhány építőkövet: a rövidebb munkahetet, az általános alapjövedelmet, minőségi oktatást minden polgár számára és megfizethető egészségügyet. Most pedig biztosítanunk kellene a hakni- és platformgazdaságban, valamint más, már végletekig menő dereguláción átesett ágazatokban dolgozók védelmét és jólétét.

Egy rendkívül gyors változásokkal terhelt kezdeti időszakot követően az Uber szolgáltatásait csak 2010-ben

kínálta először. A kutatók, szakszervezetek és progresszív politikusok elemzik a hatásait, és kidolgozzák a megfelelő szakpolitikai válasz elemeit. A kihívás e tekintetben nem a technológiai fejlemények leküzdése, hanem azok kézben tartása, továbbá egy tisztességes munkahelyeket kínáló, fenntartható társadalom érdekében végzett munka. Hogyan néz ki az a szabályozási keret, amely képes alapvető szociális jogokat garantálni a platformdolgozók számára? A közelmúltban megjelent cikkben a kutatók felsorolták a platformdolgozók által tapasztalt fő kihívásokat, úgymint „… az alacsony fizetések, a munkahiány, valamint a legalacsonyabb fizetségért folytatott verseny az alacsony képzettséget igénylő, virtuális munkák esetében." Hogyan harcolhatnak a dolgozók a jogaikért, amikor a munkaadók (vagyis a digitális platformok) egyszerűen úgy is dönthetnek, hogy a következő héten nem kínálnak több feladatot vagy munkaórát nekik?

2016 decemberében összejött egy európai és észak-amerikai szakszervezetekből, munkásszövetségekből és más munkásszervezetekből álló hálózat, és felhívást adott ki a munkások, munkásszervezetek, valamint a platformok ügyfelei, üzemeltetői és szabályozói transznacionális együttműködése érdekében, hogy biztosítsák a méltányos munkafeltételeket és a dolgozók részvételét a digitális munkavégzési platformok egyre bővülő világának irányításában. A platformalapú munkavégzésről szóló, úgynevezett „Frankfurti Nyilatkozatban" kijelentették, hogy a *„Vállalkozások, dolgozók és döntéshozók közös érdeke annak biztosítása, hogy a digitalizáció előnyei széles körben és méltányosan elérhetővé váljanak – és a dolgozók részvétele a munka irányításában már a történelem folyamán bevált mechanizmus ilyen téren."* Fél évvel később kutatók közzétették a „Nyilatkozat a haknigazdaság megreformálásáról" című dokumentumot. A szerzők helyesen leszögezték, hogy a platformgazdaságról szóló vita szorosan összefügg a minőségi munkahelyek létrehozásának ügyével. Az új platformokkal (alkalmazásokkal) foglalkozó szereplők versenyelőnyének jó része abból ered, hogy nem hajlandók megfelelni a munkaügyi és társadalombiztosítási előírásoknak (pl. alacsony fizetések, nincs minimálbér stb.). [27]

Mivel átmeneti időszakban vagyunk, még nem tudunk létrehozni egy minden kérdésre kiterjedő új szabályozási keretet. Viszont a különböző tanulmányok és nyilatkozatok mind-mind ugyanazon aggasztó problémákra mutatnak rá, amiket kezelni kell. [28] Mi az alábbi hat fontos kérdést látjuk:

1. **A platformok átláthatósága.** Hogyan fogadhatjuk el azt demokráciaként, hogy a magukat „csak egy digitális platform"-ként bemutató vállalatok teljesen titokban dolgoznak? Ha a *digitális munkásokkal kapcsolatos adatokat* megosztanák munkaügyi felügyeletekkel, dolgozókkal és szakszervezetekkel, az lehetővé tenné a munkaügyi törvények betartatását. Továbbá ha az Airbnb-hez hasonló cégek kötelesek lennének átláthatóan működni, a kormányok biztosíthatnák, hogy megfelelő összegű adót fizessenek.

2. A valamiféle **minimálbér-politika** kérdése. Elfogadható, hogy emberek bármilyen összegért elvállaljanak feladatokat egy digitális platformnál? Nem vezet-e ez egy olyan versenyhez, ahol a legalacsonyabb ár a cél, és ahol az emberek egyes feladatokért a világ minden tájáról érkező dolgozókkal versenyeznek, óránként akár egy eurónál is kevesebbért dolgoznak a szociális biztonság bármiféle formája nélkül?

3. **Tisztázni a platformdolgozók foglalkoztatási jogállását,** és a döntéshozókra hagyni a munkavállalói jogokhoz kapcsolódó szabályozási keret meghatározását. A platformdolgozók munkaviszonyban állnak a digitális platformmal? Ha nem, akkor egy harmadik foglalkoztatási formát képeznek (valahol az önálló vállalkozói státusz közelében)? Hogyan ruházhatnánk fel őket lényegesen **nagyobb hatalommal, hogy tárgyalhassanak** a szolgáltatási feltételekről az ügyfelekkel?

4. **Annak biztosítása, hogy a platformalapú munkát végzők számára elérhető legyen a szociális védelem** – tekintet nélkül foglakoztatási jogállásukra. Ennek ki kell terjednie a munkanélküliségi biztosításra, az egészségbiztosításra, a nyugdíjra és a munkával kapcsolatos betegség vagy sérülés esetén járó kártérítésre. Mi történik például akkor, amikor a Deliveroo-nak dolgozó diák súlyos közlekedési balesetet szenved biciklivel, és élete hátralévő részére lerokkan?

5. **Az elérhető munka hiányából fakadó kockázat megosztása.** Mi történik akkor, ha például több hónapnyi intenzív munkát követően az Uber nem kínál további feladatot egyes sofőröknek? Egy lehetséges megoldás, ha az érintett digitális platformokat arra kötelezik, hogy kínáljanak biztosítási opciót is. A munka bizonytalanságának kérdése más ágazatokban tapasztalható fejleményekhez is kapcsolódik, például az úgynevezett nullaórás szerződések (zero hour contract – ZHC) megjelenéséhez, amikor a dolgozóknak van szerződése, és kötelezettsége is a munkába járásra, de csak és kizárólag akkor, ha a munkaadó ad nekik munkát.

6. A dolgozóknak biztosítani kell a lehetőséget, hogy érdekeiket megvédhessék, legyen önszerveződési joguk, megvitathassanak kollektív szerződéseket a platformok üzemeltetőivel és/vagy az ügyfelekkel (lehetőség szerint a szakszervezetekkel együttműködésben).

Ez a felsorolás természetesen nem teljes körű, de már tartalmazza a digitális korszak új társadalmi szerződésének elemeit, amelyek más, szélsőséges dereguláción áteső ágazatokra is érvényesítendők. 2016-ban például Új-Zéland betiltotta a nullaórás szerződéseket, és ezzel egyidejűleg kiterjesztette a fizetett szülői szabadságot,

továbbá keményebb szankciókat vezetett be a minimális foglalkoztatási normákat megsértő munkaadók esetében.[29]

Mindeközben az Európai Unió kidolgozta „A közösségi gazdaságra vonatkozó európai menetrend" programját. 2017 júniusában az Európai Parlament határozatot fogadott el, ami előírta az uniós szabályozási keret kidolgozását a magas szintű fogyasztóvédelem biztosítása érdekében, ugyanakkor kiállt az adóügyi megfelelés és a munkavállalói jogok mellett. A határozat hangsúlyozza a munkavállalói jogok védelmének kiemelt fontosságát az együttműködésen alapuló szolgáltatások terén: *„Az első és legfontosabb a munkavállalók joga az önszerveződéshez, valamint a kollektív tárgyaláshoz és fellépéshez való jog a nemzeti joggal és gyakorlattal összhangban"*. Felhívta a Bizottságot, hogy töltse ki a szabályozási hézagokat a foglalkoztatás és a szociális biztonság terén. Bár a határozat messze nem kötelező érvényű, fontos első lépésnek számít, viszont a szövege még mindig azon az előfeltevésen nyugszik, hogy a fokozott verseny jobb társadalmat eredményez, így pedig figyelmen kívül hagyja azt, hogy az együttműködés ösztönzése sokkal jobb lehetőség. Ez a célja az új *platformalapú szövetkezési* mozgalomnak (pl. a taxisofőröket arra sarkallja, hogy saját digitális platformot hozzanak létre szövetkezeti formába szerveződve).

6.7 Új biztonsági csomag a XXI. századra

A valós biztonság csak a szocioökológiai társadalommá való átalakulás nagyszerű folyamatából eredhet. A robotok nem végzik el ezt a nagy változást számunkra. Ez csak egy sok-sok embert aktívan bevonó, tudatos politikai projekt eredménye lehet. A bizonytalanságban élők egyszerűen elutasíthatják a részvételt. Ezért egy olyan új, strukturális keretet azonosítottunk, mely az embereknek szabadságot és biztonságot ad. A 30 órás munkahét megszabadítja az embereket a túlzott munkaterheléstől. Az általános alapjövedelem válthatná fel az időjóváírás és a gondozási szabadság bonyolult rendszerét, melyek gyakran feltételekhez kötöttek. Ez a rendszer méltányosabb lenne, ráadásul azok is elérhetnék, akik nem aktívak a munkaerőpiacon. Ez pedig mindenki számára autonóm időt teremt, megnyitja a lehetőségeket az önfejlesztésre és a közösségi vezetésű kezdeményezésekre. Ezért teret ad a különféle jövők megteremtéséhez másokkal együttműködve, miközben csökkenti annak mértékét, hogy mennyire kell minden kezdeményezésnek pénzügyileg nyereségesnek lennie.

Az itt bemutatott kilátások jól illeszkednek a forradalmi reformpártiság koncepciójához: különböző, egymást erősítő és felgyorsító rendszerbeli változások.

Az itt bemutatott kilátások jól illeszkednek a forradalmi reformpártiság koncepciójához: különböző, egymást erősítő és felgyorsító rendszerbeli változások. Ha a munkahelyünkön jobban érezzük magunkat, és állásunkat feszültségmentesen összhangba tudjuk hozni családi életünkkel, még mindig marad tér és idő a civil kezdeményezésekben való közös részvételre. Mivel ezek a tevékenységek szórakoztatóak és értelmük is van, mi magunk is kevésbé fogunk függni a termeléstől és fogyasztástól. Ha a megosztáson alapuló kezdeményezések lehetővé teszik számunkra, hogy kevesebb vásárlóerővel többet érjünk el, előtűnik egy olyan lét, ahol jobb az életminőség, gazdagabb társasági életet élünk és kisebb az ökológiai lábnyomunk.

7. Összegzés: Európa – a szabadság és biztonság új tere

A szabadság és biztonság új időszaka vajon csak vágyálom, vagy lebilincselő lehetőség, esetleg megvalósítható utópia, ami a zöld politikának is irányt szabhat? A polgárok szorgosan építik az új korszakot? Nem tökéletesen naiv vagy meggondolatlan számítás-e a polgárokra, azaz önmagunkra hagyatkozni most, amikor a kormányok és nagyvállalatok kudarcot vallottak egy fenntartható jövő megteremtésében?

Hogy őszinték legyünk: nincs más választás. A kimagasló és reményteli társadalmi változások civil elkötelezettségből erednek. A berlini fal sem a diplomaták vagy politikusok közötti hosszas egyeztetések után dőlt le. A jóléti állam azt követően alakult ki, hogy a társadalmi mozgalmak hosszú évtizedeken keresztül aktívak maradtak. Természetesen a politika igenis számít, és szükség volt rá Németország újraegyesítéséhez, valamint a szociális biztonságot az összes polgár számára valósággá tevő törvények és intézmények bevezetéséhez.

Elérkezett az idő a harmadik korszakra. Az elsőben a háború utáni, jövőképpel rendelkező kormányok megtették a modern kapitalista piacgazdaságok történetének legnagyobb lépését a társadalmi egyenlőség felé. A biztonság és szabadság egész hegyét hordták össze. A második

korszakban (ismét három évtized alatt) a kormányok azt ígérték, hogy a piacgazdaság mindenki számára jobb társadalmat eredményez. Ez a neoliberális álom sokak számára rémálommá vált az 1930-as évek óta legnagyobb pénzügyi-gazdasági válsággal és a fokozódó bizonytalansággal. Azóta is egy „eldobó gazdaságot" tartunk fenn újra meg újra hatalmas adósságokat felhalmozva, és mindent a megszokott kerékvágásban folytatva: legyen az kormány, vállalat vagy család. Mindkét korszakot az ökológiai korlátok tagadása jellemezte, amivel eljutottunk az éghajlat teljes felborulásának határáig.

Egyértelmű, hogy ha a progresszív politikai narratívák a népesség körében már nem találnak meghallgatásra, a konzervatívok mindent el fognak követni regresszív történeteik népszerűsítése érdekében. Ez teljesen világos az Európai Unió és több tagállam esetében. Ezért a baloldali progresszív politikusoknak továbbra is beszélniük kell a szabadságról, miközben egyértelműen összekapcsolják azt a biztonsággal is. Az 1930-as évek legfőbb tanulsága – ami a „soha többé fasizmust" gondolatot is ihlette –, hogy valódi szabadság nem épülhet a biztonság hiánya, vagyis a bizonytalanság „futóhomokjára".

Új jövőképre van szükségünk a politikában, amelyben a kormány a polgárok és közösségeik partnerének tekinti magát, és minden polgár aggodalmát komolyan veszi.

Új jövőképre van szükségünk a politikában, amelyben a kormány a polgárok és közösségeik partnerének tekinti magát, és minden polgár aggodalmát komolyan veszi. A XXI. század vegyes gazdaságot irányító demokratikus állama megfelelően szabályozza a piacokat, az alternatív gazdasági intézményeket – így a közjavakat és a szövetkezeteket – pedig ösztönzőkkel látja el. Ez nem a piaccal – ami a demokráciánál is régebbi – szembeni ellenvetés, hanem a piaci fundamentalizmusé és a vegyes gazdaság rendjének feladásáé, ami a piaci logikát éppen ott korlátozza, ahol az hasznos és szükséges. És csak ott.

Európát tető nélküli házként jellemeztük. Ilyen helyen senki nem akar élni. Az Európai Uniónak talán ez az utolsó lehetősége az emberek eszének és szívének visszahódítására. Egy olyan Európa reményteli forgatókönyvére van szükség, ami a polgárok jogait erősíti a nagyvállalkozások oly' gyakori kiszolgálása helyett (pl. Dieselgate-botrány, Monsanto és glifozát...). Az Európai Unióval kapcsolatban kritikusak lehetünk, és azoknak is kell lennünk. Tény, hogy az Unió – szerződései értelmében – „piacalapú", és nem „társadalomalapú". Ez azt is jelenti, hogy jogi szempontból van tere a szerződések megváltoztatásának az EU átpolitizálása érdekében. A piacorientáltság helyett egy mindenki számára jobb élet felé terelhetjük az Uniót.

Mindemellett nem szabad elfelejtenünk, hogy az Európai Unió – szemben például a Világkereskedelmi Szervezettel (WTO) vagy a Nemzetközi Munkaügyi Szervezettel (ILO) – az egyetlen integrált nemzetközi szervezet: egyidejűleg több szakpolitikai területtel képes foglalkozni. Így e különböző területek egymással összefüggésbe hozhatók – gondoljunk például olyan politikákra, melyek a társadalmi igazságosságot összekapcsolják a klímapolitikával. Egy ilyen átfogó program mellett az Európai Unió rendelkezik a piac szabályozásához szükséges hatáskörökkel is, beleértve a pénzügyi szempontból néhány uniós tagállamnál is nagyobb multinacionális vállalatokat. Ez a fiskális politikára is igaz. A Luxleaks dokumentumok, a Panama-papírok stb. rámutatnak, hogy a nagyvállalatok nem pusztán a végletekig élezik az uniós tagállamok közötti versenyt a vállalati nyereségadó csökkentése érdekében, hanem ez még a nem annyira törvényes adóelkerülési módszerek tekintetében is versenyt gerjeszt közöttük, és adóparadicsomok kialakítását ösztönzi. Csak az Európai Unió lehet képes támogatni a fiskális együttműködést a versennyel szemben, és jelentős erőt felmutatni a nagyvállalatok irányába. Az Európai Bizottság 2016-ban például előírta, hogy az Apple elmaradt adók jogcímén fizessen közel 13 milliárd eurót Írországnak. Az Oxfam egy nemrégiben megjelent tanulmányában azt írja, hogy „…a vállalati adókulcsokat olyan szinten kell megállapítani, ami méltányos, progresszív és hozzájárul a közjóhoz. Ennek folyamán mérlegelni kell, hogy miként biztosítható, hogy minden ország képes legyen a fenntartható fejlődési célok (SDG) szerinti kötelezettségeit teljesíteni, csökkenteni függőségét a regresszív adózástól, továbbá hatékonnyá tenni az állami költéseket – ezzel segítve az egyenlőtlenségek csökkentését."[30]

Az elmúlt évben az Európai Bizottság megértette, hogy a technokrata reformok nem lesznek elegendők. Pozitív elmozdulást jelentett, hogy a Bizottság 2017-ben bemutatta a szociális jogok európai pillérére, valamint a munka és a magánélet egyensúlyára vonatkozó javaslatait. Ez húsz alapelvet tartalmaz, amelyek jobban kiegyensúlyozzák a foglalkoztatást és a szociális jogokat, ideértve a béreket, a minimumjövedelmet, a lakhatást és az ápolást. Egy új társadalmi eredménytáblát is tartalmazott, amely jelzi a különböző tagállamok viszonylagos fejlődését. Hiányoztak azonban a javaslatok (és így az elérhető közpénzek is) az új eszközökre, például a minimálbérre, és a konzultáció fizetett munkát végző emberekre korlátozódott. Ez a javaslat tehát még mindig messze áll attól, hogy létrehozzon egy újfajta Maastrichti Szerződést, amely társadalmi szinten kötelező normákat vezetne be (az „euro konvergencia kritériumok" mellett). Képzeljünk el egy olyan szerződést, amely nem csak azt mondja ki, hogy a bruttó államadósság nem lépheti túl a GDP 60%-át, de bevezeti az összes munkavállaló számára eléthető, nemzeti átlagbér 60% -ának megfelelő minimálbért. Képzeljük el, hogy amellett, hogy a költségvetési hiány nem haladhatja meg a GDP 3%-át, kimondaná azt is, hogy a maximális nemzeti szegénységi arány legfeljebb 3% lehet. Ezek a „társadalmi konvergencia-kritériumok" biztosan elnyernék az európai démosz

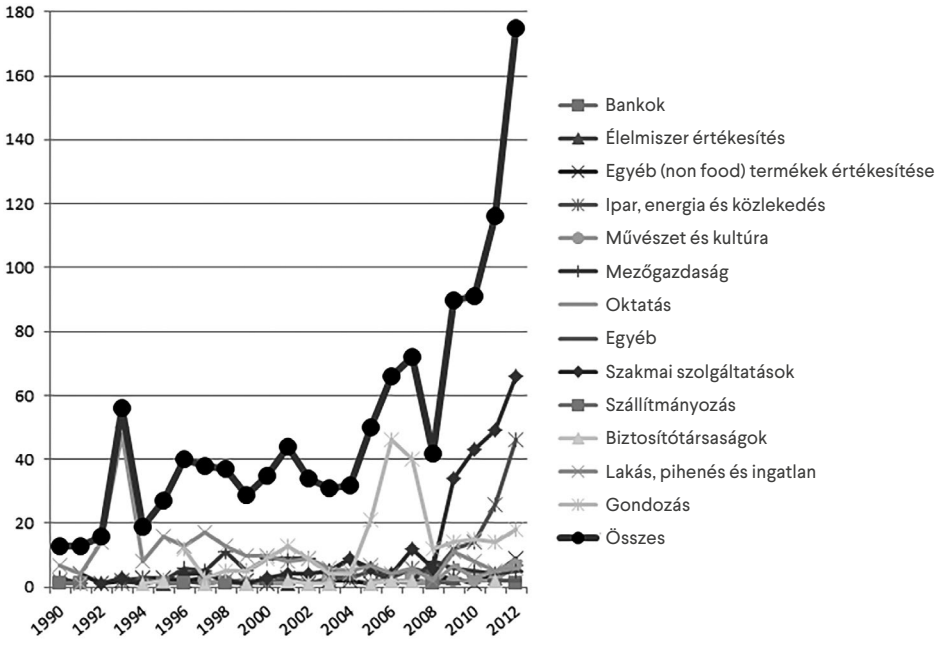

Az új szövetkezetek számának alakulása iparáganként 1990 és 2012 között.

Forrás: De Moor, T, 2013:11.

tetszését. Eközben, négy évvel a szociális jogok európai pillérének bemutatása után, az Európai Bizottság végül egy konkrét cselekvési terven dolgozik annak végrehajtására. A lassú, de progresszív betekintés példájaként említhető az az új cél, miszerint az EU szociális pillérét kulcsfontosságú elemként használnák az igazságos és inkluzív klíma-átmenet biztosításához. De még mindig nem tudjuk, hogy a Bizottság mennyire ambiciózus, és hajlandó-e egy szociális tetőt emelni minden európai lakos feje felé.

Az is világos, hogy az uniós intézmények nem veszik észre az aktív polgárok és a haladó szellemű városok növekvő ellenáramát. Lassan, de biztosan megjelenik az önálló tevékenységek új köre, melyek együtt képezik az átalakításért küzdő mozgalmat egy szocioökológiai társadalom irányába. Fontos megjegyezni, hogy nem csupán kisméretű vagy elszigetelt projektekről beszélünk. Vegyük példaként a koppenhágai tengerparton méltóságteljesen álló húsz szélturbinát. A projektet városlakók csoportja indította el, akik kidolgozták az ötletet, majd elmentek vele az energiaügyi miniszterhez. A kormány ahelyett, hogy elutasította vagy elorozta volna az ötletet, közös megvalósítási folyamatról döntött. Közalkalmazottak szakmai és jogi tanácsokat adnak. A létesítéshez kibocsátott részvények felének tulajdonosa a polgárok szövetkezete volt, a befejezést követően pedig családok ezrei évente osztalékot kapnak. Hasonlóképpen, a németországi Energiewende példáját követve, a megújuló energiát termelő létesítmények fele a polgárok és szövetkezeteik tulajdonában van. Az önkormányzatok még a kisebb városokban is támogatják, hogy a helyi lakosság megújuló energetikai projekteket valósítson meg. Ez összességében komoly üzletet jelent. Tehát a polgárok és a helyi önkormányzatok tényleg tudnak változtatni, és képesek együtt ellenáramlatot létrehozni.

Ezt az erősödő ellenáramlatot történelmi távlatba is helyezhetjük. Tine De Moor professzor a polgári kezdeményezések vagy közjavak harmadik hullámáról beszél; miután az első hullám a középkorban, míg a második az ipari forradalom alatt érkezett meg. Nem szerény összehasonlítás. Ugyanakkor holland kutatások azt mutatják, hogy polgári kezdeményezések lenyűgöző gyarapodása tapasztalható a legkülönfélébb területeken 2004 óta, ami egyértelműen leleplezi a közszolgáltatásokat nyesegető neoliberális politikát.[31]

Az első feltáró kutatás Flandriában és Brüsszelben a polgárok kezdeményezéseinek számottevő bővülését jelzi a mezőgazdasági, lakhatási és energia ágazatban, s ez a növekedés 2009 óta vett nagyobb lendületet; érdekes egybeesés, hogy a gazdasági válság is akkor gyakorolta a legnagyobb hatást. Az alábbi grafikon a polgári kezdeményezések számának folyamatos növekedését mutatja. Könnyen lehet ez a szabadság és biztonság új hegyének kezdete, különösen ha az emelkedést a többi európai ország ilyen kezdeményezésinek hasonló bővülésével vetjük össze.

Ám naivnak sem érdemes lennünk. Jóllehet számtalan új kezdeményezés indul, és számuk bámulatosan emelkedik, azok még mindig elszigeteltek, és még egy városon belül is igen kevés a kapcsolat közöttük. Ugyanez érvényes városokra is: egyesek több hálózatban is részt vesznek, de ezek gyakran inkább az ismeretek cseréjére összpontosítanak, semmint kölcsönösen vetnék latba erejüket, hogy fenntartható jövőért harcoljanak.

A változás erőteljes modellje, a forradalmi reformizmus új hálózatok, szövetségek és koalíciók kiépítését igényli, melyek képesek hatalom felmutatására. A hatalom itt nem

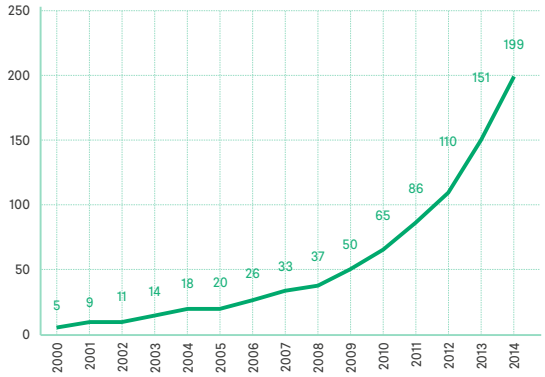

Az új polgári kezdeményezések összesített számának alakulása Flandriában/Brüsszelben 2000 és 2014 között.
Forrás: Noy F. & Holemans D, 2016:80

csúnya szó, azt a képességet jelenti, hogy megváltoztassuk a világot. Nincs szükségünk új intézményekre, amelyek átveszik a hatalmat az emberek felett; a cél az, hogy az emberek felhatalmazást, lehetőségeket kapjanak. Ezeknek az új emancipációs struktúráknak kellene kialakítaniuk a szabályozás és együttműködés új formáit nem utolsósorban a gazdasági termelés terén is. Ezeknek a szinergián alapuló együttműködéseknek kellene lehetővé tenniük például, hogy – akár forradalmi gyorsasággal – a néhány városi termelőlabor világszerte valódi termelővárosokká váljon; a közösségi javítóműhelyekből regionális körkörös gazdaságok szülessenek.

A jó hír az, hogy a változás ezen új modelljének prototípusai már kialakulóban vannak. Vegyük például a termelővárost megjelenítő Fab City kezdeményezést: az önellátó városok új modelljét. A spanyolországi és egyesült államokbeli intézmények által kezdeményezett projektben olyan városok vesznek részt, mint Barcelona, Kerala és Sencsen. A Fab City célja a polgárok lehetőségekhez juttatása azzal, hogy minden környéken mikroüzemeket hoznak létre, ami lehetővé teszi az energiafogyasztás, valamint az anyagok és áruk szállításának drasztikus csökkentését. 2054-re cél a helyben termelő és globálisan egymáshoz kapcsolódó önellátó városok megteremtése. Így a városok mindent megtermelnek, amit fogyasztanak; ehhez pedig a városi megoldások nyílt forrású terveinek globális tárháza áll rendelkezésre.

Egy másik ígéretes prototípus az egyesült államokbeli városok, államok, civil szervezetek, vállalatok és egyetemek által az ENSZ bonni éghajlatváltozási konferenciájára való felkészülésként létrehozott koalíció. Miközben Trump elnök ki akarja vezetni az Egyesült Államokat Párizsi éghajlatvédelmi egyezményből, ez a szövetség azt ígéri, hogy kitartanak a kötelezettségvállalás mellett. A We Are Still In (Még bent vagyunk) nevű koalíció 130 milliónál is több amerikait képvisel. A csoport egyik vezető alakja, Jerry Brown kaliforniai kormányzó hangsúlyozza, hogy az országos szint alatt szerveződő egységek – államok és városok – igenis elérhetnek változást. Éppen ezért 2014-ben Baden-Würtenberg tartomány jelenlegi zöldpárti miniszterelnökével létrehozta az Under2 Coalition nevű szövetséget, ami immár hat földrész 188 régióját és városát fogja össze. A koalíció összesen több mint 1,2 milliárd embert képvisel, ami a földlakók 16 százalékának, illetve a globális gazdaság 39 százalékának felel meg.

További példákat is adhatunk az új politika ezen reményteljes prototípusainak listájához. Gondoljunk például arra, hogy a Covid-19 válság, amelynek során sok ember otthonról dolgozik, kevesebbet utazik és újból felfedezi a helyi létesítmények fontosságát, hogyan ösztönözte a rövid ellátási láncú mezőgazdaság és az élelmiszer-közösségek területén zajló kezdeményezéseket: közösségi kerteket, közösség által támogatott mezőgazdaságot, élelmiszer-szövetkezeteket, és így tovább... Sok városban az önkormányzatok számos módot találnak arra, hogy támogassák ezeket a kezdeményezéseket. Ez azt mutatja, hogy az állampolgárok újra felfedezik, hogy a „választás szabadsága” alapvetően mást jelent, amikor a szupermarketek polcain ugyanazon agrárvállalkozás különböző termékei között választhatunk, és mást akkor, amikor lehetőségünk nyílik egy rendszer megváltoztatására, és a változás megerősítésére. Azt, hogy a polgároknak szabadságra és biztonságra egyaránt szükségük van, a Fearless Cities (Rendíthetetlen Városok) hálózata is világosan megértette velünk. Ezek világszerte kiállnak az emberi jogok, a demokrácia és a közjó védelmében. Ez egyértelmű válasz azokra a populista politikusokra, akik védjegyükként használják a félelemkeltést. A barcelonai Fearless Cities konferencián több száz városi tanács és aktivista gyűlt össze, hogy megvitassa a helyi politikák és az aktivizmus eredményes együttműködését.

Ha az Európai Unió lehetőségeket biztosító és a politikai közösségét támogató intézménnyé akar válni, akkor új, innovatív, a helyi szintre összpontosító eszközöket kell kidolgoznia. Nem lenne nagyszerű – csak hogy két példával szolgáljunk –, ha az Európai Unió először is kiegészítené az Erasmus diákcsereprogramot egy olyan kezdeményezéssel, amely az átalakulás érdekében biztosít ösztöndíjakat? Ez lehetővé tenné a fiatal „civil vállalkozók” számára, hogy saját közösségükben átalakítási projekteket dolgozzanak ki, vagy már működő projektekben gyarapítsák külföldi tapasztalataikat. A másik pedig: a nagy bankoknak a monetáris politikai eszközökkel való finanszírozása helyett az EU támogathatná a városi inkubátorközpontok kialakítását az új gazdasági intézmények, így a közjavak és nyitott szövetkezetek számára.

Az biztos, hogy senki nem tudja megjósolni a polgári kezdeményezések és progresszív városok növekvő szövetének globális hatását. Nincs garanciánk a sikerre, mivel pontosan ez az emberi szabadság lényege. A jövő megjósolhatatlan, de ez soha ne gátoljon bennünket abban, hogy saját kezünkbe vegyük a jövőt.

Irodalomjegyzék

Bauman, Zygmunt (1999): *In Search of Politics. Oxford: Polity Press.*

Benkler, Yochai (2011): *The Penguin and the Leviathan. How Cooperation Triumphs over Self-Interest.* New York: Crown Business.

Berlin, Isaiah (1995 <1969>): *Freiheit. Vier Versuche.* Frankfurt: Fischer.

Bowman, Andrew; Ertürk, Ismail; Froud, Julie; Joha, Sukhdev; Law, John/Leaver, Adam; Moran, Michael; Williams, Karel (2014): *The end of the experiment? From competition to the foundational economy.* Manchester: Manchester University Press.

D'Alisa, Giacomo; Demaria Federico and Kallis Giorgos (eds.) (2014): *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*. London: Routledge.

De Moor, Tine (2013): *Homo cooperans. Institutions for collective action and the compassionate society.* Utrecht: Utrecht University, Faculty of Humanities.

Foucault, Michel (2004): *La Naissance de la biopolitique. 7 Boulevard de France 1978-79.* Paris: Seuil/Gallimard.

Gorz, André (2011). *De markt voorbij. Voor een hedendaagse politieke ecologie*. Leuven: Denktank Oikos & Socialisme21.

Hayek, Friedrich August (1944): *The Road to Serfdom*. Routledge Classics. Abingdon: Routledge. Nachdruck, 2001. Aufl.

Hayek, Friedrich August (1978): *The Constitution of Liberty.* Chicago: University of Chicago Press.

Holemans, Dirk (2016): *Vrijheid & Zekerheid. Naar een sociaalecologische samenleving.* Berchem: Epo.

Holemans, Dirk (2016): *Institutional Diversity for Resilient Societies.* In: *Green European Journal*, N°14, Winter 2016, p. 14-17.

Horkheimer, Max/Adorno, Theodor W. (2003/1944): *Dialektik der Aufklärung. Philosophische Fragmente.* Frankfurt: Fischer, 14. Aufl.

Jackson, Tim (2017): *Prosperity without Growth. Foundations for the Economy of Tomorrow.* 2nd Ed. NY/London: Routledge.

Noy, Fleur & Holemans, Dirk (2016): *Burgercollectieven in kaart gebracht.* In: *Oikos* 78: 69-81.

Piketty, Thomas (2014): *Kapitaal in de 21ste eeuw.* Amsterdam: De Bezige Bij.

Marshall, Thomas Humphrey (1950): *Citizenship and Social Class, and other Essays.* Cambridge: Cambridge University Press.

Mill, John Stuart (1985): *On Liberty.* London: Penguin Books.

Nussbaum, Martha (2011): *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Harvard University Press.

Polanyi, Karl (2001, <1944>): *The Great Transformation. The Political Land Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press.

Raworth, Kate (2017): *Doughnut Economics. Seven Ways to Think Like a 21st-Century Economist.* London: Random House Business Books.

Sassen, Saskia (2014): *Expulsions. Brutality and Complexity in the Global Economy.* London/Cambridge MA: The Belknap Press of Harvard University Press.

Sen, Amartya (1999): *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.

Scholtz, Trebor & Schneider, Nathan (2016): *Ours To Hack and To Own. The Rise of Platform Cooperativism, a New Vision for the Future of Work and a Fairer Internet.* NY/London: OR Books.

Sennett, Richard (2012): *Together: The Rituals, Pleasures and Politics of Cooperation*. London: Allen Lane.

Streeck, Wolfgang (2015): *Gekochte tijd. De uitgestelde crisis van het democratisch kapitalisme.* Leesmagazijn.

UNCTAD (2017): *Trade and Development Report 2017: Beyond Austerity: Towards a Global New Deal.* Geneva: United Nations.

UNDP (2017): *Human Development Report 2016: Human Development for Everyone.* New York: UNDP.

Vasilis, Kostakis & Bauwens, Michel (2014): *Network Society and Future Scenarios for a* Collaborative Economy. Basingstoke, UK: Palgrave Macmillan.

Jegyzetek

1. https://www.oecd.org/naec/averting-systemic-collapse/SG-NAEC(2019)3_Beyond%20Growth.pdf
2. Lásd: http://www.voorverbeteringvatbaar.be/2017/09/05/waarom-fietskoeriers-zich-organiseren-in-brussel
3. Bea Cantillon in: Patrick Janssens, Frank Vandenbroucke, Bea Cantillon – *Voor wat hoort wat. Naar een nieuw sociaal contract.* De Bezige Bij, Antwerpen 2011.
4. Ten Hooven M., *'De PvdA ontbeert jazz'*, in *De Groene Amsterdammer*, 2014. április 3., 14. o. 17.
5. Blühdorn I, *Populism, Sustainability, Democracy,* Green European Journal, 2014. augusztus, https://www.greeneuropeanjournal.eu/populism-sustainability-democracy.
6. 7. Gorz, A. *Politieke ecologie: Expertocratie, tegen zelf bestuur.* In: *Oikos* Nr. 4, 1997 (az eredeti cikk a New Left Review-ban jelent meg 1993-ban).
7. Sennett R., *The Corrosion of Character.*
8. Deboosere P. *De stad van aankomst: de stedeling als migrant.* In: Holemans D. (eds) *Mensen Maken de Stad.* Berchem: Epo, 2012.
9. Blühdorn, I, op.cit.
10. Interjú Francis Fukuyamával, *'Oké, ik geef het toe: ik heb me bedacht'*, door Dulmers R., in *Knack*, 2010. szeptember 22.
11. Angolként miért bízzak a portugálokban és a pénzükben? A válasz három részből áll: (1) Ha minden egyes ország az aranyhoz viszonyítva határozza meg saját valutája értékét, és vállalja, hogy ezen az áron ad és vesz aranyat, akkor (2) vállalja, hogy a pénzét az aranytartalékaira alapozza, és (3) polgárainak a lehető legteljesebb szabadságot biztosítja, hogy magukat a nemzetközi gazdasági tevékenységeknek szenteljék; a Földre száll a Menny, és a bolygó hatalmas piaccá válik a globális szabályozás szükségessége nélkül. (A történelem vége)
12. Marçal K., *Je houdt het niet voor mogelijk*, De Geus, Breda, 2015 (2012).
13. Gorz A., *Socialism and Revolution*, p.150.
14. Wenger E, idézve in Welzer H., *Zelf denken,* Jan Van Arkel & Denktank Oikos, 2014, 164-167.
15. Van Parijs P., *'From Autonomous Sphere to Basic Income'*, in Basic Income Studies. *An International Journal of Basic Income Research,* vol. 4, issue 2, kutatási jegyzet, 2009. december
16. Holemans D. *Institutional Diversity for Resilient Societies*. In: *Green European Journal*, N°14 Winter 2016, 14-17. o. Lásd: https://www.greeneuropeanjournal.eu/institutional-diversity-for-resilient-societies/.
17. A körkörös gazdaság önmagában semleges a társadalmi célok és a jobb élet keresése tekintetében. Ez a nézőpont nem tévesztendő össze a naiv „minden legyen helyi" érveléssel. Okos megközelítésnek az számít, ha különböző léptékekben gondolkodunk: még mindig lesz globális kereskedelem, a – például – műholdas technológiát fejlesztő high-tech vállalatok továbbra is a globális piacon fognak működni.
18. https://designforsustainability.medium.com/the-resurgence-of-a-culture-of-makers-re-localizing-production-aaeab300c186 és https://www.ecover.com/
19. http://wiki.p2pfoundation.net/Platform_Cooperativism
20. https://www.theguardian.com/environment/2020/mar/18/tip-of-the-iceberg-is-our-destruction-of-nature-responsible-for-covid-19-aoe?CMP=share_btn_tw
21. https://www.vice.com/en_us/article/5dmqyk/naomi-klein-interview-on-coronavirus-and-disaster-capitalism-shock-doctrine
22. https://www.monde-diplomatique.fr/2020/03/SHAH/61547
23. https://www.nature.com/articles/s41599-020-0403-x
24. https://www.rescoop.eu/
25. https://www.accesstoland.eu/Overview-of-Community-Supported-Agriculture-in-Europe
26. Knight K., Rosa E. & Schor J., *'Could working less reduce pressures on the environment? A cross-national panel analysis of OECD countries, 1970-2007'* in *Global Environment Change* 23 (2013), 691-700. o. FEMMA, *Combinatie arbeid en zorg 2.0,* 2014.
27. http://www.pagina99.it/2017/05/29/a-manifesto-to-reform-the-gig-economy/.
28. Fabo B., Karanovic J. & Dukova K. *In search of an adequate European policy response to the platform economy. Transfer: European Review of Labour and Research/ ETUI*, 2017. április 6., 1-13.
29. Hunt T & McDaniel S, *Tackling Insecure Work: Political actions from around the world.* SPERI jelentés a GMB részére, University of Sheffield, 2017. szeptember.
30. https://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp-race-to-bottom-corporate-tax-121216-en.pdf
31. De Moor T. *Homo Cooperans. Institutions for collective action and the compassionate society.* Universiteit Utrecht, August 2013. Siehe: http://www.collective-action.info/sites/default/files/webmaster/_PUB_Homo-cooperans_EN.pdf

Partnerszervezetek leírása

Green European Foundation (Zöld Európai Alapítvány – GEF)

A Green European Foundation európai szintű politikai alapítvány. Bár kapcsolódik más európai zöld szereplőkhöz – például az Európai Zöld Párthoz és az Európai Parlament Zöld Csoportjához –, mégis független tőlük. Több sikeres nemzeti környezetpolitikai alapítvány modelljét követve a GEF azon dolgozik, hogy az európai polgárokat az európai politikai vitákban való részvételre buzdítsa, és végső soron erősebb, sokkal inkább részvételen alapuló európai demokráciát kovácsoljon össze. A GEF-et pénzügyileg elsősorban az Európai Parlament támogatja. A GEF arra törekszik, hogy az európai politikáról és szakpolitikákról folyó vitákat előtérbe helyezze a zöldek politikai családján belül és azon túl.

Az alapítvány az új elképzelések laboratóriumaként működik, határokon átívelő politikai képzést, valamint platformot kínál az európai szintű együttműködéshez és ismeretcseréhez.

www.gef.eu, www.greeneuropeanjournal.eu

Oikos Denktank (Oikos Kutatóközpont)

Az Oikos flamand szellemi műhely, amely a közéleti vitákhoz ökológiai szempontból hozzájárulva kíván társadalmi-ökológiai változást elérni. Az Oikos az olyan hosszú távú kihívásokra összpontosít, melyekre az ilyen vitákban kevésbé térnek ki, ugyanakkor döntő fontosságúak társadalmunk és a következő nemzedékek jövője szempontjából. Az Oikos a pozitív gyakorlatoknak kíván ösztönző keretet biztosítani. Az Oikos szemináriumain, előadásain, kiadványaiban és véleménynyilvánításaiban e változásra törekvés különböző vetületei fogalmazódnak meg: a mögöttes etikai megfontolások, a jelenlegi helyzet elemzése és az alternatívák kidolgozása, az azokhoz vezető konkrét stratégiákkal együtt.

www.oikos.be

Grüne Bildungswerkstatt (Zöld Oktatóműhely – GBW)

Az osztrák zöld szervezet, a GBW négy területen működik: oktatás, média, rendezvényszervezés és archiválási tevékenységek. Munkáján keresztül a GBW támogatja az osztrák zöld pártot (Die Grünen), az ahhoz kapcsolódó embereket és szervezeteket. Célja a „tanulás elsajátítási" folyamat ösztönzése a világ gyökeres megváltoztatása érdekében. Ezt a folyamatot az ellentmondásos álláspontok mérlegelése, a lényeges ügyek összekapcsolása kreatív módszertani megközelítésekkel, valamint a jövő alakításához szükséges készségek és képességek átadása viszi előre. Országos szervezetként a GBW szorosan együttműködik Ausztria regionális zöld alapítványaival.

https://gbw.at/oesterreich/home/

2020 eleje óta az Osztrák Zöld Alapítvány új neve FREDA – die Akademie (FREDA – Az akadémia). https://freda.at/

Ökopolisz Alapítvány

Az Ökopoliszt a magyarországi zöld politikai párt, az LMP (Lehet Más a Politika) alapította 2010-ben. Az Alapítvány önálló és független jogi személy azzal a küldetéssel, hogy az anyapárt LMP számára háttérintézményként működjön. Az Ökopolisz célja, hogy feltárja a párt számára lényeges ökopolitikai elképzeléseket és megközelítéseket az LMP nézeteit osztó fontos közszereplőkkel folytatott párbeszéd útján. Ezenkívül a szervezet arra törekszik, hogy egy nyitott társadalmat hozzon létre, növelje a párt szimpatizánsainak számát és bővüljön annak potenciális szavazóbázisa, miközben támogatja a civilek részvételén, valamint a fenntarthatóság és igazságosság elvein alapuló társadalmi és gazdasági struktúra létrejöttét.

http://okopoliszalapitvany.hu/hu

Green House Think Tank (Zöld Ház Kutatóműhely)

A Zöld Ház Kutatóműhely alapítása 2011-re nyúlik vissza. Az elsődleges célja az oktatás előmozdítása és kutatások vállalása az ökológiai fenntarthatósággal kapcsolatos politikatudomány és közgazdaságtan terén. E tevékenység keretében elsősorban jelentéseket tesz közzé lényeges témákról, továbbá eseményeket szervez, honlapján rövid közleményeket jelentet meg az aktuális ügyekről, médiavitákban szerepel és támogatói hálózatot tart fenn.

http://www.greenhousethinktank.org/

Institut za Političku Ekologiju (Politikai Ökológiai Intézet – IPE)

A Politikai Ökológiai Intézet a horvátországi Zágrábban működő kutató- és oktatási szervezet, amely arra törekszik, hogy alternatív fejlődési modelleket és innovatív demokratikus megoldásokat dolgozzon ki a társadalom politikai és gazdasági átformálása érdekében. Az IPE tanszdiszciplináris kutatási és oktatási programokat végez helyi és nemzetközi szervezetekkel, intézményekkel együttműködve. Erre alapozva az IPE vitafórumot és szakértői elemzést biztosít olyan társadalmi mozgalmak, politikai és gazdasági szereplők számára, amelyek ökológiailag

fenntartható, méltányos és demokratikus társadalmat képviselnek Horvátországban és azon kívül.
http://ipe.hr/

Green Foundation Ireland (Írországi Zöld Alapítvány)

Az Írországi Zöld Alapítvány hivatalos megalapítására 2011-ben került sor kutatási fórum létrehozása és a közvélemény befolyásolása céljából. A szervezet olyan további eszközöket igyekszik találni, amelyek segítségével a közvélemény bevonható a környezetet érintő beszélgetésbe.
https://www.greenfoundationireland.ie/

Green Institute Greece (Görög Zöld Intézet)

A Görög Zöld Intézet civil, nonprofit tudományos alapítvány, amely 2011 márciusa óta végzi tevékenységét. Célja az ökológiai gondolkodás és a politikai ökológia minden vonatkozásának tanulmányozása, elemzése és terjesztése. Az Intézet a görögországi zöldpárt, az „Oikologoi Prasinoi" (Zöld Ökológusok) által felvállalt kezdeményezés nyomán jött létre. Bár kapcsolatban állnak a zöldpárttal, őrzik független jellegüket. Azért dolgoznak, hogy elősegítsék a környezettel, a társadalommal, a gazdasággal és a politikával kapcsolatos kutatási és dokumentációs tevékenységet, mégpedig a politikai ökológia szemszögéből.
http://www.greeninstitute.gr/

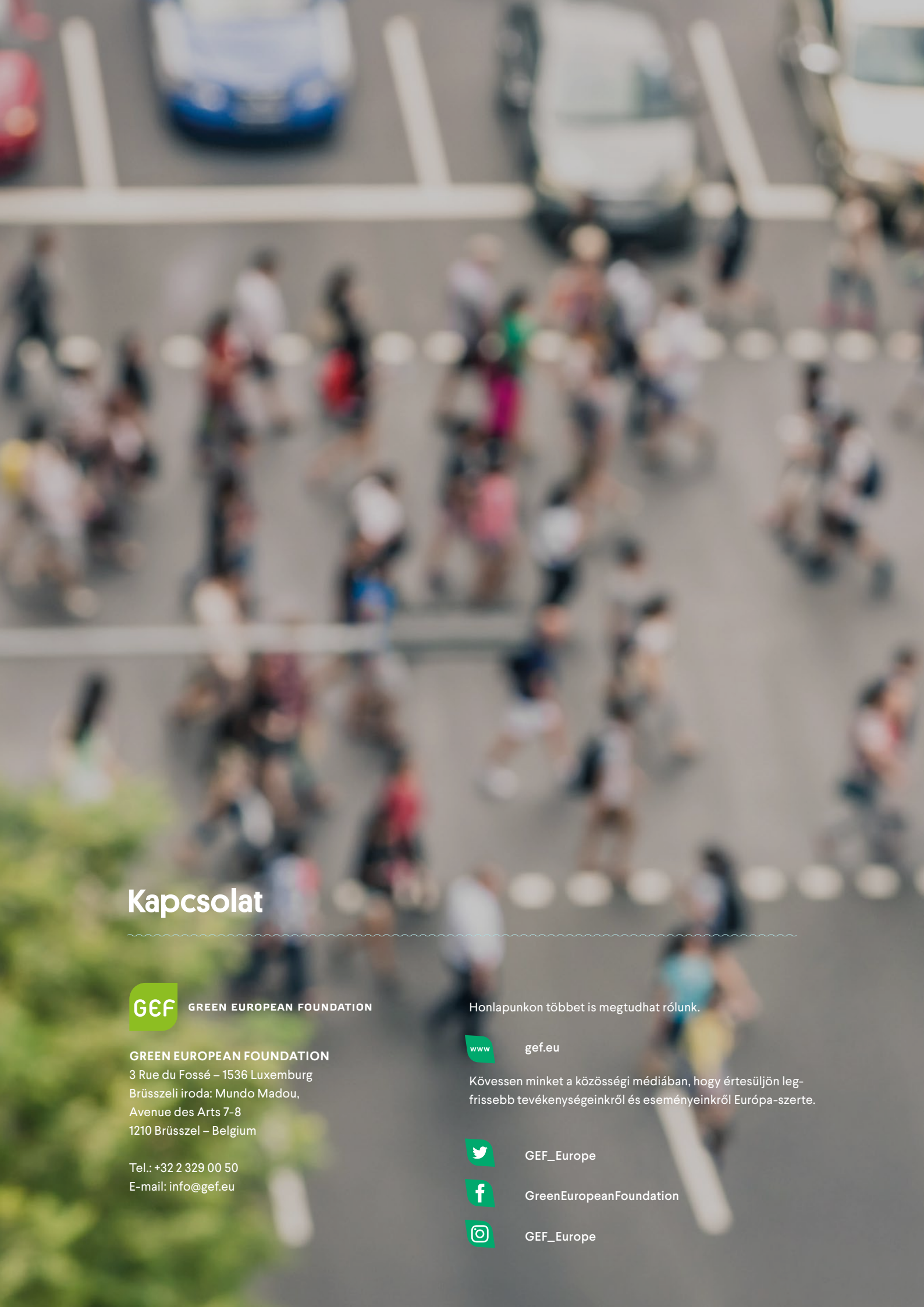

Kapcsolat

GREEN EUROPEAN FOUNDATION

GREEN EUROPEAN FOUNDATION
3 Rue du Fossé – 1536 Luxemburg
Brüsszeli iroda: Mundo Madou,
Avenue des Arts 7-8
1210 Brüsszel – Belgium

Tel.: +32 2 329 00 50
E-mail: info@gef.eu

Honlapunkon többet is megtudhat rólunk.

www gef.eu

Kövessen minket a közösségi médiában, hogy értesüljön legfrissebb tevékenységeinkről és eseményeinkről Európa-szerte.

GEF_Europe

GreenEuropeanFoundation

GEF_Europe